

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İNGİLİS DİLİNİN TƏDQIQINƏ SOSIOLİŖVİSTİK YANAŞMADA MÜASİR TENDENSİYALAR

İxtisas: 5708.01 – German dilləri

Elm sahəsi: Filologiya

Fəlsəfə doktoru
elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

İddiaçı: _____ **Milana Yunis qızı Abbasova**

Elmi rəhbər: _____ filologiya elmləri doktoru, professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

Bakı – 2021

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. İNGİLİS DİLİ VƏ QLOBALLAŞMA DİSKURSU	7
1.1. Dil və müasir cəmiyyət	7
1.2. İngilis dilinin müasir cəmiyyətdə funksiyaları	20
1.3. İngilis dili qlobal dil kimi	25
II FƏSİL. MÜASİR İNGİLİS DİLİ VƏ İNFORMASIYA- KOMMUNİKASIYA TEXNOLOGİYALARI	35
2.1. İngilis dilinin tətbiqində müasir təlim texnologiyalarının rolu	35
2.2. İngilis dili və rəqəmsal texnologiyalar	48
III FƏSİL. İNGİLİS DİLİNİN ƏNƏNƏVİ VƏ YENİ MEDIADA İŞLƏNMƏSİNDƏ SON TENDENSİYALAR	58
3.1. İngilis dilinin ənənəvi mediada işlənməsi	58
3.2. Sosial şəbəkələrdə ingilis dilinin işlənməsi	75
3.3. Eksperimentin aparılması şərtləri	78
3.4. Nəticələrin linqvistik şərhə	87
NƏTİCƏ.....	121
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI	123

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Hazırkı dövrdə sosiolinqvistika cəmiyyətdə dilin roluna böyük əhəmiyyət verildiyinə görə, o, öz tədqiqat obyektini olduqca genişləndirib. Dilin sosial müxtəlifliyi haqda biliklər zənginləşdikcə, dəqiq elmlərlə yanaşı, daha geniş sayılmağa başlanan elmlər də (mədəni antropologiya, etnopsixologiya, psixodilçilik) sosiodilçiliyin tədqiqat obyektinə çevrilir [49, s. 3].

Sosiolinqvistika vasitəsilə dil və cəmiyyət arasındakı əlaqəni daha geniş öyrənirik. Dilin hərtərəfli və dərin müşahidələr əsasında elmi cəhətdən tədqiqinə yalnız son yüzillikdə başlanılmışdır. L.Blumfeld öz “Dil” əsərində dilin tədqiqi haqda belə yazır: *“Dilçilik, dilin tədqiqi hələ özünün başlanğıc mərhələsindədir. Dilçiliyin əldə etdiyi bilik bizim ənənəvi təhsil sistemində hələ öz yerini tutmamışdır: məktəblərimizdə “qrammatika” və digər dil fənləri yalnız ənənəvi anlayışları təlqin etməyə xidmət edir. Dili öyrənməyə başlayarkən əksər insanlar çətinliklərlə qarşılaşır, təkcə metodları və ya nəticələri (onlar kifayət qədər asandır) başa düşməkdə deyil, eyni zamanda, populyar-sxolastik təlimin bizə güclə sırıdığı öncədən yanlış qənaətdən qurtulmaqda çətinlik çəkirlər”* [6, s. 23].

Müasir dövrdə rəqəmsal texnologiyaların geniş istifadəsi informasiya proseslərini sürətləndirdiyi kimi, cəmiyyətdə köklü dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb olur. Bu dəyişikliklər dilə təsir etmədən yan keçmir. Belə ki, informasiya inqilabı xüsusilə qlobal dil hesab edilən ingilis dilinin tədqiqinə yeni cığır açır. Bu dilin qloballaşmasının və daha geniş arealda yayılmasının səbəblərindən biri də məhz müasir dövr texnologiyalarının inkişafıdır. Rəqəmsal texnologiyaların inkişafı ingilis dilinin işlənməsini genişləndirərək dilin variantlarının sayının artmasına, müxtəlif zümrələr tərəfindən fərqli şəkildə istifadəsinə və linqvistik baxımdan sürətli şəkildə dəyişməsinə gətirib çıxarmışdır. İngilis dilinin elektron və kağız mediada, sosial şəbəkələrdə və televiziya işlənməsi, hətta bu dilin tədrisində və öyrənilməsində də müasir tendensiyalar dilin tədqiqini sosiolinqvistik yanaşmada genişləndirir. Bu səbəbdən dissertasiya işində ingilis dilinin tədqiqinin əsasən onun müasir dövrdə ən çox işləndiyi və dəyişikliklərə məruz qaldığı sahələrdə sosiolinqvistik yanaşmada

araşdırılmasına üstünlük verilmişdir. Beləliklə, müasir texnologiyaların dilə olan təsirini və sosial şəbəkələrdə ingilis dilinin ən çox işlənən dil kimi qlobal dilə çevrilməsi və daha böyük marağa səbəb olması tədqiqat obyektini kimi seçilmiş bu mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Tədqiqatın obyektini və predmetini. Dissertasiya işinin əsas tədqiqat obyektini ingilis dilindəki ənənəvi və yeni media mətnləridir.

Tədqiqatın predmetini ənənəvi və yeni media mətnlərinin tədqiqindən alınan nəticələri ümumiləşdirməkdən və sistemləşdirməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədini və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədini ingilis dilinin tədqiqinə sosiolinqviistik yanaşmada müasir tendensiyaları araşdırıb, ingilis dilinin istifadə edildiyi müxtəlif sahələrdə baş verən dil dəyişikliklərini təhlil edərək, sosiolinqvistika sahəsində mövcud olan nəzəriyyə və fikirləri müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bununla əlaqədar olaraq aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- ingilis dilinin tədqiqi ilə bağlı mövcud elmi-nəzəri ədəbiyyatın təhlili;
- sosiolinqvistikasının hazırkı vəziyyətinin nəzərdən keçirilməsi;
- dilin cəmiyyətdəki funksiyaları ilə bağlı fikirlərin və nəzəriyyələrin təhlili;
- ingilis dilinin ikinci dil kimi tətbiqində müasir təlim texnologiyalarının rolunun müəyyənləşdirilməsi;
- sosial şəbəkələrdə ingilis dilinin işlənməsinin tədqiqi;
- Azərbaycanda və digər ölkələrdə qloballaşan ingilis dilinə dair dil siyasətinin təhlili;
- rəqəmsal texnologiyaların müasir ingilis dilinin işlənməsinə təsirinin araşdırılması;
- elektron və kağız mediada dil normalarının pozulması hallarının aşkar edilməsi;
- internetin gənc nəslin ingilis dili sərəştəsinə olan təsirini araşdırıb, əldə edilən məlumatları təhlil edərək yekun nəticənin verilməsi.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işinin aparılmasında istifadə edilən metodlar mövzu ilə sıx əlaqədar olaraq seçilmişdir. Metodların düzgün seçilməsi yerinə

yetirilən tədqiqat işinin obyektiv nəticəsini təmin edir. Dil faktlarını ABŞ və Böyük Britaniya ənənəvi və yeni media mətnləri, eləcə də dil daşıyıcıları arasında keçirilmiş sorğu materialları təşkil edir. Tədqiqatda başlıca olaraq müasir dilçilikdə qəbul edilmiş aşağıdakı tədqiqat metodlarından istifadə olunmuşdur:

1. Sorğu metodu;
2. Müsahibə metodu;
3. Müşahidə metodu;
4. Linqvistik təhlil metodu.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- sosioidilçiliyin hazırkı vəziyyətinin araşdırılması;
- kağız mediada anqlisizmlərin işlənməsinin vacibliyinin müəyyənləşdirilməsi;
- bəzi ölkələrdə ingilis dili ilə bağlı dil siyasətinin təhlili;
- dilin funksiyaları ilə bağlı nəzəriyyə və fikirlərin təhlili;
- sosial şəbəkələrin ingilis dili sərəştəsinə olan təsiri;
- ingilis dilinin ikinci dil kimi tədrisində müasir təlim texnologiyalarının rolunun müəyyənləşdirilməsi;
- hazırkı dövrdə ingilis dilinin sosiolinqvistik yanaşmada tədqiq edilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Məlum olduğu kimi, ingilis dilinin sosiolinqvistik yanaşmadan tədqiqi istiqamətində araşdırmalar kifayət qədər çox aparılmışdır. Tədqiqat işinin məhz müasir tendensiyalara əsaslanaraq ingilis dilinin elektron və kağız mediada, sosial şəbəkələrdə işlədilməsi zamanı meydana çıxan sosiolinqvistik xüsusiyyətlərin təhlilinin mümkün qədər geniş əhatə edilməsi bu işin daha sanballı olmasına təsir göstərmişdir. İngilis dili materialı əsasında aparılmış bu tədqiqat işində ingilis dilinin tədqiqində müasir tendensiyaların müəyyənləşdirilməsi və araşdırılması **işin elmi yeniliyi** hesab edilə bilər. Həmçinin, Azərbaycanda ingilis dilinin sosial şəbəkələrdə istifadəsi zamanı yaranan linqvistik dəyişikliklər, dillərin çarpazlaşması (Azərbaycan və ingilis), istifadəçilərin işlətdiyi çoxsaylı qısaltmaların linqvistik təhlili və tədqiqi hazırkı dövrə kimi aparılmamışdır. Bu amil də işin elmi yeniliyi hesab oluna bilər.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Müasir dövrdə sosiodilçiliyin öyrənilməsi həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu dissertasiya işində dil və cəmiyyəti əhatə edən müxtəlif aspektlərə dair irəli sürülmüş nəzəriyyə və müddəalar, fikir və rəylər geniş təcrübi yoxlamalardan keçirilmiş və təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyətinə gəldikdə isə, dissertasiyada əldə edilmiş nəticələrdən sosiodilçilik fənninin tədrisində geniş istifadə oluna bilər və eyni zamanda mühazirə və seminar məşğələlərinin aparılmasında, dərslərin və dərslər vəsaitlərinin tərtib edilməsində faydalanmaq olar. Dissertasiyanın nəticələrindən gələcək nəslin oxşar tədqiqatları daha geniş şəkildə aparmasına, ingilis dilinin istifadəsinin digər sahələrdə də araşdırılmasına köməklik göstərə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin ayrı-ayrı bölmələri və nəticələri Xəzər Universitetinin İngilis dili və ədəbiyyatı kafedrasında müzakirə edilmişdir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları respublikanın elmi jurnallarında, respublika və beynəlxalq konfransların materiallarında və eləcə də, Kanadada, Ukraynada, Rusiyada, Gürcüstanda və Bolqarıstanda nəşr edilən toplularda dərc edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Xəzər Universitetinin İngilis dili və ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın giriş hissəsi 4 səhifə olmaqla 7065 işarə, I fəsil 28 səhifə olmaqla 53873 işarə, II fəsil 23 səhifə olmaqla 36903 işarə, III fəsil 63 səhifə olmaqla 104715 işarə, nəticə 2 səhifə olmaqla 3818 işarədən ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla, 206374 işarədir.

I FƏSİL

İNGİLİS DİLİ VƏ QLOBALLAŞMA DİSKURSU

1.1. Dil və müasir cəmiyyət

Sosiolinqvistikanın başlıca problemi “insan və cəmiyyət”dir. Lakin dil strukturunun müxtəlifliyi də daima onun diqqət mərkəzindədir. Hazırkı dövrdə sosiodilçilik cəmiyyətdə dilin roluna böyük əhəmiyyət verdiyinə görə, öz tədqiqat obyektini olduqca genişləndirib. Dilin sosial müxtəlifliyi haqda biliklər zənginləşdikcə, dəqiq elmlərlə yanaşı, daha geniş yayılmağa başlanan elmlər də (mədəni antropologiya, etnopsixologiya, psixodilçilik) sosiodilçiliyin probleminə çevrilir.

Sosiodilçilik sayəsində biz dillə cəmiyyət arasında əlaqəni daha geniş öyrənirik. İnsanlar cəmiyyətdə müxtəlif sahələrdə, müxtəlif insanlarla fərqli şəkildə, müxtəlif dildə ünsiyyət qururlar. Məsələn, sözsüz ki, bir rəhbərlə işdə danışdığımız tərzdə dostlarımızla danışmırıq və ya tanımadığımız şəxslə ailə üzvümüz kimi rahat ünsiyyət qurmuruq. Sosiolinqvistik yanaşmada hətta qadın ilə qadının, kişi ilə kişinin və ya əks cinslilərin bir-biri ilə danışığına diqqət yetirsək, tam fərqli məqamları aşkar edə bilərik [49, s. 9].

Sosiodilçilik kifayət qədər gənc sahədir. O, dilçiliyin ayrıca bir sahəsi kimi XX əsrin ikinci yarısında yaranıb. Lakin bu elmin dəqiq yaranma tarixi (müxtəlif mənbələrdə fərqli tarixlərdə verildiyi üçün) bizə hələ də tam məlum deyil [39, s. 13]. Keçən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq, insan və dilin cəmiyyətdəki roluna, cəmiyyət və dilin tədqiqi tarixinə dair bir sıra ciddi tədqiqatların, monoqrafiyaların, sosiolinqvistik əsərlərin yazılması bu elmin geniş yayılmasına təkan vermişdir. Bu işdə Rusiya və digər ölkələrdən olan dilçilərin əməyi xüsusi qeyd olunmalıdır [68].

N.B.Vaxtin və Y.V.Qolovko “Sosiolinqvistika və dilin sosiologiyası” kitabında “sosiolinqvistika” termininin ilk dəfə 1952-ci ildə H.Karri tərəfindən işlədildiyini qeyd etsələr də, onlar digər variantların da olduğunu inkar etmirlər. 1963-cü ildə “Sosiolinqvistika komitəsi” təşkil olunmuşdur. Bu komitə indiyədək bir neçə

konfrans təşkil etmiş, bir çox kitab və toplu nəşr etdirmişdir [39, s. 13].

Beləliklə, sosiolinqvistika elminin əsasən ötən əsrin yetmişinci illərindən inkişaf etməyə başladığını desək, səhv etmərik. Bir çox Amerika və Qərbi Avropa universitetlərində bu sahə ilə bağlı vaxtaşırı mühazirələr oxunurdu.

Müasir dövrdə “Sosiolinqvistika”ya dair müxtəlif və kifayət qədər çox jurnal və kitab nəşr edilir. Ən məşhur jurnallar bunlardır: 1962-ci ildən dərc edilən “Cəmiyyətdə dil” (Language in Society) və 1974-cü ildən hazırda kimi işıq üzü görən “Dil Sosiologiyasının Beynəlxalq jurnalı” (International Journal of Sociology of Language) jurnallarını xüsusilə qeyd etmək olar [39, s. 14].

Sosiolinqvistikanın ümumi qəbul olunmuş tərifı yoxdur. Sosiolinqvistika anlayışı ilə bağlı dilçilikdə müxtəlif fikir və mülahizələrin olması da göstərir ki, bu anlayışın müəyyən edilməsində fikir ayrılığı mövcuddur. Adətən bu elmin tərifini bu cür verirlər: *“Sosiologiya və linqvistikanın vəhdətindən yaranan, bütün rəngarəng sosial amillərin dilə və dilin cəmiyyətə təsirini öyrənən elm sosiolinqvistikadır”* [39, s. 16].

Bu sahə ilə bağlı ilk elmi araşdırmanı isə 1966-cı ildə Nyu York şəhərinin univermaqlarında sosial zümərə bölgüsünü tədqiq etmək üçün U.Labov həyata keçirmişdir. O, bu elmin tərifini daha dar çərçivədə verir: *“Sosiolinqvistika dil strukturunu və dildəki dəyişiklikləri dilin gündəlik istifadəsinin tədqiqindən alınan nəticələr əsasında öyrənən elm sahəsidir”* [136, s.75].

N.B.Vaxtin R.Hadsonun sosiodilçiliyin tərifı ilə bağlı fikrini bu cür verir: *“Sosiolinqvistika dilin cəmiyyətə olan münasibətini öyrənən elm sahəsidir. Dilin sosiologiyası isə cəmiyyətin dilə münasibətini öyrənən elm sahəsidir. Əgər birincinin problemi bəzi dil faktlarını açmaqdırsa, ikincinin problemi, əksinə, dilin köməyi ilə cəmiyyət haqda bilgi əldə etməkdir”* [39, s. 17].

“Dilin sosiolinqvistikasında irəliləyişlər” adlı topluya ön sözdə C.A.Fişman sosiolinqvistikanın tərifini belə verir: *“Dil variantlarının cəhətlərini, onların funksiyalarını və dildən istifadə edənləri, bu üç xüsusiyyətin dil situasiyası çərçivəsində bir-birinə qarşılıqlı təsirini, dəyişməsinə öyrənən... dil vasitəsi ilə sosial normaların və ya qaydaların tədqiqini, dil kollektivində müxtəlif cür davranma*

formalarını təyin edən sahə sosiolinqvistikadır” [105, s. 137].

Sosiodilçilər tərəfindən irəli sürülən təriflərin fərqli şəkildə verilməsinə baxmayaraq, onların orta məxrəcə gəldiyi müddəalar sosiodilçiliyin geniş təyinatının olmasını, dil və cəmiyyətlə bağlı bütün məsələləri əhatə etməsini göstərir.

Dil ilə cəmiyyət arasında bir neçə mümkün əlaqənin olduğunu vurğulayan R.Vardhaf bunu söyləməklə yaş və linqvistik xüsusiyyətlərin fərqi izah etməyə çalışır. *“Yaş həddi artdıqca tədricən fərqli danışiq xüsusiyyətləri özünü bürüzə verir. Yəni az yaşlıların danışığı, onlardan daha böyük uşaqların danışığından, daha böyük uşaqların ünsiyyət forması isə yetkin yaşa çatmış uşaqların ünsiyyət formasından fərqlənir. Hətta həmyaşlıların belə danışiq tərzı bir-birindən fərqli olur. Təbii ki, burada bir neçə amil əsas rol oynayır: sosial amillər, etnik mənsubluq, cins, söz seçimi, ünsiyyətin aparıldığı şərait*” [180, s. 10].

R.Vardhafın aşağıda sadaladığımız fərziyyələrini nəzərə alsaq, dil və sosial struktur müxtəlif aspektlərdən öyrənilməlidir.

- a) Sosial struktur, dil strukturunu həm müəyyənləşdirir, həm də ona təsir edə bilər.
- b) Dil strukturunu, sosial strukturunu həm müəyyənləşdirir, həm də ona təsir edə bilər.
- c) Dil və cəmiyyət bir-birinə qarşılıqlı təsir edir [180, s. 10].
- d) Dil və sosial struktur arasında heç bir bağlılıq mövcud deyil.

C.C.Gumperzə görə, sosiolinqvistika – sosial və linqvistik struktur arasındakı əlaqəni öyrənməyə cəhd edən və onlar arasında yaranan istənilən dəyişikliyi müşahidə edən elmdir [114, s. 223].

C.R.Cambers isə bu mövqedə daha qətidir. O, ikitərəfli təsirdən savayı kənardan, üçüncü tərəfin də müdaxiləsinin qaçılmaz olduğunu və sosiolinqvistikada bu cür halların xüsusilə öyrənilməsini vurğulayır. O, düşünür ki, sosiolinqvistikada yalnız dil və cəmiyyət deyil, bu iki amilə təsir edən kənar faktorlar da öyrənilməlidir [85, s. 3].

C.A.Fişmana görə, sosiolinqvistik tədqiqat apararkən danışanın və ya yazanın kim olduğunu, hansı dildə (və ya hansı dillərdə), kiminlə, nə zaman və nə məqsədlə

danışdığını araşdırmaq mütləqdir [104, s. 46].

L.V.Şerbanın dili ilə desək, dilçiliyin predmeti dil-struktur (sistem), dil-norma, dil-danışanların fəaliyyəti kimi üçlükdür [70, s. 26].

Hazırda sosiolinqvistika növbəti intibah dövrünü yaşayır. Bu da öz növbəsində qloballaşma, milli ənənələrə maraq, miqrasiya proseslərinin aktivləşməsi, koloniyaların azad edilməsi, bir çox ölkələrin müstəqilliyinin tanınması, dövlət dilinin təsdiqi, ölü dillərin qorunması kimi ekstralinqvistik proseslərdən asılıdır.

Sosiolinqvistika ictimai əlaqələr sayəsində formalaşan elmdir. Sosiolinqvistikanın əsasını bilinqvizm, picin, kreol dillər və müxtəlif dil qruplarına aid insanların əlaqəsinə təsir edən amillər təşkil edir. Bundan əlavə sosiolinqvistikada müxtəlif dialekt, aksent haqda da danışılır [52, s. 240]. Aksentin birbaşa tələffüzə aid olmasına baxmayaraq, praktikada dialektə danışanın aksentindən əlavə fərqli sözlərə, onların istifadəsinə, idiomaların deyiminə və qrammatik xüsusiyyətlərinə də diqqət yetirilir.

Cəmiyyətin tarixi inkişafı və sosial dialektlərin cəmiyyətin təbəqələşməsində mühüm rol oynadığını nəzərə alaraq, dilin araşdırılmasını aparmaq olar. Bu cür araşdırma dilin etnogenez aspektindən öyrənilməsinə yönəlir [34, s. 195].

XVII əsrin əvvəlində İspaniyada Salaman Universitetinin müəllimi Q. de Korreas dilin sosial müxtəlifliklərini təfərrüatı ilə göstərirdi. O, yazırdı: *“Qeyd etmək lazımdır ki, kəndlərdə mövcud olan dialektlərdən savayı, dil yaş və sosial statusa görə fərqlənir; kəndlilərin, sadə vətəndaşların, möhtərəm insanların, əyanların, alimlərin, qocaların, rahiblərin, qadınların, kişilərin və hətta körpələrin belə öz danışığı dili var”* [37, s. 12].

Dilin hərtərəfli və dərin müşahidələr əsasında elmi cəhətdən tədqiqinə yalnız son yüzillikdə başlanılmışdır. L.Blumfild öz “Dil” əsərində dilin tədqiqi haqda belə yazır: *“Dilçilik, dilin tədqiqi hələ özünün başlanğıc mərhələsindədir. Dilçiliyin əldə etdiyi bilik bizim ənənəvi təhsil sistemində hələ öz yerini tutmamışdır: məktəblərimizdə “qrammatika” və digər dil fənləri yalnız ənənəvi anlayışları təlqin etməyə xidmət edir. Dili öyrənməyə başlayarkən əksər insanlar çətinliklərlə qarşılaşır, təkcə metodları və ya nəticələri (onlar kifayət qədər asandır) başa düşməkdə deyil, eyni zamanda, populyar-sxolastik təlimin bizə güclə sırındığı öncədən yalnız qənaətdən*

qurtulmaqda çətinlik çəkirlər” [6, s. 23].

M.A.Həlidey sosiolinqvistikani aşağıda verilən yarım bölmələrə ayırır: dilin makrososiologiyası və linqvistik demoqrafiyası, diqlossiya, çoxdillilik, çoxdialektlilik; dilin planlaşdırılması, dilin qurulması və standartlaşdırılması; picin və kreol dillər; sosial dialektologiya və qeyri-standart variantların təsviri; sosiolinqvistika və təhsil; nitqin etnoqrafiyası; dil registrləri və repertuarları, kodların keçirilməsi, qrammatik və fonoloji dəyişikliklərin sosial amilləri; dil, sosiallaşma və mədəniyyətin ötürülməsi; uşaq dilinin inkişafına sosiolinqvistik yanaşma; linqvistik nisbilik; linqvistik sistemin funksional nəzəriyyəsi; mətnin etnometodoloji linqvistik nəzəriyyəsi, mətnin nəzəriyyəsi [39, s. 17].

U.Labov sosiolinqvistik tədqiqatların tematik bölgüsünü bir qədər fərqli verir: dilin standartlaşdırılması və planlaşdırılması; ikidilli və çoxdilli davranış; picin və kreol dillər; ünsiyyətin etnoqrafiyası; nitqin təsnifi; dilin sosial təbəqələşməsi; dilə münasibət; üslubiyyat; dilin müxtəliflikliyi; dildəki dəyişikliklərin artımı; kommunikativ sistemlər [39, s. 18].

N.B.Vaxtin və Y.B.Qolovko sosiolinqvistikanın və dilin sosiologiyasının tədqiqinin iki böyük hissəyə-mikrososiolinqvistikaya və makrososiolinqvistikaya bölündüyünü qeyd edirlər [39, s. 19]. Bu müəlliflərin fikrincə, mikrososiolinqvistika aşağıdakı problemlərin həllinə yönəlir:

a) nitqdə qarşılıqlı təsir üçün tələb olunan nəticəni əldə etməyin yolları: dinləyənin diqqətini cəlb etmək və qorumaq üçün hansı üsullardan istifadə etmək; müəyyən bir sositumda söhbəti necə başlamaq və bitirmək;

b) danışmaq səriştəsinin əldə edilməsi və dəyişilməsi: burada ünsiyyət prosesində siqnalları effektiv şəkildə qəbul etmək bacarığı və ünsiyyət qaydalarını bilmək nəzərdə tutulur;

c) dilə olan münasibətin öyrənilməsi: insanlar ya öz dillərini “sevirlər”, ya da öz dillərinə görə “utanırlar”. Bəziləri doğma dillərini statusa görə ayırırlar; bəziləri həmsöhbətlərinə onların danışmalarına görə qiymət verirlər, hətta bunu çox zaman intuitiv olaraq edirlər. Burada məqsəd intuitiv qiymət vermənin nə dərəcədə doğru və ya yanlış olduğunu aşkara çıxartmaqdır;

ç) müxtəlif situasiyalar və dinamikada dillərin və dil variantlarının seçilməsi qaydaları [39, s. 19].

Makrososiolinqvistika sahəsinin problemlərini həmin müəlliflər belə şərh edirlər:

a) dilin tədqiqi: buraya qruplarda, bölgələrdə, ölkələrdə dil situasiyası və ikidilli kollektivlərdə dillərin bir-birinə münasibəti öyrənilir;

b) dil kontaktları: burada qismən də olsa başqa dillərlə, mədəniyyətlərlə çarpazlaşma və həmin dillərdə danışan fərdlər və qruplar tədqiq edilir;

c) dil konfliktləri və onların həll edilməsi: dil və dövlət, dilin planlaşdırılması, dilin qurulması.

ç) cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklərlə əlaqədar dildəki dəyişikliklər [39, s. 20].

Buradan belə nəticəyə gəlirik ki, mikrososiolinqvistika daha çox ayrı-ayrı fərdlərin sosiuma nisbətə nitqini, makrososiolinqvistika isə toplular və onların sosiuma nisbətə nitqini tədqiq edir.

C.A.Fişmana görə sosiolinqvistikanı üç yerə bölmək olar:

1) təsviri sosiolinqvistika: “Kim kiminlə hansı dildə, necə və hansı məqsədlə danışır?” sualına cavab verir;

2) dilin dinamik sosiologiyası: “Dilin funksiyalaşmasının sosial təşkilini və dil davranışını yaradan əsaslı dəyişikliklərin baş vermə səbəbi nədir?” sualına cavab verir;

3) dilin tətbiqi sosiologiyası: dilin planlaşdırılması və dil konfliktləri ilə bağlıdır [39, s. 30].

Təsviri sosiolinqvistika dil situasiyalarının təsviri ilə məşğuldur. C.A.Fişman öz əsərində (təxminən C.Hamperslə eyni zamanda) bu elm üçün mühüm olan iki anlayışı izah edir: birincisi, dil repertuarından dil seçimidir. Bu alimə görə təsviri sosiolinqvistikanın məqsədi ümumi repertuara malik olan fərdlərin qrupu həddində bir dildən başqa dilə keçidin (bir variantdan digərinə) sistemli xüsusiyyətini göstərməklə, dilin və ya müxtəlif dillərin ümumi və ya normativ istifadəsinin modelinin təsvirini verməkdir; ikincisi, nitq situasiyası anlayışıdır: müəyyən bir şəraitdə eyni mövzu ətrafında iki həmsöhbət danışır. Burada nə həmsöhbətlərin, onların münasibətinin,

söhbətin mövzusunun, nə də şəraiti biri digərindən asılıdır. Situasiyanın dəyişməsi nitqdə təkan tələb edə bilər; öz növbəsində isə dil situasiyanın dəyişməsinin signalı funksiyasını yerinə yetirə bilər [39, s. 30]. Uşaqlar tədricən və qeyri-ixtiyari olaraq sosiolinqvisitik kommunikativ bilikləri, dil davranışı qaydalarını əldə edir.

Təsviri sosiolinqvisitikanın məqsədlərindən biri dilin necə sərhədləşdiyini, dil situasiyasını siniflərə ayıran amillərin araşdırılmasıdır [39, s. 31]. Bütün dillərdə olduğu kimi, ingilis dilinin də tarixində müəyyən dəyişikliklər və hadisələr olmuşdur. Məlumdur ki, eramızın V və VI əsrlərində bu adada yutlar, saksonlar və anqların məskunlaşması, 597-ci ildə Müqəddəs Avqustinin gəlməsi və nəticə etibarilə İngiltərənin xristianlığa keçməsi, VIII, IX və X əsrlərdə skandinav işğalları, XI əsrdə norman işğalı, XVI əsrdə təlimin inkişafı və əsasən XVIII-XIX əsrlərdə ingilis dilli insanların şimali Afrikaya, Avstraliyaya və Asiyaya, eləcə də Şimali Amerikaya köçüb getməsi, ingilis dilinin dünyada yayılmasına güclü təkan verdi [12, s. 5].

Bütün bu hadisələrdən ən başlıcası və ingilis dilinin tarixində mühüm rol oynayanı məhz V və VI əsrlərdə adada yutların, saksonların və anqların məskunlaşmasıdır. Bizim bu hadisələr barədə məlumatımız “İngilis xalqının kilsə tarixi” adlı kitabın əsasında formalaşmışdır. Bu əsər təqribən 730-cu ildə Möhtərəm Bede (Venerable Bede) tərəfindən yazılmışdır. Bede öz kitabında Prokopus (Procopius) kimi, frizlər barədə heç bir məlumat verməmişdir. Lakin Prokopusdan fərqli olaraq, o, Britaniyanın bir-birinə yaxın bu üç “xalqı”, yaxud “tayfası” barədə aydın təsəvvür yarada bilmişdir: söhbət Kent, cənubi Həmpşir və Vayt adalarına ilk dəfə yutların gəlməsindən və məskunlaşmasından gedir. Yutlar ilk əvvəl Yutlandiyadan (Jutland), saksonlar Holştayndan (Almaniya), anqlar isə Şlesviqdən (Almaniya) gəlmişlər [12, s. 16].

Şübhəsiz, anqlar “angle” [ˈæŋɡ(ə)l] (bucaq) və ya “ərəzinin bucağı” adını hazırda Şlesviq (Schleswig) və Flensburq (Flensburg) adlanan şəhərlər arasındakı Cənubi Baltikaya doğru çıxan ərazilərin bucağa bənzərliyindən götürmüşlər (“yut” - irəli/qabağa çıxan mənasını verir). Həm latın, həm də ulu german dillərində onların adı *angli* yazılırdı və bu yazı forması sonra qədim ingilis dilində *engle*-yə çevrilmişdir. S.Potter angli-nin engle-yə çevrilməsinin geniş izahını verib. “*Bu*

mutasiya vurğulu saitin, yaxud man [mæn] (kişi) sözünün cəmdə men /men/ (kişilər) sözünə eyni yolla çevrilməsi, yəni “irəli çəkilmə”si nəticəsində, yaxud frankish sözünün french sözünə çevrildiyi kimi “adlandırma” fərqi ilə baş verir” [14, s. 16]. Eramızdan min il əvvəl Angelcynn, “Angle-race”, həmin vaxtdan sonra Englandı, yəni “Land of Angles” [lænd] sözləri Britaniyada məskunlaşmış anql, sakson və yut german tayfalarını adlandırmaq üçün işlədilmişdir. O zaman heç kəs saksonca danışmırdı, hətta qərbi Saksoniyanın güclü kralı Alfredin özü belə. Orada əvvəldən hamı yalnız ingilis dilində danışırdı” [155]. Buna baxmayaraq, İngiltərənin üç hissəyə bölünməsi təbii olaraq dil və dialektlərə təsir göstərmişdir. Yutlar, anqlar və saksonların, güman ki, bir-birini başa düşə bilməsini nəzərə alsaq, demək olar ki, onlar üç ayrı-ayrı dildə deyil, irsən eyni kökdən yaranmış üç dialektə danışmışlar.

Müasir dövrdə ingilis dilinin qloballaşması dialektlərin çoxalmasına gətirib çıxarıb. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, əvvəllər dörd qədim ingilis dialekti mövcud olmuşdur. Lakin hazırda bu dialektlər bir dil üçün həddindən artıq çox şaxələnib [119, s. 435].

Əgər bir dil geniş ərazidə danışılırsa, yaxud miqrasiyalar səbəbindən bir neçə, bir-birindən təcrid olunmuş ərazilərdə yayılırsa, onda həmin dil müxtəlif şəkildə dəyişikliklərə məruz qalır. Nəticədə, məsələn, italiyan, fransız, ispan, portuqəz, rumın və digər roman dillərinin dialektləri kimi qohum dillər meydana gəlir [6, s. 23].

Müasir dövrdə dil ilə bağlı əsas məsələlərdən biri də dil siyasəti problemidir. Qlobal dilin təsiri, az saylı xalqların dillərinin aqibəti, xarici dilin işlədilməsi və ana dili ilə bağlı qaydaların tətbiqi, daha doğrusu, dil siyasətinin müxtəlif yollarla aparılması bir çox ölkələrdə mövcuddur və bu məsələ daima ciddi nəzarət altında saxlanılır. Buna bir növ “dilimizin qayğısına qalırıq” kimi yanaşılır. Y.D.Deşeriyev dil siyasəti termininin izahını belə verir: “*Dil siyasəti cəmiyyətdə, dövlətdə dil ilə bağlı problemlərin həllinə yönəlmiş ideoloji prinsip və praktik tədbirlərin vəhdətidir*” [47, s. 49]. Dil siyasəti həmçinin rəsmi və ya digər hallarda hansı dilin istifadə edilməsini qərarlaşdıran qanundur. Dil siyasəti əsasən dövlət qurumları, təhsil və kütləvi informasiya sahələrində özünü büruzə verir.

Burada ilk növbədə qlobal dilin başqa dillərə təsiri ciddi əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırkı dövrdə mədəni olmaq, başqa xalqların nümayəndələri ilə tez və maneəsiz əlaqə yaratmaq istəyən hər kəs ingilis dilində danışmağı üstün tutur. Hətta, “İngilis dilini mükəmməl öyrənilib, mənimsəyib, xaricdə oxumağa gedəcəm” deyən gənclərin sayı tədricən artır. Hər bir dünyagörüşü zəngin olan ziyalı valideyn övladının ingilis dilində sərbəst danışmasını, bu qlobal dili öyrənməsini arzulayır.

Bu kimi yeni tendensiyalar cəmiyyətdə geniş vüsət alır. Dünya forumlarında, beynəlxalq konfranslarda, simpoziumlarda, iri miqyaslı tədbirlərdə işlək dilin ingilis dili olması arzu edilir. Bəzən beynəlxalq səviyyəli tədbirlərin keçirildiyi ölkənin dilini də işlək dil kimi göstərirlər. Lakin bu elə bir səmərə vermir. Çünki hər hansı bir yeni ideyanı dünya miqyasına çıxarmaq üçün uyğun dil kimi əksəriyyətin bildiyi ingilis dilindən istifadəsi qaçılmazdır [21, s. 23].

İngilis dilinin qloballaşmasının müsbət tərəfləri ilə yanaşı, mənfi tərəfləri də mövcüddür. Heç də hər bir xalq ingilis dilinin öz ölkəsində lider dilə çevrilməsinin tərəfdarı deyil. Burada xüsusi qeyd olunmalıdır ki, qloballaşma şəraitində ingilis dilinin hökmranlığı bu dilin vətəni sayılan Böyük Britaniyanın və ABŞ-ın iqtisadi, siyasi və hərbi gücünü istifadə etməklə həmin dilin qəbul etdirilməsinə gətirib çıxardır ki, bununla da başqa xalqların dillərinə, mədəniyyətlərinə öldürücü zərbə dəymiş olur. Müasir dövrdə qloballaşma haqda çox danışılır. Əgər əvvəllər dil situasiyasını və dil siyasətini dövlət daxilində baş verən dəyişikliklərlə əlaqələndirirdilərsə, hazırda bu prosesləri beynəlxalq səviyyəyə qaldıraraq, ümumi qloballaşma problemləri ilə əlaqələndirirlər [30, s. 8-28]. Dünya dillərinin, əsasən də ingilis dilinin nüfuzu getdikcə artır. Belə ki, qloballaşma (ən azından hazırda mövcud olan halda) bir çox insanlar üçün identifikasiya ehtiyacını yaxşı ödəmir. Bu hal konfliktlərə və ümumiyyətlə, qloballaşma proseslərinin müsbət təsirinin şübhə altına salınmasına gətirib çıxara bilər.

Bu səbəbdən də bir çox qabaqcıl ölkələr ingilis dilinin qloballaşmasından ehtiyat edib öz dövlət dillərinin arxa plana ötürülməsinin qarşısını almaq, dövlət dillərinin qorunması naminə və ya sırf siyasi, milliyətçi düşüncələrini ön plana çıxarıb müxtəlif qadağalar qoyurlar. F.Y.Veysəlli bu məsələyə toxunaraq Fransada qoyulan qayda haqda yazır: “*Fransada belə bir qayda var. Öz sözünün əvəzinə yad söz işlədən adam*

rəsmi şəkildə cərimə olunur. Vaxtilə Kanadanın Kvebek əyalətində isə xüsusi dil polisi vəzifəsi yaradılmışdı və bu vəzifəni daşıyan polis fransızca danışmayanları cəzalandırırdı. Dillə bağlı bu cür cərimənin tətbiqi yalnız növbəti seçkilərə qədər davam etdi. Yeni seçilən partiya bu qanunu ləğv elədi” [21, s. 16].

Sovet dönməindən sonra Azərbaycanda dil siyasəti Sovet dönməinin dil siyasəti və dil quruculuğu *“mədəni-mənəvi faktorlar silsiləsində xüsusilə fərqlənir; dilə bir tərəfdən yeni sosial mədəni-maarif işinin tərkib hissəsi və onun vasitəsi, bu tədbirin həyata keçiricisi, digər tərəfdən, buna onu daşıyan xalqın yaşaması və mənəvi varlıq faktoru kimi baxılır. Beləliklə, məktəblə, maariflə bağlı əlifba, imla məsələləri, elmi tərəqqi ilə əlaqədar termin məsələləri ətrafındakı dərin məzmunlu söhbətlər də, teatrın, səhnənin, ədəbiyyatın, mətbuatın xəlqiliyi, anlaşılıqlı olması haqqındakı mühakimələr də, geniş siyasi auditoriya və dövlət ünsiyyət forması barəsindəki tədbirlər də bilavasitə dillə bağlanır, dil qızğın siyasi müharibə meydanında socialist inqilabının fəth etməli olacağı vacib qalalardan birinə çevrilir” [8, s. 247].*

Hələ 1990-cı ilin aprel ayında rus dili SSRİ-in rəsmi dili kimi qəbul ediləndə artıq postsovet respublikalarında bu məsələyə şübhə ilə yanaşılmağa başlanmışdı [28, s. 124]. Rus dilinin illərlə hökmran dil olmasına baxmayaraq onu rəsmi dil kimi qəbul etmək artıq idi. Tədricən rus dilinin sıxışdırılması siyasətinə başlanılanda isə ayrı-ayrı keçmiş sovet respublikalarında yaşayan bir çox ruslar öz narazılıqlarını bildirirdilər. Onlar bu addımın gərəksiz olduğunu düşünürdülər.

Azərbaycanda və digər keçmiş sovet respublikalarında imperiyanın dağılmasından sonra dil ilə əlaqəli müxtəlif dəyişikliklər edilməyə başlandı. Belə ki, artıq (1991-ci il 7 dekabr) iyirmi ildən çox ötməsinə baxmayaraq hələ də dil siyasətində mühüm və köklü islahatlar aparılmaqdadır. Bir neçə il bundan öncə 30 sentyabr 2002-ci ildə üç fəsil, iyirmi iki maddədən ibarət olan *“Azərbaycan respublikasının Dövlət dili haqqında”* tarixi sənəd imzalanmışdı. Bu sənəd çox vacib problemin həlli yollarını göstərir. Dövlət dili haqqında imzalanan bu qanunda bəyan edildiyi kimi, *“Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tətbiqi, qorunması və*

inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır, dünya azərbaycanlılarının Azərbaycan dili ilə bağlı milli-mədəni, özünüifadə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəmin yaradır” [7, s. 22]. Bu qanun həmçinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlayır.

Əgər əvvəllər keçmiş Sovet İttifaqının tərkibində olan respublikalarda (Azərbaycan, Ukrayna, Belarusiya, Latviya, Qazaxıstan və s.) rus dili aparıcı dilə, dövlət dilinə çevrilmişdirsə, müasir dövrdə bu funksiyanı qloballaşmaqda olan ingilis dili yerinə yetirir. Bu ölkələrin bəziləri öz dövlət dillərini, bəziləri isə qloballaşmaqda olan ingilis dilini üstün tuturlar.

Almaniyada anqlisizmlərlə mübarizə son illərdə geniş vüsət almışdır. Buradan belə nəticə çıxır ki, beynəlxalq səviyyədə qlobal dil siyasətinə qarşı yalnız sayca az olan millətlərin nümayəndələri mübarizə aparmırlar. Yüz milyonlarla adamların danışdığı alman, fransız, ispan, rus və s. dillərin təmsilçiləri də bu mübarizəyə qoşulublar. Məsələn, Almaniyanın nüfuzlu “Der Spiegel” jurnalı 2011-ci ilin 16 avqust tarixində çıxan sayında Ş.Matiasın həyəcəndolu bir məqaləsini çap etmişdi. Müəllif öz məqaləsində alman dilinin amerikanizmlərlə və anqlisizmlərlə dolmasından narahatlığını bildirir və bir misalla öz fikrini sübut etmək istəyir. O yazır ki, 2000-ci ildə dünyada 20,1 milyon adam alman dilini öyrənirdisə, 2005-ci ildə bu rəqəm 16,1 milyon olmuşdur [21, s. 24]. Əlbəttə, Ş.Matiasın təlaşsı əsassız deyildir. Artıq 2021-ci ildir və demək olar ki, alman dili öz nüfuzunu qismən də olsa itirib. İngilis dilinin qloballaşması bu dildən də yan ötməyib. Bir çox alman şəhərlərində Mc Clean, Moonlight, Check in, İmage-Center, City Shopping kimi ingilis ifadələrinə rast gəlirik. Anqlisizmlər müxtəlif sahələrdə xüsusi ilə idman, musiqi, iqtisadiyyat, informatika və texnologiyada çoxluq təşkil edir. Məsələn, Fan, Match, Job, Team, Computer, Know-how, Holding və s. Auskunftburo – Service Point (xidmət məntəqəsi), Fahrkartenschalter – Ticket Counter (kassa), Bahnhoftoilette isə artıq Mc-Clean (ayaqyolu) adlandırılır [21, s. 24].

Hələ 1899-cu ildə alman alimi Herman Dunqer anqlisizmlərin alman dilinə təsir edəcəyindən danışmışdı. O, bu məsələ haqda “İngilis sözlərinin əvəzinə izahlar”

kitabını yazmışdı. Bundan əlavə bir neçə il öncə Dortmundda bu məsələ ilə məşğul olan “Alman dilinin müdafiəsi cəmiyyəti” (“Gesellschaft für deutsche Sprache”, GfdS) yaradılmışdır. Hazırda bu, Almaniyanın dil problemləri ilə məşğul olan ən böyük cəmiyyətdir (təqribən 14000 üzvü var). Bu təşkilatın təsisçisi gənc alim, sosial statistika kafedrasının professoru V.Kremerdir. Onun təşkil etdiyi elmi konfranslarda alimlər anqlisizmlərin təhlükəsindən danışmırlar. Onların məqsədi anqlisizmləri alman dilinə qoşanlara və sadə alman vətəndaşlarına bu prosesin qarşısını almalarını və problemin nə dərəcədə ciddi olduğunu anlatmaqdan ibarətdir. Hər bir alman vətəndaşının gündəlik olaraq poçt qutusuna cürbəcür reklam kağızları qoyulur. “Alman dilinin müdafiəsi cəmiyyəti”nin üzvləri ingilis sözlərinin çoxluq təşkil etdiyi reklam vərəqlərinə “Mənəmlə alman dilində danışın” yazılı ştampı vurub geri göndərilirlər. Cəmiyyətin nəzdində nəşr edilən qəzetin hər bir buraxılan yeni sayında alman dilini eybəcər hala salan şirkətlərin növbəti siyahısı dərc edilir. Bu siyahı digər redaksiyalara da göndərilir, siyahını radio və televiziya da yayımlayırlar [57].

Rəsmi dili ingilis dili olan ölkədə dil siyasəti çox rəngarəngdir. Əlbəttə ki, bu çox maraqlı və bənzərsiz üsuldur, lakin bəzi ölkələrdə, əksinə, ingilis dilini dövlət dili kimi qəbul etmək siyasəti aparılır. Bu dildəki sözləri öz dillərinə sevə-sevə qəbul edən ölkələrin sayı heç də az deyil. Belə ölkələrdən biri Sinqapurdur. Dörd rəsmi dilin eyni zamanda qüvvədə olmasına baxmayaraq, ingilis dilinin Sinqapurda xüsusi nüfuzu var. Bu dil Britaniyanın rəsmi müstəmləkəsinə çevrildiyi vaxtdan, yəni 2 avqust 1824-cü ildən Con Kraufurd (Dr. John Crawford) ilə Sultan Hüseinin (Sultan Hussein) arasında imzalanmış Anqlo-Holland müqaviləsinə əsasən Sinqapurun rəsmi dili hesab edilir [140, s. 67].

Qeyd etdiyimiz kimi, hazırda Sinqapurun bir neçə rəsmi dili var: ingilis, Çin, malay və tamil. Bütün bu dillərdə qəzet, jurnal, kitablar çap edilir; radio və televiziya verilişləri aparılır. İbtidai siniflərdə şagirdlərin dərsləri ana dillərində, yuxarı siniflərdə və ali məktəblərdə isə, dərslər əsasən ingilis dilində aparılır. İngilis dilinin bu ölkədə hökmranlığının Sinqapurun regional bazarda mühüm yer tutmasında, onun mövcud olduğu ərazinin nəhəng ticarət və maliyyə mərkəzinə çevrilməsində, Sinqapurun dəniz limanından Cənubi Şərqi Asiya ölkələrinə saysız-hesabsız yük

daşınmalarının həyata keçirilməsində böyük rolu vardır.

İlk öncə ona görə ki, hələ təqribən 200 il əvvəl Sinqapur Britaniyanın müstəmləkəsinə çevrildə ingilis dili artıq Sinqapurun məişət dilinə keçmişdir. Yerli əhali məcburi şəkildə ingilis dilini öyrənməli idi. Bu da öz növbəsində dilin yayılmasına təkan verdi. Sinqapur ingiliscəsi Britaniya ingiliscəsindən xeyli fərqlənir. Sinqapur ingiliscəsində Sinqapura aid adlar (əşya və ya hərəkət) var ki, onlar yalnız məhz bu dialektə mövcuddur. Məsələn, La mian – Noodles, Corrihgt – Correct, Kope – Cope (stun), Blader – Brother, Balu- Recently, Oreddy – Already, Koyak – Broken; This handphone balubueheh and oreddykoyak. (I bought this handphone only recently and it is already broken) [166].

Yuxarıda verilən cümlədə bəzi sözlərin ingilis dilindən fərqli şəkildə yazılmasından (orredy-already) əlavə, cümlə üzvlərinin qarışıq sırası da nəzərə çarpandır. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ingilis dilinin Sinqapurun rəsmi dillərindən birinə çevrilməsi və bu dilin qlobal dil olması heç də yaxşı nəticələrə gətirib çıxarmayacaq. İlk növbədə dilin anlaşılma strukturu, qarışıq qrammatikası və sözlərin fərqli yazılışı gələcək nəslin təhsilinə mənfi təsir göstərəcək. Bu səbəbdən də Sinqapurun Təhsil nazirliyinin ingilis dilinin öz ölkələrində kütləvi şəkildə yayılmasından ehtiyat etməsi başa düşüləndir. Statistika görə, 60%-dən çox Sinqapur ailəsində danışılan ingilis dilidir. Bu da öz növbəsində insanlarda spesifik dünyagörüşünü formalaşdırır [118].

İngilis dilinin lehinə olan dil siyasəti Afrika qitəsində də aparılır. 55 Afrika dövlətinin on doqquzunda ingilis, otuz üçündə fransız, onunda ərəb və beşində portuqəz dili dövlət dili hesab olunur [48, s. 114]. Bu cür dil siyasətinin aparılmasının əsas məqsədi, ilk növbədə, dünya birliyinə inteqrasiya (eyni ilə də dünya bazarına) və keçmiş metropoliyalarla münasibətin saxlanılmasıdır. Dünya dilləri daha effektivdir. Onların vasitəsi ilə iqtisadiyyatın, istehsalatın, elmin və mədəniyyətin tərəqqisinə nail olmaq daha asan olur.

İkidillilik və az saylı xalqların dili də linqvistik problem kimi mütəxəssisləri narahat edir. Çoxmillətli ölkələrdə miqrantlar və azsaylı xalqlar üçün ikidillilik məcburi xarakter daşıyır [172, s. 154]. Onlar üçün təkdilliliklə ikidillilik arasında

seçim etmək tam təminatlı həyatla qapalı cəmiyyətdə yaşamaq arasındakı seçimə bərabərdir. Ən sərt dil siyasəti metodları artıq uzaq keçmişdə qalsa da, müasir dövrdə ingilis dilli Keniya məktəblərində və Kanadadakı hindular üçün yaradılan məktəbdə ana dilində danışanları döyürlər [163, s. 34-58]. Türkiyə dövlətinin milli azlıqların dilinə qarşı siyasəti də nadir hallardan birinə çevrilmişdir. Türkiyə məktəblərində bu yaxınlara qədər yalnız türk dili tədris olunurdu [172, s. 156].

Hazırda az saylı xalqların dilinin istifadəsi, məktəbdə tədris edilməsi daha geniş vüsət alıb. Fransada illərlə az saylı xalqların dillərinin istifadəsinə rəsmi qaydada qadağa qoyulmuşdur, lakin artıq o qayda da ləğv edilib. Keçən əsrin əllinci illərinə kimi Norveçdə saam dilinin heç bir hüququ yox idi, müasir dövrdə isə saam dilli məktəblər və mədəniyyət mərkəzləri açılıb [89, s. 73].

Son on illiklər ərzində bəzi qabaqcıl ölkələrdə dil siyasətinin aparılması nisbətən fərqli şəkildə həyata keçirilir. Bunu əsasən industrial cəmiyyətdən postindustrial cəmiyyətə keçid kimi qiymətləndirirlər. Təbii ki, inkişaf olan yerdə dəyişikliklərə alışmaq lazımdır. Lakin bu dəyişikliklər hər bir ölkədə ana dilinin qorunmasını və qloballaşmanın ciddi fəsadlarından uzaq saxlanılmasını təmin etməlidir. Qanunu tərtib edərkən ana dilinə edilə biləcək zərbələrdən mümkün qədər qaçmaq və dil siyasətinin düzgün aparılması dövlətin gücünü, gələcəyini və bu gününü təyin edən amil olduğu üçün, cəmiyyətin tələbini də nəzərə almaq mütləqdir.

1.2. İngilis dilinin müasir cəmiyyətdə funksiyaları

Dil işarələr sistemindən əlavə, həm də insan fəaliyyətinin ən vacib ünsiyyət vasitəsidir. *“Dilin ictimai funksiyaları onun quruluşu, sistem əlaqələri və inkişaf qanunauyğunluqlarına münasibətdə xarici və etinasız bir şey deyildir... Dilin təşkili və inkişafının bünövrəsinə qoyulmuş dil imkanlarının həyata keçirilməsi dilin cəmiyyətdəki funksiyaları ilə əlaqədar olan ictimai amillərlə bu və ya digər dərəcədə qabaqcadan müəyyənləşdirilir”* [65, s. 31]. V.A.Avrorinə görə, dilin funksiyası *“dilin praktik təzahürü, onun ictimai hadisələr sistemində təyinatının reallaşması, dilin xüsusi fəallığı dilin əsasını təşkil edir. Materiyanın hərəkətsiz mövcudluğu mümkün olmadığı kimi, dili də bunlarsız təsəvvür etmək çətinidir”* [29, s. 34]. Deməli,

dilin funksiyaları dedikdə, biz dilin hansı məqsədlə işlənməsini başa düşürük. Bəzi məqamlarda dilin işlənmə məqsədini onun yazıda və ya şifahi şəkildə işləndiyini nəzərə alaraq bölgü aparıla bilər.

R.O.Yakobson göndərən, qəbul edən, kontekst, kod, kontakt və məlumat kimi faktorların əsasında dilin əsas altı funksiyasını göstərir: 1) emotiv funksiya (danışanın hiss və iradəsini ifadə edən funksiya), 2) konnotativ funksiya (vokativ-imperativ və ya modallıq funksiyası), 3) referent funksiyası (xarici aləm əşyalarını göstərmək funksiyası), 4) metadil funksiyası (dil haqqında dil vasitəsilə danışmaq imkanını şərtləndirir), 5) fatik funksiya (kontakt yaratmaq funksiyasıdır), 6) poetik funksiya [186, s. 350-377]. R.O.Yakobsona görə, funksiyalardan biri həmişə mətndə dominantlıq edir və mətnin məzmunu ilə əlaqəli olur.

Y.D.Deşeriyev dilin kommunikativ, ictimai, ekpressiv, estetik və qnoseoloji funksiyaları olduğunu göstərir. *“Qədim yazısı olan, yazısı yeni olan və ümumiyyətlə yazısı olmayan dillər öz əsas funksiyalarına görə bir-birindən fərqlənirlər. Onların hamısı, danışanların sayından asılı olmayaraq insanlar arasında əlaqə yaradan bir ünsiyyət vasitəsidirlər. Kommunikativ funksiya məhz insanların bir-biri ilə ünsiyyəti zamanı meydana gəlir və qalan dörd dil funksiyalarında (ictimai, ekpressiv, estetik və qnoseoloji) özünü büruzə verir”* [46, s. 243]. Buradan məlum olur ki, Y.D.Deşeriyev kommunikativ funksiyayı xüsusi vurğulayır və digər dörd funksiyayı onun tərkib hissəsi kimi qeyd edir.

A.Axundov dilin üç əsas funksiyasını vurğulayır: kommunikativ, emosional və ekpressiv. *“Dilin vasitəsi ilə insanlar bir-birləri ilə əlaqə saxlayır və öz fikirlərini bir-birlərinə çatdırırlar. Bu halı kommunikativ funksiya kimi qəbul etmək olar.*

Dil ən vacib ünsiyyət vasitəsidir və insanlar arasında ünsiyyət dildən başqa vasitələrlə də olur” [4, s. 69]. O, dildən başqa vasitə dedikdə, him-cim, əl hərəkət “dili”ni nəzərdə tutur. *“Onların köməyi ilə insanlar öz fikirlərini bir-birlərinə başa sala bilərlər. Lakin əl hərəkət “dilinin” işlənmə sahəsi olduqca məhduddur və ondan daha çox emosional ünsiyyət vasitəsi, dilə köməkçi bir vasitə kimi istifadə edilir”* [4, s. 69]. Dilin ekpressiv funksiyasını A.Axundov təfəkkürü ifadə edən alət kimi və insanların, ilk növbədə, dil vasitəsi ilə düşüncülərini və öz fikirlərini dil vasitəsilə

ifadə etdiklərini söyləyir. O, “ilk növbədə” ifadəsini təsadüfən işlətmir. *“Təfəkkür bəzi hallarda dil olmadan da ifadə oluna bilir. Məsələn, rəssam böyük bir hekayənin mövzusu olan əhvalatı bir rəsm tablosunda verməyə nail olur. Müəyyən obrazlı bir fikir musiqi vasitəsi ilə də ifadə edilə bilər”* [4, s. 70].

F.Y.Veysəlli R.O.Yakobsona istinadən dilin altı funksiyasını göstərir:

1) Danışanın mövqeyini əks etdirən emotiv və ya ekspressiv funksiya;

2) Dinləyiciyə yönəlmiş funksiya;

3) Xarici aləmdə əşya, hadisə və predmetə yönəlikli aidolma, advermə və ya referentiv funksiya;

4) Dil və paralingvistik vasitələrin köməyi ilə (mimika, jest), qüvvətləndirici adatlarla (hə/bəli/ və s.) ünsiyyətdə iştirak edən tərəfləri şirnikləndirmə, qızıqdırma rolunu ifadə edən fatik funksiya;

5) Danışıqda və poeziyada fikri qabartmaq, təmtəraqlı ifadələr seçməklə əldə edilən poetik və ya estetik funksiya;

6) Metadil funksiya [21, s. 37].

Yuxarıda verilən dil funksiyalarından əlavə, F.Y.Veysəlli dilin daha iki funksiyasının da fərqləndiyini bildirir. O, informasiyanı bərpa etmək və ya ötürmək funksiyasını və tanıma funksiyalarını ayrı şəkildə göstərir.

“Dil informasiyanı saxlamaq, hişz etmək, lazım gəldikdə onu bərpa etmək və ya ötürmək funksiyasını daşıyır” [21, s. 37]. Buna misal olaraq, o, “Kitabi Dədə Qorqud” dastanının on üç əsr bundan əvvəl qələmə alınmasını, hələ də o dastan haqda danışılmasını və onun müxtəlif yozum və variantlarının meydana gəlməsinin normal hal olduğunu vurğulayır.

Digər əlavə funksiya isə, tanıma funksiyasıdır. Bu funksiyanın açıqlanmasına F.Y.Veysəlli çox maraqlı şərh vermişdir. *“Mən həmsöhbətimin birinci cümləsindən kimliyini, haradan olduğunu, yaşını, hətta peşə fəaliyyətini müəyyən edə bilirəm. Əgər bir kəslə bir dəfə telefonda və üz-üzə gələndə ünsiyyətdə olmuşamsa, həmin adamla ikinci dəfə telefonla danışanda, onun birinci cümləsindən səsinin tembrinə görə kimliyini dəqiq müəyyənləşdirə bilirəm. Digər tərəfdən, lingvistik hazırlığı olan hər kəs üz-üzə gələrkən əvvəllər görmədiyi və tanımadığı adamın hansı dildə*

danışdığını və ya hansı dil ailəsinə mənsub olduğunu müəyyənləşdirə bilər” [21, s. 79].

Dilin inkişafına funksional yanaşmada yaranan ilkin sual, dilin hansı vəzifələrinin yeni doğulmuş körpənin həyatında xidmət etməsidir. İnsan anadan olandan onda artıq müəyyən dil sistemi mövcud olur və bu sistem tədricən, ilkin mərhələdə, şeylərə ad verməklə inkişaf edir. M.A.Həliday doqquz aylıq Nigel adlı körpə üzərində altı ay müddətində tədqiqat aparmışdır. Tədqiqata başladığı dövrdə körpə yalnız iki funksiyayı hər birində iki mənə olmaqla ifadə etməyi bacarırdı. On ay yarımında olanda isə körpədə ilkin lingvistik sistemi müşahidə etmək olardı. Nigel dörd funksiyaya aid on iki adda müxtəlif mənalı ifadələr işlədirdi. On altı ayında körpə artıq dilin altı funksiyasına aid ümumilikdə əlli mənada işləyə bilən ifadələri işlədirdi [117, s. 45]. M.A.Həliday apardığı tədqiqatın nəticəsinə əsaslanaraq dilin aşağıdakı funksiyalarını göstərir:

1. Instrumental funksiya (“I want”/ Mən istəyirəm/): istəklərini ödəmək üçün;
2. İdarəedici funksiya (“do as I tell you” /Söylədiyim kimi elə/): digərlərinin davranışını idarə etmək üçün;
3. Qarşılıqlı funksiya (“me and you” /mən və sən/): digər insanlarla münasibət yaratmaq üçün;
4. Şəxsiyyəti bildirən funksiya (“here I come” /budur, gəlmişəm/): özünü ifadə və identifikasiya;
5. Evristik funksiya (“tell me why” /de görüm niyə/): dünyanı və ətrafını kəşf etmək üçün;
6. Təəssürat funksiyası (“let’s pretend” /zənn edək ki/) təxəyyülündə öz dünyasını yaratmaq üçün;
7. Məlumatverici funksiya (“I have got something to tell you” /sənə sözüm var/): məlumat çatdırmaq üçün.

Müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı dilçilərin qeyd etdikləri dilin funksiyalarının əksəriyyəti üst-üstə düşür. Belə ki, dilin funksiyaları dedikdə, biz dilin hansı məqsədlə işlənməsini başa düşürük. Bəzi məqamlarda dilin işlənmə məqsədini onun yazıda və ya şifahi şəkildə işləndiyini nəzərə alaraq bölgü aparıla bilər.

Dilçilər (Axundov A.A, Veysəlli F.Y., Yakobson R.O. və s.) dilin əsas funksiyaları kimi, kommunikativ, koqnitiv və nominativ funksiyalarını qəbul edirlər.

Kommunikativ funksiya – insanlar arasında əlaqə yaratmaq, cəmiyyətdə ünsiyyət vasitəsi olmaq kimi başa düşülür. Bəzi dilçilər dilin yalnız kommunikativ funksiyasının olduğunu qeyd edirlər. Bunlardan biri məhz Q.V.Kolşanskidir: “*Dilin işlənmə məqsədi nə qədər məxsusi olsa da, ünsiyyət prosesində onun yalnız bir vəzifəsi var, danışanlar arasında qarşılıqlı anlaşma yaratmaq*” [51, s. 3]. İnsanlar dil vasitəsi ilə öz fikirlərini bölüşür, bir-birinə məlumat çatdırırlar. Bu funksiya həm cəmiyyət üçün, həm də dil üçün çox önəmlidir. Cəmiyyət üçün mühümlüyü dilin vasitəsi ilə insanların fikir və hisslərini bölüşməsi, müəyyən etnik dəyərləri nəsildən-nəsilə ötürməsidir. Dil üçün isə bu funksiyanın mühümlüyü onun yaşamasıdır. Əgər bir dildə danışan olmur, o dil ölü dil hesab olunur. Dilin ölü hesab olunması isə bir xalqın yer üzündən silinməsi, onun maddi və mənəvi dəyərlərinin itməsi anlamını verir.

Bəşəriyyət informasiyanı alıb və ötürmək üçün səs və işıq siqnalları, Morze əlifbası, yol nişanları, simgələr, kodlar və jestlər kimi müxtəlif vasitələr kəşf etsə də, onların məhdud imkanlara malik olması, dilin unikal olduğunun bir sübutudur.

Cəmiyyəti ünsiyyətsiz təsəvvür etmədiyimiz kimi, kommunikasiyanı da koqnisiyasız (şüursuz şəkildə) təsəvvür etmək çətindir. İnsanların danışığı bir başa idrakla əlaqəlidir. Çünki söylənilən hər bir kəlmə düşünülür, məlumatötürücü və məlumatlıcı funksiyanı daşıyır. Bunlar isə öz növbəsində birbaşa şüurla əlaqəli şəkildə baş verir [64, s. 76].

Koqnitiv funksiya: Fikir ifadə etmək insanın təfəkkür fəaliyyəti ilə bağlıdır. İnsanlar dilin vasitəsilə öz düşüncələrini, fikirlərini, arzu-istəklərini bildirirlər. Dil məlumat ilə zəngindir, o, daima bizim beyinimizə düşündürücü əməliyyatlar üçün məlumat ötürür, intellektimizi qidalandırır və inkişaf etdirir. Dilin koqnisiyanın bir növü kimi tədqiqi ön plana çıxarılır. Burada, koqnisiyanın bir növü dedikdə idrakın öyrənilməsi, əqli fəallıq və insan şüuruna aid bütün vasitələr daxildir [50, s. 198]. Q.V.Kolşanskiyə görə dilin koqnitiv funksiyası, ictimai şüurun öz formasında başlanğıc dünyanı əks etdirir və bu səbəbdən onun dərk edilməsində insanın təbiətdə

doğru mövqe tutmasını və dünyanın qanuna uyğunluqlarına nəzəri şəkildə yiyələndiyini göstərən bir vasitədir [51, s. 24].

Nominativ funksiya: İnsanı əhatə edən əşya və hadisələri adlandırmaq nominativ funksiya daxildir. İnsan tərəfindən dərk edilən hər bir şeyə ad verilir və bu ad altında da insanların təfəkküründə qalır [110, s. 230]. Ad hər bir mövcud olanı birbirindən fərqləndirməyə imkan yaradır. Adı yalnız real və görünən şeylər deyil, həmçinin qeyri-real, təxəyyülümüzdə olan da alır. Əgər bir dildə danışan hər hansı bir şeyin adını bilmirsə o zaman mütləq onu əvəz edən ifadə ilə və ya digər dildən alınma sözlə adlandıracaq. Bu səbəbdən də dünyada alınma sözsüz mövcud dil yoxdur. H.Şuxard söyləmişdir: *“Heç bir dil saf deyil, dillərin hamısı alınma sözlər ilə birinə qarışdırılıb”* [110, s. 231].

1.3. İngilis dili qlobal dil kimi

Sosiolinqvistikada qlobal dil və onun cəmiyyətə təsiri hazırkı dövrdə geniş şəkildə araşdırılan mövzulardan biridir. Belə ki, ingilis dilinin qlobal status alması və bu dilin digər cəmiyyətlərə təsiri, xüsusilə mədəniyyətlər arasında əlaqə və fərqliliyin monotonlaşdırılmasına təsiri kifayət qədər aktual məsələlərdəndir. Dil qlobal status əldə etdikdə, onun yerli və qlobal mədəniyyətlərarası rolunun araşdırılması da böyük marağa səbəb olur [148, s.86]. Dil birbaşa mədəniyyətə təsir etdiyi üçün, ingilis dilinin qloballaşması ilə dünyada ingilisdilli xalqların mədəniyyətinin də dominantlıq edəcəyi şübhəsizdir. Beləliklə, ingilis dili ilə bərabər şəkildə onun mədəniyyəti də qloballaşır. J.Blommaert mədəni qloballaşmanı qlobal monomədəniyyət kimi qiymətləndirir. İngilis dilinin digər dilləri ölü dilə çevrilməsinə münasibətində isə bu qlobal dili *qatil dil* adlandırır [80, s. 77]. J.Blommaert mədəni qloballaşmanın öz kodlarının mövcudluğu məsələsini önə çəkir. Məsələn, A.Y.Məmmədova görə bütün dünyada böyük populyarlığa malik olan *Hollywood, McDonalds, CNN, Apple* kimi nəhəng şirkətlər ingilis dilinin və bu şirkətlərin mənsub olduqları Amerika mədəniyyətinin qlobal auditoriyaya çatdırılmasında və dünyanın monomədəniyyətə doğru irəliləməsində mühüm rol oynayır [147, s.88].

Y.Mikanovskiye görə ingilis dilinin digər dillərin əzilməsi və Amerika milliyyətçiliyi nəticəsində aparıcı dilə çevrilməsi bir əsrdən artıqdır ki, müşahidə olunur. O, bunu T.F.Ruzveltin 1919-cu ildə Amerika Müdafiə Cəmiyyətinə öz müraciətindəki nitqinə əsaslanaraq vurğulayır. Amerikanın keçmiş prezidenti öz nitqində Amerikada ünsiyyət vasitəsi kimi danışmağın yalnız ingilis dilində vacibliyini və vətəndaşlarını eyni dildə danışan amerika milliyyətinə mənsub olan şəxslər kimi görmək istədiyini vurğulamışdır [153]. Buradan aydın görünür ki, aparılan dil siyasəti özünü doğrultdu. Əgər bir əsr öncə Amerikada digər dillərin ingilis dilini sıxışdırmasından ehtiyat edilirdisə, hazırkı dövrdə bütün dünya qlobal ingilis dilinin əsarətində qalıb.

Hazırda ingilis dili 12 ölkədən olan 500 milyon insanın ana dilidir. Əslində bu göstərici mandarin dilində danışanların sayından kifayət qədər azdır (900 milyon). Ümumilikdə, ingilis dilində danışanların sayı 1,5 milyard nəfər təşkil edir, daha bir milyondan çox insan isə bu dili öyrənməyə hazırlaşır. D.Kristala görə ingilis dilində danışan bir milyard yüz milyon insanın dördüdə biri ingilis dilini öz ana dili kimi qəbul edir [91, s.14]. İngilis dili müxtəlif dillərə mənsub olan insanları bir araya yığaraq, çox mühüm sahələr hesab edilən iqtisadiyyat, texnologiya, təhsil, siyasət və diplomatiyada fikir mübadiləsini rahat şəkildə həyata keçirmək üçün istifadə olunur. Əgər bir tərəfdən ingilis dili qloballaşan dünyada aparıcı dil olaraq daha rahat və asan şəkildə ünsiyyətin qurulmasında yardımcı rolunu oynayarsa, digər tərəfdən isə öz gücünü artıraraq ayrı-ayrı mədəniyyətlərin zəifləməsinə bəzi hallarda isə itməsinə yol açır. *“Hara getsək ingilis dilini tapacayıq, bu dil hər yerdədir”* [73, s.4]. Dil öz arealını genişləndirdikcə onun müxtəlif variantları yaranır. A.Consona görə dilin variativliyinin azalması onun ömrünün qısalmasına gətirib çıxara bilər [128, s.137]. Bu, onu göstərir ki, dilin süqutu və ya geniş yayılması onun nə strukturundan, nə də zəngin lüğət tərkibindən asılı deyil. Müəyyən dildə danışanların sayı və onların cəmiyyətdəki statusu əsas amil kimi götürülür [128, s.136].

Hazırda dünyada 7000-dən çox dil mövcuddur. Lakin bu əsrin sonuna ən azı yarısından istifadə edilməyəcək [80, s.101]. Qlobal ingilis dilinin istifadəsinə ehtiyacın artması bir çox dillərin gələcəkdə ölü dilə çevrilmə tempini sürətləndirir.

Bu, o deməkdir ki, ingilis dilinin variantlarının çoxalması və geniş istifadəsi ilə azsaylı xalqların dilləri zəifləyərək öz mövcudluğunu itirə bilər.

D.Qraddola görə gələcəyi söyləmək üçün mütləq keçmişə baş vurmaq lazımdır [112, s.5]. Bu fikirdən çıxış edərək onu göstərir ki, XXI əsr ingilis dilinin tədqiqini hazırkı səviyyəyə necə və nələrə uğrayaraq çatdığını yalnız onun tarixinə və müstəmləkəçilik dövrünə əsaslanaraq nəticə əldə etmək olduğu qənaətinə deyik.

V əsrdən bəri ingilis dilinin yaranması miqrasiya ilə əlaqələndirilir. Britaniya adalarının istilasının və ayrı-ayrı germandilli tayfaların (anqlo-sakson, yut və s.) orada məskunlaşmasının ingilis dilinin formalaşmasına və sonrakı inkişafına böyük təsiri olmuşdur. Lakin “Dünya dili” kimi isə onun tarixi yalnız XVII əsrdən, Amerika müstəmləkəçiliyindən başlayır [112, s.6]. İngilis dilinin inkişafı və yayılması dünyanı müstəmləkəyə çevirmək niyyəti ilə irəliləyən Böyük Britaniyanın torpaqları zəbt etməsi, Amerika Birləşmiş Ştatlarının isə bir qüvvətli dövlət olaraq ingilis dilinin inkişaf və geniş yayılmasına şərait yaradırdı. F.Y.Veysəlli dillərin yayılma arealını yalnız müharibə və torpaq istilaları ilə deyil, təsərrüfat və istehsalat sahələrindəki inkişafa görə dəyişdiyini xüsusi vurğulayır [41, s. 90].

XVII və XVIII əsrlərdə ingilis dili güclü müstəmləkə dövləti olan Britaniyanın, XVIII və XIX əsrlərdə sənaye inqilabının vətəni olan Britaniyanın, XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində isə ingilis dili güclü iqtisadiyyatı olan ABŞ-in dili idi.

Böyük Britaniya Hindistanı müstəmləkə olaraq itirdikdən sonra ölkədə ingilis dilinin istifadəsinə qarşı güclü etirazların baş qaldırması təbii hal idi. 1974-cü ildə Kenyanın ölkə başçısı Como Keniyata söyləmişdir ki, müstəqil dövlətin əsasının möhkəm qoyulması, ana dilinin gücləndirilməsindən başlayır. Mahatma Qandi isə bu məsələ ilə bağlı fikrini daha duyğulu şəkildə ifadə etmişdir: *“Milyonlarla insana ingilis dilinin öyrədilməsi, onları öz əsarəti altında saxlamaq niyyətindən başqa bir şey deyildi... Ağrılı deyilmi, öz ölkəndə ədalət məhkəməsinə gedəsən, orada isə işlək dil kimi yalnız ingilis dilini tələb etsinlər, vəkil olduğun halda isə, öz ana dilini bilməyəsən, sənin üçün öz ana dilinə tərcümə edib məsələni çatdırmalıdırlar? Sizcə bu cəfəngiyyat deyilmi? Əsarətdə saxlamaq deyilmi?”* [91, s.124].

II Dünya müharibəsi bitdikdən sonra ingilis dilinin qlobal ekspansiyasında yeni mərhələ başlayır. Dünyanın iki məlum qütbə bölünməsinə baxmayaraq, BMT və bir çox digər beynəlxalq təşkilatların məhz ABŞ-da (UNICEF, BVF, Dünya Bankı və s.) yerləşməsi ingilis dilinin beynəlxalq status əldə etməsinə bilavasitə təsir etmişdir. ABŞ-ın siyasi, iqtisadi, hərbi, elmi-texnoloji və hətta mədəni sahələrdə dünyada aparıcı dövlətə çevrilməsinin də rolu həlledicidir. Bu dominantlıq, xüsusilə keçən əsrin 90-cı illərində Soyuq Müharibə bitdikdən keçmiş sovet və digər sosialist bloku ölkələrində (Şərqi Almaniya, Çexslovakiya, Yuqoslaviya) baş vermiş dəyişikliklərdən sonra daha aydın şəkildə büruzə verməyə başladı. Bu ölkələrin yerində yaranmış yeni müstəqil dövlətlər artıq Qərbi inteqrasiya yolunu seçmiş və o dövrdə möhkəmlənən NATO və Avropa İttifaqına üzv olmuşlar. Bu siyasi amil həmin ölkələrin daxili siyasi, sosial və mədəni həyatına, o cümlədən onların dil siyasətinə də böyük təsir etmişdir. Eyni zamanda, bu meyl Qərbi Avropadakı dövlətlərdə də çox (məsələn, Almaniya, Skandinaviya ölkələri və s.) və ya az (məsələn, Fransa, İtaliya və s.) dərəcədə özünü göstərməkdədir.

Avropa Birliyinin üzvü olan ölkələrin böyük əksəriyyətində də ibtidai siniflərdən başlayaraq şagirdlərə məcburi fənn kimi ingilis dili öyrədilir [108]. Avropa Birliyinə 2004-2007-ci illərdə qoşulan şərq və şimali Avropa ölkələrində əvvəllər rus dili məcburi fənlər siyahısında olsa da, 2016-cı ildən bu göstərici tamamilə dəyişmişdir. Hazırda, Estoniya, Litva, Çexiya, Bolqarıstan, Slovakiya və Rumıniyada ibtidai sinif şagirdlərinin 90%-i xarici dil və məcburi fənn kimi ingilis dilini keçirlər. Üç rəsmi dili olan Lüksemburqda lüksemburq, alman, fransız dillərini ibtidai siniflərdə keçirlər. İkinci dil olan ingilis dili isə, orta məktəbin beşinci sinifindən başlayaraq tədris olunur. Lüksemburqdakı oxşar vəziyyət Belçikada da müşahidə edilir [108]. Post-sovet respublikalarında ingilis dilini məktəblilərə 5-ci sinifdən tədris etməyə başlayırdılarsa, artıq on ildən çoxdur ki, Azərbaycanda məktəblilərə bu dili birinci, ən pis halda isə ikinci sinifdən keçirlər.

Uzun zaman müddətində alman dili bütün alman ali təhsil ocaqlarına daxil olmaq üçün aparıcı və tələb olunan dil idi. Son dövrlər isə xarici tələbə sayının aşağı düşməsinə müşahidə edən alman təhsil ekspertləri ingilis dilində təhsilə daha çox yer

ayrılmasına qərar verdilər. Almaniyada ingilis dili yalnız elmi sahələrdə istifadə olunur, alman dili isə həm elmdə, həm də gündəlik danışmada mühüm rol daşıyır. C.Haus apardığı tədqiqat işinin nəticəsinə görə ingilis dilinin hər hansı bir dilə mənfi təsir etmədiyini və yalnız ünsiyyət vasitəsi olduğunu qəbul etmişdir [121, s.570]. O, ingilis dilini “hibrid dil” adlandıraraq, onun heç bir dil üçün təhlükə olmadığını vurğulayır [121, s.573]. Hələ 30 il öncə C.A.Fişmanın ingilis dilini “əlavə dil” adlandırması və bu dilin yerli dillərlə bərabər şəkildə milli mənəvi dəyərləri dəyişmədən istifadəsi vurğulanmışdır [104, s.329]. Təbiidir ki, 30 il öncə və Almaniyada ingilis dili ilə bağlı tədqiqat işlərinin nəticəsi ikinci və ya üçüncü dərəcəli ölkələrdəki nəticələr ilə eyniləşdirilə bilməz. Alman dili özü dünyada ən çox istifadə olunan dillər sırasına daxil olduğu üçün oradakı dil mənzərəsi də fərqlidir.

Ümumiyyətlə, ingilis dili yetmişdən çox ölkədə xüsusi statusa malikdir. Fransanın keçmiş müstəmləkəsi olan Əlcəzairdə 1996-cı ildən bəri ingilis dili fransız dilinin yerini alaraq əsas xarici dil kimi tədris edilir [91, s.5]. Fransanın digər keçmiş müstəmləkəsi olan Ruanda hökumətinin xüsusi siyasəti nəticəsində ingilis dili 1996-cı ildə rəsmi status aldı [91, s.4]. Afrikanın texnologiya mərkəzinə çevrilmək niyyəti ilə Ruanda rəsmiləri 2008-ci ildə təhsil sisteminin dilini isə tamamilə fransız dilindən ingilis dilinə keçirmişdir. O dövrdən etibarən, böyük əksəriyyətin istifadə etdiyi fransız dili xarici dil hesab edilməyə başladı. 2011-ci ildə isə Cənubi Sudan dövləti müstəqillik əldə edən kimi, çox az sayda resurslara və ingilis dili müəllimlərinin qıtlığına baxmayaraq, ingilis dilini rəsmi dil kimi qəbul etdilər. O dövrün təhsil naziri bu addımı 50 dildən çox dili onlan Cənubi Sudan ölkəsini müasirləşdirməyə və dünyaya inteqrasiya etməyə asan yol kimi qiymətləndirmişdir [154].

Avropada yerləşən bir çox dövlətlərdə (Almaniya, Fransa, İtaliya, İspaniya, İsveçrə) fransız dilinin bir neçə əsr aparıcı dil olması, lakin 1812-ci ildə öz hökmranlığını, “incəsənət” titulu itirdikdən sonra ingilis dilinin də əsrlər boyu bütün dünyada aparıcı dil olaraq qalması şübhə altında qalır. D.Qraddol əminliklə vurğulayır ki, hazırda dominantlıq edən ingilis dili “Qlobal dil” statusunu tezliklə itirə bilər. Belə ki, dilçi alim bu dilin daşıyıcılarının sayının getdikcə azaldığını, variantlarının isə çoxaldığını iddia edir. Bu göstəriciyə görə ingilis dili ikinci yerdə

dayanır. Çin dili isə birinci yerdədir. Bir milyard iki yüz mindən artıq insan Çin dilinin müxtəlif variantlarında danışır. Bu say isə ingilis dilini ana dili hesab edənlərin sayından üç dəfə artıqdır. D.Qraddolun hesablamasına görə 2050-ci ilə qədər ingilis dili artıq üçüncü yerdə dayanaraq öz yerini ispan və ərəb dillərinə təhvil verəcək [112, s.54].

Bəzi ölkələrdə, məsələn, Fransanın keçmiş müstəmləkəsi olan Afrika dövlətlərinin bir çoxunda fransız dili, post-sovet ölkələrində isə rus dili hələ də işlək dil kimi mövcudluğunu itirməyib [42, s.62]. Lakin bu ölkələrdə də dünya arenasına çıxmaq üçün ingilis dilinə tələbat açıq-aydın görünür.

Bir çox Avropa dilləri ilə bağlı eyni vəziyyət yaşanmışdır: fransız, alman, portuqal və ispan dilləri müstəmləkə dilinə keçmişdilər. Portuqal və ispan dili artıq Amerika qitəsində bir çox ölkələr üçün müstəmləkə dilindən rəsmi dilə çevrilmişdir. Lakin XIX əsrdə Britaniya İmperiyası özünə məxsus mədəni və ticari siyasəti ilə ingilis dilinin mövqeyini bütün dünyada möhkəmlətdi. Buradan aydın şəkildə görünür ki, vaxtı ilə qlobal hesab edilən dillərin istilalar, müharibələr, ticarət və müstəmləkə sayəsində yayıldığı kimi, ingilis dili də eyni tarixi bir qədər fərqli şəkildə yaşamışdır. Ərəb və sanskrit kimi qədim dillər isə, əsasən öz dini statusuna görə əhatə dairəsini genişləndirmişdir. A.Svaan ingilis dilini qlobal dildən daha çox “hipermərkəzi” dil kimi qələmə almışdır. O, dilləri dörd kateqoriyaya ayırır: əsasən rəsmi statusa malik olmayan dilləri periferik dil qrupuna; milli dillər, məsələn, Litvada litva dili, Azərbaycanda Azərbaycan dili, Cənubi və Şimali Koreyada Koreya dili bu qrupa daxil edilir; üçüncü kateqoriyaya ərəb, Çin, rus, ispan, ingilis, fransız, hind, yapon, malay, portuqal və suaxili dili daxil edilmişdir. Suaxili dilindən savayı qalan bütün on bir dildə 100 milyondan çox insan danışır. Bu qrupa aid olan dillər xalqları birləşdirir, onları adətən ikinci dil adlandırırlar [154].

A.Svaan bütün dünya dillərinin sistemini saxlayan, hipermərkəzi dil adlandırdığı ingilis dilini ən ali kateqoriyaya aid etmişdir. Yapon yazıçısı Minae Midzumuraya görə ingilis dili “universal” dildir. Yazıçı vurğulayır ki, Çin və ispan dillərində danışanların sayı çox olsa da, ingilis dilində xarici və ya ikinci dil kimi danışanların sayının artıq olması bu dili universal hesab etməyə haqq qazandırır. Ədəbi tənqidçi

Conatan Arak isə bu məsələyə daha tənqidi yanaşaraq dilin qloballaşmasını ilk öncə onun mədəniyyətinin və dəyərlərinin paylaşılması ilə əlaqələndirir [154].

Vaxtı ilə əksəriyyət tərəfindən istifadə olunan, orta əsrlərin “Lingua Franca”sı hesab edilən latın və fransız dilləri hazırda öz istifadə əhatəsinə görə ingilis dilindən xeyli geridə qalır. Hər hansı bir dil də məhz qlobal dil statusuna əksər ölkələr tərəfindən istifadə və qəbul edildikdə layiq görülür [91, s.115]. Çin dilində danışanların sayının çox olmasına baxmayaraq, ingilis dili Avropa, Cənubi və Şimali Amerika, Asiya, Afrika, Avstraliya və Antarktikada 112-dən çox ölkədə istifadə olunur [91, s.120]. Bu da onu göstərir ki, dünya əhalisinin dördüdə biri ingilis dilində ya öz ana dili kimi, ya ikinci dili kimi, ya da sadəcə xarici dil kimi danışmada istifadə edir. İngilis dilinin beynəlmilləşməsi mədəni transformasiyaya və qlobal münasibətlərin artmasına səbəb olub. Bu dilin beynəlmilləşməsinə səbəb isə, əsasən Britaniya imperiyasının siyasəti və Amerikanın dominantlığıdır. Y.B.Mikanovskiye görə *“Heç bir dilin ingilis dilinin hazırkı dövrdə dominantlıq etdiyi kimi digər mədəniyyətlər və dillər üzərində hökmranlığı müşahidə edilməmişdir”* [153].

İngilis dili Çin kimi öz dilini, milli mənsubiyyətini qoruyan konservativ ölkələrə də öz təsirindən biganə qalmayıb. 1979-cu ildə Çində baş vermiş “Mədəni İnkılab”dan sonra ABŞ ilə diplomatik əlaqələrini möhkəmlədən Çində ingilis dilinin tədrisinə başlanılıb. Öncəki dövrlərdə ingilis dilinin tədrisindən imtina edən Çin artıq bu dilin orta və ali məktəblərdə öyrənilməsinə razılıq verərək, ingilis dilinin vacibliyini təsdiqləyib. Demək olar ki, beynəlmilləşmə prosesi Çində ingilis dilinin öyrənilməsinə səbəb oldu [129, s.138]. 2008-ci ildə Pekində keçirilən Olimpiya Oyunları müəyyən təbəqələrə aid olan insanları bu dili öyrənməyə və ya dil bacarıqlarını düzəltməyə məcbur etdi. Taksi sürücüləri, rəsmi oyun heyəti, otelçilik sahəsində çalışanlar ingilis dilini öyrənməyə məcbur edildilər [74, s.2]. Əgər ingilis dilini öyrənmə meyli bu qaydada davam etsə (kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə daxil olmaqla), o zaman bu dildə danışanların sayı indiki göstəricini ikiqat üstələyəcək. S.Q.Ter-Minasova görə qlobal dil ilə birlikdə qlobal mədəniyyət də formalaşır. Dil vasitəsi ilə bütün dünyaya ingilis-Amerika adətləri, dəyərləri, həyat tərzi, mədəniyyəti, dünyagörüşü, bir sözlə, bir millətin mədəni irsinə aid nə varsa,

hamısını ötürmək olur. Bir çox hallarda dilin ortaqlıq elədiyi bu ideologiya mədəniyyətlərarası ziddiyyətlərin qarşılaşmasına səbəb olur [63, s. 252].

Yeni yaranmış texnologiyalar ixtira edildikcə, ingilis dilinin linqvistik imkanları genişlənir və cəmiyyətin bütün sahələrinə təsir göstərir [91, s.120]. Maykl Spekter “New York Times” qəzetində çap etdirdiyi məqaləsində bildirmişdi ki, iyirminci əsr kompüterlərinin təkmilləşdirilməsi tamamilə Amerika Birləşmiş Ştatlarına aid məsələ idi [91, s.122].

XX əsrin birinci yarısından başlayaraq ingilis dili tədricən siyasi, elmi və ictimai yığıncaqların aparıcı dilinə çevrilmişdir. O dövrdən etibarən ingilis dilinin istifadəsi dünyanın dörd bir yanında fərqli şəkildə aparılır. Bəzi yerlərdə insanların ingiliscəsi daha səlis, bəzilərinə isə daha zəifdir. Brac Kaçrunun üç çevrə modelində ingilis dilinin nə dərəcədə mənimsənilməsi və istifadəsi öz əksini tapmışdır. Daxili çevrədə ingilis dilinin bir dil kimi formalaşdığı və digər ölkələrə yayılmamışdan öncə əmələ gəlmiş dövlətlər verilmişdir. Bu kateqoriyada olan dövlətlər (Böyük Britaniya, Amerika Birləşmiş Ştatları, Avstraliya, Yeni Zellandiya və İrlandiya) ingilis dilini özlərinin ana dili kimi istifadə edirlər. Hazırda, daxili çevrəyə təxminən 380 milyon nəfər daxildir [91, s.169].

Digər tərəfdən, xarici çevrədə ingilis dili ikinci dil kimi qəbul edilmiş ölkələrdir. Britaniya müstəmləkəçiliyi nəticəsində dil bu regionlara yayıldı. Sinqapur, Malavi, Hindistan, Malaziya və Kenyanın rəsmi dili ingilis dilidir.

İngilis dilinin təsirini anqlisizmlərin ayrı-ayrı dillərdə istifadəsinin artmasında da izləmək olar. Əsrlər boyu ingilis dili öz lüğət tərkibini latın, yunan, fransız, hind və digər dillərdən alınma sözlərin sayəsində artırsa da, alman alimi H.Manfredə görə, ABŞ öz siyasi gücünü artırdıqca ingilis dilinin gücü də artdı. O, 2001-ci ildə on altı Avropa ölkəsində danışılan dillərdəki ingilis dilinə aid terminləri toplayaraq “Avropa anqlisizmlərinin lüğəti”ni çap etdirmişdi. Buraya *action film* (hərəkətli film), *adaptor* (uzlaşdırıcı), *antidoping* (idmanda tibbi test), *appetizer* (iştah gücləndirici) və *fitness* (fitnes) kimi sözlər də daxil edilmişdir [149, s.351]. Fransa və İsrail də daxil olmaqla bir çox ölkələrdə bir neçə ildir ki, xüsusi dilşünaslar birliyi ingilis dilindən alınma sözlərin qarşısını almaq üçün öz ana dillərində müəyyən sözlərə əvəzedici uyğun

terminlər axtarmaqla məşğuldular. Lakin hələ də bu işdə dilşünaslar birliyi yüksək nəticə əldə etməyib [154].

Uşaqlar məktəbə ilk addımlarını qoyan kimi onlarda daşdıqları dilə mənsub mədəniyyət nisbətən formalaşmış olur. Məktəbi bitirəndə isə bəziləri öz ana dili və mədəniyyətini unudaraq yalnız təhsil aldıkları dilin mədəniyyətinə və adət-ənənələrinə uyğunlaşaraq onu təbliğ edir. Təhsil aldıkları dilə önəm verdikləri üçün bir çox təhsil ocaqlarında ana dili ikinci plana ötürülür və bu da milli mənsubiyyəti bir qədər zəiflədir. Bir çox hallarda ana dilinə o qədər mənfi yanaşma olur ki, şagirdlər onun istifadəsindən belə çəkinirlər [133, s.318]. Dil mədəniyyət daşıyıcısıdır. Ana dilindən bu və ya digər şəkildə tamamilə imtina edən şəxs onun mədəniyyətindən və milli mənsubluğundan da uzaqlaşır [74, s.6].

C.Haus bir dilin digər dilləri və onlara aid milli mənsubluqları sıxışdırmadığını və sadəcə bir ünsiyyət vasitəsi olduğunu vurğulayır. Çoxmədəniyyətli ölkə olan Nigeriyada “çoxfunksional” ingilis dili “imperiya dili”dir və onun nəyin bahasına olursa olsun öyrənilməsi mütləqdir [121, s.560]. Azərbaycanda ingilis dili ilə bağlı durum bir qədər fərqlidir. Hazırkı dövrdə bu dil yalnız təhsil, turizm və bir çox iş yerlərində istifadəsi zəruri olan ünsiyyət vasitəsi kimi qəbul edilir. Avropa ölkələrində isə daha fərqli vəziyyət müşahidə olunur. Qərbi Almaniyada insanlara keçmiş unutturmaq, Şərqi Avropada isə rus dilinin istifadəsini minimuma endirmək üçün köməkçi vasitə və dil hesab edilmişdir. Keçmiş Sovet İttifaqının tərkibinə daxil olan xalqların dilləri və rus dili arasında daima münaqişə yaşanıb. Bəzi ölkələrdə rus dilinin qüdrətini göz önünə alıb, onun digər xalqlara məxsus dilləri əzə bilməsindən ehtiyat edilirdi. İngilis dilindən fərqli olaraq, o zaman rus dili həqiqətən də, təhlükə yaradırdı [121, s.561]. Keçmiş Sovet İttifaqında 1971-ci ildə əhalinin 42%-i, daha doğrusu, 61,2 milyon insan rus dilini ikinci dili kimi qəbul edirdi. Hazırkı dövrdə isə, hətta birinci rəsmi dili o zaman rus dili olan Qazaxıstanda dil situasiyası tamamilə fərqli istiqamət almışdır [43, s. 61].

Hər hansı bir imperiyanın süqutu dillərin sıxışdırılmasından savayı yeni dillərin yaranmasına da səbəb ola bilər. Keçmiş Yuqoslaviyanın dağılması ilə uzun müddət

kiril və latın qrafikasından istifadə edən serblər və xorvatlar tamamilə ayrıldı, nəticədə isə iki yeni dil yarandı [43, s. 61].

Buradan aydın olur ki, qlobal ingilis dilinin yayılma arealının genişlənməsi, xüsusilə, azsaylı xalqların dillərinin və mədəniyyətlərinin arxa plana ötürülərək kölgədə qoyulmasına təsir edir. İqtisadi cəhətdən güclü ölkələrin dillərinə və milli mənsubiyyətinə daha az təsir edə bilər. Eyni zamanda hər hansı bir imperiyanın süqutu yeni dillərin yaranmasına da səbəb ola bilər.

II FƏSİL

MÜASİR İNGİLİS DİLİ VƏ İNFORMASIYA- KOMMUNİKASIYA TEXNOLOGİYALARI

2.1. İngilis dilinin tətbiqində müasir təlim texnologiyalarının rolu

Texnoloji sıçrayışdan sonra ikinci dərəcəli ölkələr inkişaf etmiş ölkələrin müxtəlif sahələri ilə yanaşı təhsil sistemini də təqib etməyə başladılar. Sözsüz ki, müasir təlim texnologiyalarının istifadəsi sayəsində tədris prosesində mühüm dəyişikliklər baş vermişdir və inkişaf etmiş ölkələrin bu məqsədlə təqib edilməsi normal hal hesab edilə bilər.

Müəllimlərin əksəriyyəti yüksək texnologiyalardan kifayət qədər yararlanmağa çalışırlar və bu növ təlim vasitələrinin köməyi ilə tədris üçün nəzərdə tutulmuş lazımi materialları asanlıqla əldə edə bilirlər. Hazırda müəllimlər öz üzərlərində çalışmaq və yeni tədris metodlarını öyrənmək üçün daha çox zamana və imkana malikdirlər. Buna baxmayaraq, hələ də yalnız ənənəvi tədris metodlarından istifadə edən və müasir dövrün tələbləri ilə ayaqlaşma bilməyən müəllimlər də var. Onların bəziləri müasir dövr yüksək texnologiyaların onlar üçün yaratdığı imkanlardan məlumatlı olmadıqlarından, köhnə tədris üsullarından başqa digər metodlara belə əl atmağa çalışmırlar. Bizim tədqiqat işinin əsas məqsədlərindən biri də, yalnız ənənəvi tədris metodlarından istifadə edən müəllimlərə müasir təlim texnologiyalarından yararlanmağın yollarını aşılamaqdır.

Müasir dövrdə rəqəmsal texnologiya həm dilin öyrənilməsində, həm də tədrisində çox vacib amillərdən biri hesab olunur. Son on il müddətində yüksək texnologiyaların tədris prosesinə daxil edilməsi ilə ingilis dilinin öyrədilməsi üsulları nəzərə çarpacaq dərəcədə dəyişmişdir. D.Qraddol texnologiyasının təhsil, iş və mədəniyyətə güclü təsirini nəzərə alaraq, onu qloballaşma prosesinin təkanverici qüvvəsi adlandırmışdır. O, ingilis dilinin istifadəsinin 1960-cı ildən bəri sürətlə artdığını və bu dili sosial məzmunlu, siyasi, işgüzar, təhsil, sənaye, kütləvi informasiya vasitələrinin, kitabxananın, sərhədlərarası ünsiyyətin dili kimi

dəyərləndirmişdir [112, s. 25].

M.Varşauer qeyd etmişdir: *“Texnologiya cəmiyyətin çox vacib aspektlərindən biri olaraq, tələbələrə məktəbdə əldə edilmiş biliklərlə məhdudlaşmadan, dünyanı daha böyük şəkildə qavramalarına kömək edir”* [181, s. 305].

Avropada müəllimlərin əksəriyyəti (90%) mühazirə və seminarlarını yüksək texnologiyalar vasitəsi ilə hazırlayırlar [184]. Avropanın hüduqlarında da eyni hal baş verməkdədir. Məsələn, ABŞ-da Təhsil Texnologiyası İnstitutu texnologiya vasitəsilə təhsilin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutan “Milli Təhsil Texnologiya Plan”ını hazırlamışdır [108, s. 45]. Bundan əlavə, ABŞ-da ingilis dilinin xarici dil kimi tədrisi ilə bağlı yeni təhsil islahatları həyata keçirilir.

Bir çox ölkələrdə ingilis dilinin həm öyrənilməsində, həm də tədrisində yüksək texnologiyalardan istifadənin mühüm rol oynaması bəlli məsələdir. Dünyanın müxtəlif ölkələrində aparılan tədqiqatların nəticələri buna bir sübutdur. Tədqiqatların əksəriyyətinin nəticələrinə görə, yüksək texnologiyalar ingilis dilinin xarici dil kimi öyrənilməsinə müsbət təsir edir. Məsələn, İrandan olan müəllimlərin apardığı tədqiqatın nəticəsinə əsasən, kompüter yönümlü təlimlərin verilməsi ilə dilin öyrədilməsində texnologiyanın istifadəsinin yalnız müsbət təsiri mövcuddur [154, s. 13-29].

Koreya tədqiqatçıları kompüter texnologiyasının faydalı bir dərs vəsaiti olaraq, dilin mənimsənilməsi üçün real mühitin yaradılmasında və müxtəlif dil materiallarının əldə edilməsində çox faydalı olduğunu sübut etmişdilər [157, s. 80-101]. D.H.Çonqa görə, ingilis dilinin ikinci dil kimi öyrənilməsində internetdən sinif şəraitində istifadə xarici dili öyrənənlərə bütün lazımi materialları dərhal əldə etmək imkanı yaradır [88, s. 9-35].

Oxşar məsələ ilə bağlı H.J.Şin və J.B.Son da tədqiqat aparmışlar. Onlar internetin xarici dil dərslərində birbaşa istifadəsinin üç əsas təsir amilini irəli sürmüşdülər: müəllimlərin internetdən istifadəyə fərdi maraqları; müəllimlərin sinif şəraitində internet mənbələrindən istifadə etmək bacarıqları; təhsil müəssisələrinin lazımi avadanlıqlarla təmin edilməsi [171].

Azərbaycanda, eləcə də ingilis dilinin doğma dil olmadığı bir çox ölkələrdə

İngilis dili ikinci, üçüncü və bəzi hallarda birinci dil kimi istifadə olunur. İngilis dilinin geniş şəkildə yayılması, daha doğrusu, qlobal dil statusu alması onu müxtəlif dil və mədəniyyətə malik xalqlar arasında mühüm bir ünsiyyət vasitəsinə çevirmişdir. Hazırda, ingilis dilinin Azərbaycandakı nüfuzu həm təhsil, həm də digər sahələrdə daha da artmışdır. İngilis dilini öyrənənlərin sayı artdıqca, dilin öyrədilməsinin təsirini araşdırmaq üçün yeni tədris metodları da sınaqdan keçirilir. Buna baxmayaraq, Azərbaycanda bir sıra tədris müəssisələri hələ də qloballaşan dünya ilə ayaqlaşma bilmir. Heç də onların hamısı tədris üçün vacib olan texnoloji avadanlıqla (proyektorlar, kompüterlər, interaktiv lövhələr və s.) təchiz edilməyib.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz avadanlıqlarla təchiz edilmiş müəssisələrin heç də hamısında vəziyyət ürəkaçan deyil. Orada müəllimlərin əksəriyyəti dərs zamanı və ya dərslərin hazırlanmasında rəqəmsal texnologiyalardan nə dərəcədə yararlı biləcəklərini, hətta bəzi hallarda onlardan düzgün istifadə edilməsindən xəbərdar deyillər. Azərbaycanda müəllimlər çox zaman asanlıqla istifadə olunan internet mənbələrindən əldə etdikləri hazır materiallardan yararlanırlar.

Müasir texnologiya tələbələrə verilən tapşırıqları ev şəraitində belə təkrar etməyə və sinifdə əldə etdikləri bilikləri möhkəmlətməyə imkan verir [151].

İnternet platformalarının əksəriyyətinin sayəsində həm müəllimlər, həm də tələbələr təhsil müəssisəsindən kənarında belə bir-biriləri ilə əlaqə yarada bilirlər. M.Bossa vurğulayır ki, “skype” istifadəçisinin dinləmə bacarığını inkişaf etdirir, çünki dinləyici ona ötürülən informasiyanı tam anlamaq üçün danışanın nitqinə diqqətlə qulaq asmalı olur. Bu üsulla həm lüğəti zənginləşdirmək, həm də danışığı ingiliscəsini inkişaf etdirmək olar [78]. Demək olar ki, müasir texnologiya real zaman çərçivəsində dilin tədrisi, öyrənilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün həm müəllimlər, həm də tələbələrə geniş imkan yaradır.

Texnologiyalara olan tələbat bir çox sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də tədricən artdığından, ingilis dilinin ikinci dil kimi tətbiqində müasir texnologiyaların nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu araşdırmaq üçün kiçik həcmli araşdırma apardıq. Apardığımız araşdırmamızın məqsədi ali məktəbdə dilin tədrisində rəqəmsal texnologiyalardan istifadənin üstünlüklərini, müsbət və mənfi tərəflərini aşkara

çıxarmaq idi. Bu kiçik həcmli tədqiqat işini biz Xəzər Universitetinin ingilis dili müəllimləri ilə apardıq. Rəqəmsal dövrdə yaşamağımıza baxmayaraq, müasir avadanlıqların istifadəsi ilə sinif mühitində ingilis dilinin xarici dil kimi tətbiqini hələ də tam şəkildə həyata keçirə bilmirik. Əvvəldə söylədiyimiz kimi, bu məsələ ilə bağlı həddindən çox tədqiqat işləri aparılmışdır. Lakin buna baxmayaraq, Azərbaycan təhsil müəssisələrində xarici dilin öyrənilməsində və tədrisində texnologiyanın rolu və imkanlarının araşdırılmasına ehtiyac duyulur. Bu səbəbdən də, tədqiqat işimizdə ingilis dilini xarici dil kimi tədris edən müəllimlərin təcrübəsinə əsaslanıb, rəqəmsal texnologiyaların dilin tədrisinə təsirini araşdırmaq üçün aşağıdakı sualları müəyyənləşdirdik:

1. Müəllimlər ingilis dilinin ikinci dil kimi tədrisində rəqəmsal texnologiyalardan nə dərəcədə yararlana bilirlər?

2. Tədris prosesində müasir texnologiyanın tətbiqinin üstünlükləri və çatışmazlıqları hansılardır?

Tədqiqat suallarından aydın olduğu kimi, bizim araşdırma işimiz keyfiyyət təhlili metodu əsasında aparılmışdır. Yuxarıda verilmiş sualları daha dəqiq şəkildə cavablandırmaq üçün informantlardan müsahibə almaq üsulu seçilmişdir. Müsahibələrdə əvvəlcədən hazırlanmış konkret suallar informantlara ünvanlandırılmışdır. Bəzi hallarda isə müsahibin fikirlərini daha dəqiq və xırdalıqla anlamaq üçün meydana çıxan kortəbii suallar da verilmişdir. Yalnız bir informantdan onun sağlamlığında yaranmış problemə görə üzvəüz müsahibə alınmamışdır. Həmin informant tədqiqat işi üçün nəzərdə tutulmuş sualları elektron poçt vasitəsi ilə cavablandırıb bizə göndərmişdir. Yerdə qalan digər informantların hamısından universitet daxilində üzvəüz şəkildə müsahibə alınmışdır. Bütün müsahibələr mobil telefonun yaddaşına səs yazısı vasitəsilə yazılmışdır. Müsahibələr yalnız ingilis dilində aparılmışdır.

Tədqiqatda iştirak edən informantların hamısı hazırda Xəzər Universitetində çalışan xarici dil müəllimləridir. Ümumilikdə 6 müəllim 5-i qadın, 1-i isə kişi olmaqla kiçik araşdırma işimizdə iştirak etmişdir. Yaş faktorunu əsas tutaraq, informantları üç yaş qrupuna ayrılmışdır: 23-30, 30-40 və 40 və daha yuxarı (bax: cədvəl 2.1.1.).

Cədvəl 2.1.1.**İnformantlar haqqında məlumat.**

<i>İnformant</i>	<i>Cins</i>	<i>Yaş</i>	<i>Təhsil aldığı ölkə</i>	<i>İş təcrübəsi (il)</i>	<i>Tədris etdiyi fənn</i>
İ1	Q	24	Azərbaycan/ Koreya	1 il	İngilis dili ikinci dil kimi
İ2	Q	23	Azərbaycan/ Böyük Brit.	Yarım semestr	İngilis dili ikinci dil kimi
İ3	Q	32	Azərbaycan	5 il	İngilis dili ikinci dil kimi/ Tərcümə fənləri
İ4	K	39	Azərbaycan/ Böyük Brit.	15 il	İngilis dili ikinci dil kimi/ İngilis dili xüsusi məqsədlər üçün
İ5	Q	54	Azərbaycan/ ABŞ	31 il	İngilis dili ikinci dil kimi/ İngilis dili xüsusi məqsədlər üçün
İ6	Q	55	Azərbaycan	26 il	İngilis dili ikinci dil kimi/ Tərcümə fənləri

İlk olaraq, müsahibə zamanı telefonun yaddaşına ötürülmüş səs yazısı kodlaşdırıldı və müsahibələrdən alınmış cavablara dair aparılmış qeydlərə əlavə edildi. Əldə edilmiş bütün materiallardan mövzu ilə əlaqədar mühüm hissələr ayrıca yığılıb, təhlil edildi. Aparılmış müsahibələrdən əldə edilmiş ümumiləşdirilmiş təsviri cədvəl 2.1.2-də görmək olar.

Müsahibələr alınmış məlumatın ümumiləşdirilmiş təsviri.

<i>Mövzu</i>	<i>Kodlar</i>	<i>Alt-kodlar (sub codes)</i>
İkinci dilin tətbiqi	Kompüter	<ul style="list-style-type: none"> • Videolar • Təsvir (şəkillər) • Dinləmə (Səs ucaldıcılar) • Danışiq • Mini-araşdırmalar
	Mobil telefon	<ul style="list-style-type: none"> • Onlayn lüğət
	Proyektor	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Power Point</i> proqramında hazırlanmış təqdimatlar
	Planşet	<ul style="list-style-type: none"> • Məlumatı tez göstərmək

Ümumiləşdirilmiş əsas amillər aşağıdakılardır:

- Hər bir sinif otağı internet bağlantı, kompüter və proyektorla təchiz olunmuşdur.
- Əsasən yaşlı nəsil ənənəvi tədris metodunu dəstəkləyir.
- Gənc nəsil müəllimləri müasir avadanlıqların dərs zamanı istifadəsinə daha çox həvəs göstərir.
- Bütün müəllimlər tədris prosesində yeni texnologiyaların tətbiq edilməsini müsbət qarşılayırlar.
- Müsahibə vermiş müəllimlərin əksəriyyəti sinif otaqlarında interaktiv lövhələrin olmamasını bildirdilər.
- Dil və dil ilə bağlı bir sıra fənlərin aparılması üçün lazımi texnoloji avadanlıqlar hələ də yoxdur.
- Rəqəmsal texnologiyaların əsas mənfi cəhəti tələbələrin onlardan qeyri-adekvat şəkildə istifadə edə bilməsidir.

Müşahibələrdən əldə edilən nəticələri təhlil etdikdən sonra, müxtəlif yaş qruplarının müəllimləri arasında sinif otağında olan texniki vasitələrin istifadəsi istiqamətində bəzi əsas məqamlara nail ola bildik.

1. Rəqəmsal texnologiyalar ESL (ingilis dilinin xarici dil kimi) tədrisini asanlaşdırmaq üçün bir vasitədir.

Tədqiqat sualının qoyuluşu ikinci dilin tədrisi baxımından texnologiyaların yararlı tərəflərini aşkara çıxarmaq idi. Müşahibələr ikinci dilin tədrisi və rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi arasında gerçək bir əsasın olduğunu göstərdi.

İnformantların hamısı rəqəmsal texnologiyaları müasir dövrün tələbi kimi qiymətləndirərək, onların həm müəllimlər, həm də tələbələr üçün həddindən artıq faydalı olduğunu vurğulasalar da, hər bir informant öz fərdi yanaşmasını bildirmişdir. Belə ki, keçilən mövzu, fənn, müəllimin təcrübəsi, yaşı və digər oxşar faktorlar da informantların cavablarında öz əksini tapır.

İ1: 24 yaş

İ1 dərsi lazımi rəqəmsal avadanlıqsız keçmir və dərsin istənilən texnoloji avadanlıqsız keçilməsini tələbələr üçün maraqsız və yorucu hesab edir. O, əsasən səs ucaldanlardan istifadə edir.

“Diktafon vasitəsi ilə tələbələrin öz səslərini yazıb, daha sonra isə həmin yazını dinlədirəm ki, özləri öz tələffüzlərinə qulaq asıb səhvlərini tuta bilsinlər”.

Kompüter və proyektorlar dinləmə bacarığı üzərində işləmək və təqdimatlar təqdim etmək üçün daha çox istifadə olunur. O, “İnteraktiv lövhələr”in dilin öyrədilməsində effektiv vəsait olduğunu vurğulayıb, onların sinif otaqlarının əksəriyyətində çatışmadığını da söylədi.

İ2: 23 yaş

İ2 də informantların əksəriyyətinin etdiyi kimi keçiləcək materialdan asılı olaraq rəqəmsal texnologiyadan istifadəni qərarlaşdırır. İ1 əsasən dinləmə bacarığının inkişafı üçün texnologiyalardan istifadə etdiyi halda, İ2 daha çox görüntülü öyrətmə metodunun, yəni “göz yaddaşı”nın tədrisdə daha faydalı olduğunu düşünür. İ2-nin sözlərinə görə, video təqdimatlar tələbələrin heç tanış olmadığı mövzunu yadda saxlaması üçün yaxşı vasitədir.

“Burada dili öyrənənlər üçün əsas üstünlük, əldə etdikləri bilikləri həm də tətbiq edə bilmələridir”. İ2 -yə görə hazırkı dərslər otaqlarında çatışmayan heç nə yoxdur.

İ3: 32 yaş

İ3 tədris etdiyi fənni müasir texnologiyasız təsəvvür etmir. İ1 kimi o da kompüter və səs ucaldıcılar vasitəsi ilə tələbələrin dinləmə bacarığının inkişaf etdiyini vurğulayır. İ3 tədris etdiyi "Şifahi tərcümə" fənni üçün müasir texnoloji avadanlıqların çox yararlı olduğunu düşünür.

“Mən tələbə olduğum dövrdə şifahi tərcüməni məşq etmək və təcrübə aparmaq üçün lazım olan müasir texnologiyalar yox idi. Hazırkı dövrdə isə, gənc nəsillər tələbələrin internet və müxtəlif rəqəmsal texnologiyalar sayəsində öz biliklərini tətbiq etmək imkanları yaranıb.”

İ3 onlayn lüğətlərdən istifadəni tələbələrin vaxtına qənaət kimi qiymətləndirir. Yeganə çatışmayan texnoloji avadanlıq sinxron tərcüməni məşq etdirmək üçün lazım olan elektron cihazlı kabinalardır.

İ4: 39 yaş

Tədqiqatımızın yeganə kişi iştirakçısı dərslər zamanı rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etməyin iki əsas səbəbini vurğulayır:

“Müasir dövr tələbələri rəqəmsal texnologiyalarla maraqlandıqları üçün onların istifadəsi ilə keçilən dərslər daha səmərəli olur. Belə ki, dərslər zamanı texnoloji avadanlıqlardan istifadə edənlərdə dərslərə qarşı daha çox həvəs yaranır və onlar dərsləri diqqətlə dinləyirlər”.

İ4 bu məsələyə “göz yaddaşı və anlama” prizması ilə yanaşaraq dinləmə və tətbiqi təcrübələrə çox böyük önəm verir. O, dilin tədrisi metodikası və ya bu sahə ilə əlaqədar ən son yeniliklərdən xəbərdar ola bilməsində yardımçı vasitə olan internet mənbələrin sürətli və əlçatan olmasının üstünlüyünü vurğulayır.

“Mən həmişə tələbələrimə dünyanın dörd bir yanında insanların seyr etdiklərini və ya istifadə etdikləri materialları internet vasitəsilə asanlıqla tapa bildiklərinə görə bəxtləri gətirdiyini söyləyirəm”.

Buna baxmayaraq, o, sinif otaqlarında tələbələrin fərdi kompüterlərindən sürətli internetə çıxışları olmadığından dərslər zamanı kiçik tədqiqat işləri apara bilmədiklərini

xüsusi qeyd edir.

İ5: 54 yaş

Digər müəllimlərdən fərqli olaraq tədqiqatımızın ən yaşlı iştirakçılarında biri fərqli yanaşma təqdim etdi. İ5 tədris prosesində heç bir rəqəmsal vəsaitdən istifadə etmədiyini söylədi.

“Mən yalnız öz səsime, öz qeydlərimə və tələbələrlə birbaşa ünsiyyətə arxalanıram. Mənə belə kifayət qədər rahatdır”.

Özünün dərs zamanı texnoloji avadanlıqlardan istifadə etməməsinə baxmayaraq, İ5 rəqəmsal texnologiyaların müəllimlərə lazımi materialları asanlıqla əldə etmək, tələbələri dərsə cəlb etmək üçün keçilən mövzu ilə bağlı maraqlı tapşırıqlar hazırlamaq kimi imkan da yaratdığını bildirdi.

O, həmçinin hazırda "texnologiya dövrü"ndə yaşadığımızı və müəllimlərin dövrün tələbinə uyğun tərzdə dərsləri aparması fikri ilə tam razıdır. O hesab edir ki, müəllimlər bu yolla rəqəmsal texnologiya ilə daha yaxından tanış olan gənc nəsil tələbələrinin maraqlarına bir bağ yarada bilərlər.

“Texnoloji vəsaitlər mühazirələrin təqdimatında da müəyyən proqramların istifadəsi ilə (PowerPoint Presentations) həyata keçirilə bilər. Mən özüm rəqəmsal avadanlıqlardan istifadə etməsəm də, onlardan yararlanmağın tam tərəfdarıyam”.

Öncəki, informantlardan fərqli olaraq, İ5 texnoloji vəsaitlərin istifadəçisi olmamağına baxmayaraq, dövrün tələbləri ilə ayaqlaşmağa yəni texnoloji avadanlıqların dil dərslərində istifadəsinə müsbət yanaşır.

İ6: 55 yaş

İ5-dən fərqli olaraq, İ6-ı texnologiyayı tədris prosesinin təsirli vəsaiti olduğunu qeyd edir. Tərcümə fənlərini tədris etdiyinə görə, İ6 tələbələrin dinləmə və danışmaq bacarıqlarını çalışdırmaq məqsədilə kompüter və proyektorlardan daima istifadə edir. O, PowerPoint proqramında düzəltdiyi təqdimatları isə, keçilən yeni mövzuların izahı, cədvəllərin göstərilməsi və qısa məlumatların verilməsi üçün istifadə edir.

“Müasir dövr gəncləri yeni texnologiyalara çox meyillidirlər və bu səbəbdən də müəllimlərin tədris prosesində texnoloji vəsaitlərdən istifadəsini maraqla qarşılayırlar”.

İ6 sinif otaqlarının texnoloji avadanlıqla kifayət qədər təchiz olunmasına baxmayaraq, yeni tətbiq olunmuş “Computer Assisted Tools” fənninin aparılmasında yardımçı olan xüsusi proqramların sinif otaqlarındakı kompüterlərə yüklənilməməsindən şikayətçidir.

Müsbət cəhətlərlə yanaşı, müəllimlərin hər biri ən azından bir mənfi cəhəti də vurğulayır. Müəllimlər xarici dilin tədrisi prosesində köməkçi vasitə olan qurğulardan istifadənin üstünlüklərinə baxmayaraq, onların tələbələrin diqqətini əsas mövzudan yayındırması halını da inkar etmirlər.

Gənclərin əksəriyyətinin müasir texnologiyaya olan marağını nəzərə alsaq, dərslər zamanı onların nəzarətsiz istifadəsi heç də yaxşı nəticə verməyə bilər. İ1 və İ6-nın fikrincə, bəzən tələbələr dərslər müddətində mobil telefon və ya planşetdən istifadəyə o qədər aludə olurlar ki, müəllimin nə söylədiyinə belə diqqət yetirmirlər. Eynilə, İ4 vurğuladı ki, bəzən tələbələrə onlara verilmiş mövzu ilə bağlı araşdırma aparmağı tapşırılanda, onlar fürsətdən sui-istifadə edib əsas mətləbi unudurlar.

İ3 plagiat məsələsinə də toxundu:

“İnternet tələbələrin diqqətini əsasən yaradıcı yanaşma tələb edən yazı dərslərində və ya təqdimat hazırlayarkən yayındırır”.

Mənfi tərəflərdən danışarkən, İ5 nəsillər arasındakı fərq məsələsinə vurğuladı. Yaşlı nəsil müəllimlərinin əksəriyyəti texnoloji qurğuları çalışdırmaqda çətinlik çəkir. O, gələcəkdə texnoloji qurğuların istifadə qaydalarının aşılınması üçün yaşlı nəsil ilə xüsusi təlimlərin aparılması ideyasını irəli sürdü. Digər bir mənfi cəhət isə, rəqəmsal texnologiyadan həddindən artıq istifadədir.

“Hər kəs yaxşı bilir ki, müasir texnologiya insanları bir yerə toplasa da, onları bir-birindən ayrı salır. Eyni halın təkrarını sinifdə görmək istəmirik. Biz birgə çalışsan, ideyalarını bölüşən və dərslər ilə təbii şəkildə məşğul olan tələbələrə görmək istəyirik. Əks halda, onların başı yalnız mobil telefon, kompüter və planşetlərinə qarışıb canlı mühitdən uzaqlaşacaqlar”.

Əldə etdiyimiz faktları araşdırdıqdan sonra məlum oldu ki, yaşlı nəsil müəllimlərindən (İ5 və İ6) fərqli olaraq, gənc nəsil müəllimləri (İ1 və İ2) müasir texnologiyaların dərslər prosesində yararlı vasitə olduğunu anlayır və onların

istifadəsində daha maraqlıdırlar.

Araşdırma işimizdə iştirak edən müəllimlər xüsusilə rəqəmsal texnologiyaların faydasını və üstünlüklərini vurğuladılar. Müsahibə zamanı onlar dərs müddətində istifadə etdikləri bir neçə rəqəmsal qurğunu xüsusi qeyd etdilər: audio-video yazan, səs ucaldıcılar, kompüter, planşet, mobil telefon.

Audio-video yazan

Texnoloji avadanlıq hesab edilən audio-video yazan dinləmə və danışmaq dil bacarıqlarının artırılmasında mühüm rol oynayır. İ1 söyləyir ki, öz şəxsi səs yazılarına qulaq asdıqda, tələbələr tələffüzlərində etdiyi nöqsanları və qrammatik səhvlərini müəyyən edə bilirlər. Bundan əlavə, səs yazısı üsulu ilə tələbələr öz aralarında tələffüzlərini də müqayisə etmək imkanı əldə edirlər.

Hər yerdə olduğu kimi, Azərbaycanda da səlis və qüsursuz ingilis dilində danışanlara xüsusi rəğbət bəslənilir. Buna görə də, Xəzər Universitetinin ingilis dili müəllimləri tələbələrin tələffüzünə xüsusi diqqət yetirir, onların səhvləri üzərində daim işləyirlər. Hyuinqs beynəlxalq arenada ingilis dilində bilən birinin yaxşı anlaşılacaq tələffüzə malik olmasını böyük nailiyyət hesab edir [82, s. 18-23].

Video təqdimatlar

İ2-nin verdiyi müsahibənin nəticəsinə görə, o, dərstdə hər keçilən yeni mövzuya dair bir prezentasiya təqdim edir. O, mühüm amil kimi “göz yaddaşı”nı buna əsas gətirir. Şübhəsiz ki, düzgün istifadə edildikdə, video prezentasiyalar yeni materialların mənimsənilməsi və yadda qalması üçün yaxşı vasitədir.

Eyni zamanda, bu cür avadanlıqlarla tələbələr ana dili ingilis dili olanları izləyir, onların nitqlərini dinləyir, sözlərin tələffüzünə və jestlərinə diqqət yetirirlər. Ortis və Vagenerin apardıqları tədqiqat işlərinin nəticələrinə görə xarici dil dərslərində video texnologiyaların tətbiqi müsbət nəticə verir. Hər iki tədqiqatçıya görə, video materialların sinifdə təqdim edilməsi tələbələrdə üç cəhəti inkişaf etdirir: tərcümə bacarıqlarını, dinləmə bacarığını və lüğət bazasını [78, s. 49-61].

Onlayn lüğətlər, Səs ucaldıcılar və Elektron qurğulu kabinələr

İ3 əsasən, “Şifahi tərcümə” dərslərini rəqəmsal texnologiyasız təsəvvür etmir. O, kompüter, səs ucaldıcı və elektron qurğulu kabinələrin dinləmə və tərcümə etmə

prosesində çox əhəmiyyətli olduğunu vurğulayır.

Sürətli internet və fərdi kompüterlər

İnternet vasitəsi ilə müəllimlər dərs üçün vacib olan materialları əldə etməkdən əlavə, özləri də digər müəllimlər üçün yararlı ola bilən ideyalarla paylaşır, internetə material yerləşdirir və biliklərini təkmilləşdirə bilirlər [182, s. 41-58]. Bundan əlavə, Vorşauer müəllimlərə internetdən maksimum yararlanmalarını və istifadə yollarını öyrənmələrini tövsiyə edir.

Müasir dövr dilçiləri xarici dilin tədrisində rəqəmsal texnologiyaların mühümlüyünü və dövrün tələbi olduğunu vurğulayırlar.

“Hazırda tədris müəssisələri ingilis dilini yaxşı bilən və e-cəmiyyətin ehtiyacını təmin edə bilən yüksək texnologiyalardan istifadə bacarığı olan müəllimləri axtarır” [165, s. 3].

Üstünlükləri

İnformantların hamısı ikinci dilin tədrisində texnoloji avadanlıqlardan istifadəni yüksək qiymətləndirdiyini və onların yaxşı öyrədici mühit yaratdığını söylədi. Lakin gənc nəsil nümayəndələrindən fərqli olaraq, yaşlı nəsil sinif mühitində yalnız müxtəlif qurğularla dərsin aparılmasını müəllim-tələbə və ya tələbələrin öz aralarında canlı ünsiyyəti minimuma endirdiyinə görə texnoloji qurğulardan sadəcə köməkçi vəsait kimi yararlanmağa daha çox üstünlük verdiklərini bildirdilər. C.Yanq və B.Conatan müəllimlərə *"pedaqoji dəyərini anlamadan texnologiyalardan istifadə etməməyi"* məsləhət görür [187, s. 1-22].

Gənc nəsil nümayəndələri dil dərslərinin lazımi texnoloji qurğularsız keçilməsini təsəvvür etmirlər. Onların fikrincə, müasir dövr tələbələrini dərs boyu məşğul etmək üçün diqqətlərini cəmləşdirə biləcək, dinləmə və danışmaq bacarıqlarını inkişaf etdirən rəqəmsal cihazlardan istifadə yeganə çıxış yoludur.

İ2 görüntülü və hərəkətli parçaları “göz yaddaşı” üçün ən böyük üstünlük kimi qeyd edir. Nəticələrə görə, müasir texnologiyaların dilin tədrisində digər üstün cəhəti isə onlayn lüğətlərin olmasıdır. İ3 vurğulayır ki, hətta on il bundan öncə universitet tələbəsi olduğu dövrdə o, rəqəmsal texnologiyaların imkanlarından yararlanma bilmirdi. O söyləyir ki, hazırkı və növbəti nəsil rəqəmsal texnologiyaların yaratdığı

geniş imkanlardan müxtəlif aspektlərdə yararlanma biləcəklər. İ4 hətta öz tələbələrinə texnologiyaların üstünlüklərini aşılıyır. O, isə texnologiyaların ən yaxşı cəhəti kimi tələbələrin ingilis dilinin bütün variantlarına bələd olması ilə yanaşı, xaricə getmədən belə onları əyani şəkildə dinləyə bilməsidir.

İ4-ün fikrincə, tələbələrini tədris prosesinə tam olaraq cəlb etmək üçün onlara həssaslıqla yanaşdıqları texnoloji vasitələrlə dərs keçmək lazımdır. Bir tərəfdən isə, İ5 və İ6 bu vasitələrin dərs zamanı aşırı dərəcədə istifadəsinin tələbələrin fikrinin dağılmasına, elektron cihazlardan sui-istifadəyə yönəldiyini vurğulayırlar [164, s. 29-38]. Beləliklə, müasir texnologiyaların bir neçə üstün cəhətini aşağıdakı kimi sadalamaq olar:

- 1) Tələbələrdə ingilis dilinin öyrənilməsinə həvəs oyadır.
- 2) Tələbələrin kommunikativ bacarıqlarını inkişaf etdirir.
- 3) İngilis mədəniyyəti ilə yaxından tanış olmaq imkanı yaradır.
- 4) Tədris prosesinin daha da effektiv olmasını təmin edir.
- 5) Tələbə-müəllim arasında qarşılıqlı ünsiyyəti gücləndirir.
- 6) Öyrədici mühit yaradır.
- 7) Dərs otağından kənar da ingilis dilinin öyrədilməsinə imkan verir.

Dilin tədrisində müasir texnologiyaların istifadəsinin mənfi cəhətləri

Gənc və orta yaşlı nəsildən fərqli olaraq, yaşlı nəsil müəllimləri müasir texnologiyaların bəzi mənfi cəhətlərini vurğulamışdılar:

- Əsas mövzudan diqqəti yayındıra bilər.
- Tələbələr rəqəmsal vəsaitlərdən sui-istifadə edə bilərlər.
- Qeyri-ixtiyari olaraq aludəçiliyə gətirib çıxara bilər.
- Ənənəvi və müasir tədris metodikası arasında boşluq yaradır.
- İngilis dili dərslərində əyani ünsiyyətdən daha çox videolara baxılır və dinləmə prosesinə çox vaxt ayrılır.

Min Puna görə ingilis dili xarici dil hesab edilən ölkələrdə dilin tədrisi zamanı texnologiyalardan istifadənin bir neçə mənfi cəhətini vurğulamaq olar [164, s. 29-38].

- 1) Dilin tədrisində texnologiyalara üstünlüyün verilməsi.
- 2) Müəllim-tələbə ünsiyyətinin az olması.

3) Tələbələrdə məntiqi düşüncəni zəiflətməsi.

4) Dil dərslərinin aparılmasının baha başa gəlməsi.

Hazırda, müasir texnologiya və dilin tədrisi artıq bir vəhdət halını alıb. Əldə etdiyimiz nəticələrdən belə qənaətə gəldik ki, nəsillər arasındakı boşluq dilin tədrisi metodikasında belə özünü büruzə verir. Heç də müəllimlərin hamısı dilin tədrisində texnoloji qurğuların faydalı olduğuna inanmır və bu səbəbdən də ondan yararlanmağa çalışmır.

H. Deborah söyləmişdir ki, *“Dilin öyrədilməsi prosesində texnologiyalardan geniş istifadə dil bacarıqlarının yaxşılaşdırılmasında önəmli olsa da, müəllimlərin çoxu kompüter, proyektor və tədrisdə istifadə edilən digər elektron vəsaitlərin çalışdırılmasında çətinlik çəkirlər”* [99, s. 29].

Apardığımız tədqiqat işindən aydın oldu ki, rəqəmsal texnologiyaların üstünlükləri mənfi cəhətlərini üstələyir və xarici dillərin tədrisində onlardan düzgün istifadə dilin mənimsənilməsini və işlədilməsini asanlaşdırır. Bu halda yaşlı nəsil nümayəndələri və hətta rəqəmsal texnologiyaların imkanlarından heç xəbəri olmayan dil müəllimlərini bir araya toplayıb, xarici dilin tədrisində və öyrənilməsində rəqəmsal texnologiyalardan necə yararlanmaq ilə bağlı seminarlar keçirmək olar. Hətta əyani sürətdə bir neçə dərs də nümayiş etdirməklə texnologiyaların faydalı olduğunu sübut etmək olar. Daha sonra isə, faydasına bələd olan müəllimlər üçün dərsdə istifadəsi zəruri olan avadanlıqların iş prinsipini aşılamaq olar.

2.2. İngilis dili və rəqəmsal texnologiyalar

İyirmi ildən artıqdır ki, rəqəmsal texnologiya insan həyatının ayrılmaz bir hissəsinə çevrilib. Texnologiyanın inkişafı özü ilə yenilik və köklü dəyişikliklər gətirir [109, s. 25]. Rəqəmsal texnologiya ingilis dilinə “digital technology” kimi tərcümə edilir. Burada “digitus” latın sözü olub, barmaq deməkdir, yəni barmaq sürüşdürməklə hərəkətə gələn mənasını verir. Lakin daha qədim lüğətlərdə bu sözün mənası “ondan aşağı olan bütün ədədlər” kimi verilirdi [131].

Rəqəmsal texnologiya ilə ilk ixtira edilmiş maşınlar teleqraf və analitik mühərrik olmuşdur. Rəqəmsal texnologiyanın banisi K.E.Şennonur [11, s. 9]. Üçüncü

texnoloji inqilabdan sonra 1950-70-ci illər arasında mexaniki və elektrik texnologiyadan rəqəmsal texnologiyaya keçid dövrü başladı. Bu dövrdən etibarən informasiya kommunikasiya texnologiyalarından, şəbəkə texnologiyalarından istifadənin genişlənməsi rəqəmsal vasitələrdən istifadə olunmasına gətirib çıxardı. Böyük həcmli informasiya materiallarının, rəsmlərin, videoların, müxtəlif animasiya tipli məlumatların, filmlərin və s. ötürülməsi üçün qısa bir müddətdə multimediyə vasitələri yarandı [11, s. 9].

Müasir dövrdə cəmiyyətdə iş və təhsil sahəsi rəqəmsal texnologiyadan, daha dəqiq desək, internetdən birbaşa asılı vəziyyətdədir. Bunları nəzərə alaraq demək olar ki, internetin mahiyyəti əvəz edilməzdir. İnternetin bu mahiyyətinə laqeyd olan hər bir şirkət, sürətlə dəyişən müasir dünyada uçuruma məhkumdur. 2000-ci illərin ortalarında “Intel” şirkətinin prezidenti E.Qruv qeyd etmişdi: *“Bütün şirkətlər internet şirkətinə çevriləcəkdir, ya da şirkət olaraq fəaliyyətlərini dayandıracaqlar”* [189]. İnternet və texnologiyaların çatışmazlığı probleminə görə, bir çox ölkələr təhsil sistemində böyük çətinliklərlə qarşılaşır. Bu imkandan məhrum olanlar informasiya uçurumu şəraitində qlobal rəqabət apara bilmirlər. Lakin informasiya uçurumuna qlobal nöqtəyi-nəzərdən yanaşarkən ona təsir edən amillərin çox olduğunu nəzərə almaq lazımdır. Məsələn, ölkə, etnik mənsubiyyət, cins, yaş, təhsil, gəlir səviyyəsi və s. qlobal informasiya uçurumunun dünya miqyaslı faktorları hesab olunur. Əlavə olaraq, Avropanın 15 ölkəsində keçirilmiş sorğunun nəticəsi göstərir ki, yaşlı və az təhsilli qadınlar internetə ən az çıxışı olanlardır. İnformasiya uçurumunu internetə çıxışı olanlar və olmayanlar arasındakı boşluq kimi də qeyd etmək olar. Buraya, həmçinin informasiyanın əldə olunması, təhlil edilməsi üçün zəruri olan texnologiyalardan istifadə etmək qabiliyyətinin ölçülməsi də daxildir [11, s. 22].

Müasir texnologiyanın dilə təsiri xüsusilə internetin ixtirasından sonra qabarıq şəkildə özünü göstərir. D.Kristal bəzi dilçilərin narahatlığını heç başa düşmür və sosial şəbəkələrin dilə mənfi və ya müsbət təsirini normal qəbul etdiyini söyləyir. O, bunu aşağıdakı şəkildə verir (bax: cədvəl 2.2.1) [95, s. 417].

Cədvəl 2.2.1.

Sosial şəbəkələrin dilə təsiri

Əfsanə	Həqiqət
Mətnlər abreviaturlarla doludur.	Çox cüzi miqdarda söz abreviatur şəklində verilib.
Yazışma (texting) yeni bir dildir.	Abreviaturların əksəriyyətindən mobil telefonların ixtirasından qabaq da istifadə edilirdi.
Yazışma, gənc nəslin yazısında hərflərinin artmasına səbəb olur.	Yazışmadan öncə insanlar yazmaq və sözlərin düzgün yazılışını bilməlidirlər. Əgər bəziləri yazıda hərflərinə bilərəkdən yol verirlərsə, demək ki, doğru yolda deyillər. Yazıda ilk növbədə məhz sözlərin düzgün yazılışına diqqət yetirmək lazımdır.
Sosial şəbəkələrdə istifadə edilən yazı tərzindən eynilə akademik yazıda da istifadə olunur.	Çox nadir hallarda bu cür yazılara akademik yazıda rast gəlmək olar.
Sosial şəbəkə yazışması savadsızlığa aparır.	Uşaqlar sosial şəbəkələrdə nə qədər çox yazışırlarsa bir o qədər də çox oxu və yazı bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Bu da onların savadına müsbət təsir göstərir.
Yazışma dilin pisləşməsinə səbəb olur.	Sosial şəbəkələrdə ismaric yazma, yeni yaradıcılıq janrlarının yaranmasına dəlalət edir. Bu da öz növbəsində dilin zənginləşməsinə, ifadəli olmasına səbəb olur.

Müəllif “əfsanə” dediyi hissədə insanların səhv mühakimə yürütdüyünü vurğulamaq üçün yer ayırır. “Həqiqət” adlandırdığı hissədə isə öz nöqtəyi-nəzərini çatdırmağa çalışıb. Bu cədvəldən çox aydın şəkildə bəlli olur ki, D.Kristal müasir texnologiyanın inkişafına yalnız müsbət tərəfdən yanaşmağa səsləyir.

Rəqəmsal texnologiya müasir dövrdə öz sözünü desə də, bir çox tədqiqatların nəticəsindən aydın olur ki, köhnəlmiş üsullara daha çox üstünlük verilir. Tanınmış

amerikan dilçisi N.Baron texnologiyanın dilə təsirini nəzərə alaraq tədqiqat işi aparıb. Bu tədqiqat işinin əsas məqsədi elektron kitablara və ya çap edilmiş kitablara üstünlüyün verilməsini araşdırmaq idi. O, bu tədqiqatı Florida ştatında yeni qəbul edilmiş qanunun nə qədər doğru və ya yanlış addım olduğunu araşdırmaq üçün edib. Bu qanuna görə 2017-ci ildən etibarən bütün dərsliklər elektron formatda, daha doğrusu, elektron kitablar şəklində hazırlanmalıdır [187]. Daha sonra müəllif bu məsələ ilə bağlı özünün “Ektranda sözlər: rəqəmsal dünyada sözlərin taleyi” əsərini qələmə alıb. Tədqiqat, müxtəlif universitetlərdə 300 respondent arasında aparılıb. Sorğuda 92 % respondentin çap edilmiş formatda kitablara üstünlük verdiyi məlum olmuşdur. Əslində N.Baron bu nəticəni əldə edəcəyinə şübhə ilə yanaşırdı, çünki hazırkı dövrdə gənclər rəqəmsal texnologiya ilə daha yaxından tanışdırlar və onların daimi “istifadəçiləridir”. Nə üçün çap formatında kitablara daha çox üstünlük verirlər sualına isə iki səbəb göstərilmişdi. Bunlardan birincisi, elektron kitablardan oxuyan zaman fikir dağınıqlığının daha tez-tez baş verməsidir. Digər səbəb isə, gözlərinin tez yorulması, baş ağrısı və fiziki diskomfortun olmasıdır [166].

Rəqəmsal texnologiyanın dilə birbaşa təsiri haqqında D.Kristal dəfələrlə yazıb və bu aktual mövzu ilə bağlı maraqlı fikirlər söyləyib. Rəqəmsal texnologiya inqilabı mexaniki və analog texnologiyadan yeni nəsil texnologiyasına keçid dövrüdür. Bu dövr əslində, 1950-ci illərin sonundan başlayır və bir çox yüksək texnologiyaların yaranmasına və inkişafına təkan verdiyi üçün bu dövrü “İnformasiya Əsrinin başlanğıcı” adlandırırlar [124, s. 12].

Müasir insan həyatı texnologiyasız təsəvvür etmir. Günə-gündən mövcud texnologiyalar təkmilləşdirilir və ya yeni texnologiyalar ixtira edilir. Bu cür ixtiralara hər kəs müxtəlif tərzdə yanaşır. Bəziləri müasir texnologiyaların həqiqətən də, lazımlı, bəziləri isə, bu ixtiraların bəşəriyyətə yalnız ziyan verdiyini, onlara mənfi təsir göstərdiyini düşünür.

Texnologiya cəmiyyəti dəyişmə gücünə malikdir. Belə ki, texnologiya əsrlər boyu digər sahələrlə bərabər ingilis dilinin də təkamülünə təsir göstərir. Bunun ən bariz nümunəsi alman Yohan Qutenberqin ixtira etdiyi çap dəzgahıdır. XV əsrdə reallaşmış bu ixtira ilə ingilis dilindəki sözlərin standart yazılışının əsası

qoyulmuşdur. Çap edilmiş mətnlərin asanlıqla oxunmasını təmin etmək üçün durğu işarələrinin yeni forması icad edilmişdi. İlk dəfə idi ki, müxtəlif bölgələrdən olan insanların ingilis dilinin qrammatikasına dair fikirləri üst-üstə düşürdü.

“Biz cəmiyyətimizə və ünsiyyətimizə təsir edən rəqəmsal inqilabının qurbanlarıyıq. İnformasiya və kommunikasiya sahəsindəki son yeniliklər bəzi məqamlarda Qutenberqin mətbuat çapının ixtirası ilə müqayisə edilir” [75, s. 4]. Qutenberqin ixtirası, Luterin “İncil”i tərcümə etməsinə və insanların maariflənməsinə gətirib çıxardı. Onun ixtirası dilin yeni inkişaf dövrünə addımlamasına təkan verdi. Teleqrafın, daha sonra isə radio və televiziyanın ixtirası ingilis dilində inşa tipli yazılara xüsusi təsir göstərmişdir [124, s.12].

Yeni texnologiyaları adlandırmaq üçün yeni sözlər yaradıldı. Proqram aparıcıları tərəfindən isə yeni danışmaq üsulu yarandı. Yeni sözlərin yaranması və ya köhnəlmiş sözlərə yeni ifadə verməklə dirçəlmələri də texnologiyanın inkişafı sayəsində öz əksini tapmışdır. Bəzi dilçilər texnologiyanın lüğətin zənginləşməsinə səbəb olmasından əlavə, onun danışmaq dilinə də xüsusi təsir göstərdiyini vurğulayırlar. *“Texnologiya bizim lüğətimizi zənginləşdirməkdən əlavə, dili işlətmə tərzimizi, özümüzü ifadə və danışığımızı da dəyişdi. Gənc nəsil hazırda dil inqilabı dövrünü yaşayır”* [149, s. 22]. M.Mak Krindel texnologiyayı hazırkı dövrdə dilə təsir edən dörd amildən biri kimi hesab edir. *“Texnologiya, Amerika mədəniyyəti, çoxmədəniyyətlik və qloballaşma müasir dövrdə dilə təsir edən ən başlıca amillərdir”* [149, s. 23].

Son iyirmi il ərzində isə informasiya texnologiyası bir çox proseslərin avtomatlaşdırılmasına və yüngülləşdirilməsinə kömək edir. Bu prosesləri S.Ananiadou aşağıdakı şəkildə sadalayır:

- masaüstü çap maşınlarını kompüterdə xüsusi proqram əvəz etmişdir.
- yerüstü proyektorları Microsoft PowerPoint proqramı əvəz etmişdir.
- “Skype” vasitəsilə insanlar ucuz zənglər edir və virtual görüşlər keçirə bilirlər.
- audio və video formatlarının köməyiylə rahat şəkildə musiqi və ya video paylaşmaq olur.
- “Google Translate” kimi onlayn proqramlar tərcümələri sürətlə həyata keçirir.

- “Facebook”, “Twitter” və “Google+” kimi sosial şəbəkələr ünsiyyət qurmaq, əməkdaşlıq etmək və informasiya paylaşmaq üçün bir vasitələrdir [74, s. 4].

Şübhəsiz ki, XXI əsrdə texnologiyanın dilə çox böyük təsiri olmuşdur. Bəziləri gənclərin savadsızlaşmasının səbəbini müasir texnologiyaların təsirində görürlər [94, s. 146].

Belə ki, gənclər sosial şəbəkələrdə yazışmaları zamanı orfoqrafik və qrammatik səhvlərə çox yol verirlər. M.MakKrandel bununla bağlı yazır: *“Əlbəttə, texnoloji və sosial dəyişkənlik olan yerdə daima tənqidlər olur. Lakin tənqidlərin heç də hamısı əsaslı olmur”* [149, s.23]. Tanınmış Britaniya jurnalisti C.Hamfris texnologiyanın inkişaf etdiyi müasir dövrdə gənclərin sosial şəbəkələrdə yazışmaqla vaxtlarını keçirmələrinə və bunun heç də yaxşı sonluğu olmayacağına digərlərini də inandırmağa çalışır: *“Yazışanlar “dil vandallarıdır”. Onlar Çingiz xanın qonşu dövlətlərə 800 il əvvəl elədiklərini indi bizim dilimizə edirlər. Onlar durğu işarələrini qoymaya-qoymaya, lüğətimizi bərbad hala sala-sala dilimizi məhv edirlər. Onları dayandırmaq lazımdır”* [149, s. 23].

Akronim və abreviaturların ədəbi dili korlamasından bir çox dilçilər narahatdır. Onlar sosial şəbəkələrdə yazışmaların təsiri ilə akronim və abreviaturlara daha çox önəm verilməsinin əleyhinədirlər. 2003-cü ildə Şotlandiyada 13 yaşlı məktəbli qızın ingilis dilində yazdığı inşada, müəlliminin açma bilmədiyini abreviaturlara rast gəlinmişdir. Belə ki, müəllimin tapşırığı əsasında şagirdlər “Yay tətlimi necə keçirdim” adlı inşa yazmalı idilər. Məktəbli qız isə elə ilk sətirdə açıqlaması /complete waste of time/ (tamamilə vaxt itkisi idi) olan “CWOT” abreviaturunu yazmaqla kifayətlənmişdir [149, s. 23].

D.Kristal bu halı normal qəbul edərək, yüzlərlə dil müəllimləri ilə söhbət aparmışdır. Nəticədə heç bir müəllimin şagirdlərin inşalarında internet dilinə rast gəlmədiyini bildirmişlər [91, s. 203]. Hətta, onun “İmtahan yazılarında qısaltmalardan və internet dilindən istifadə etmək istəyərdizmi?” sualına şagirdlər birmənalı olaraq “yox” cavabı vermişlər. Səbəbi isə yazı işlərindən aşağı qiymət ala biləcəkləri idi [149, s. 24].

“Müasir texnologiyanın dilə mənfi təsir etməsi şübhə doğursa da, əminəm ki, onlar dilin yazı, kommunikativ və ifadəli formasına daha fərqli görkəm verir” [149, s. 24]. Bunu söyləyən M.Makkrindel, Ceyn Austenin bacısı Kasandraya yazdığı məktubunu misal çəkərək, onu müasir yazışmada hansı görkəm alacağını qısaltmalar ilə nümunə şəkilində göstərmişdir:

“I believe I drank too much wine last night at Hurstbourne; I know not how else to account for the shaking of my hand today. You will kindly make allowance therefore for any indistinctness of writing, by attributing it to this venial error.” [149, s. 24].

[aɪ bɪ'li:v aɪ dræŋk tu: mʌtʃ waɪn lɑ:st naɪt æt hɜ:stbɔ:rn; aɪ nəʊ nɒt haʊ els tə ə'kaʊnt fɔ: ðə ʃeɪk ɒv maɪ hænd tə'deɪ. ju: wɪl kaɪndli meɪk ə'laʊ.əns 'ðeə.fɔ: 'eni m.dɪ'stɪŋktnes ɒv 'raɪ.tɪŋ baɪ 'æt.rɪ.bju:t ɪt tə ðɪs 'vi:.ni.əl 'erə]

(Keçən gecə Hörstburnda həddindən artıq çaxır içmişdim; Bu gün bilmirəm nədənsə əlim əsir. Yazımda yaygınlığım da elə bu səbəbdən olduğu üçün səhvlərimi üzürlü hesab elə.)

“Thanx for ur txt last night. Ended up gettin totaly maggoltd n my hands r still shakin dis mornin so if any typos thats y.” [149, s. 24].

[θæŋks fɔ:r ɔ:r tekst lɑ:st naɪt. Endɪd ʌp getɪn 'təʊtəli 'mæɡ.əlt n maɪ hændz ɑ: stɪl ʃeɪkɪn dɪs 'mɔ:.nɪŋ sou ɪf eni 'taɪ.pəʊs ðæts waɪ]

Texnologiya sayəsində artıq şifahi ünsiyyətdən daha çox yazılı ünsiyyətə üstünlük verilir. Gənc və yaşlı nəslin sosial şəbəkələrdə ünsiyət quran nümayəndələrinin əksəriyyəti gündəlik yazılarında qrammatik qaydalara riayət etmir və sözlərin düzgün yazılışına fikir vermirlər. Onlar həddindən artıq müxtəlif şəkilli qısaltmalar işlədirlər. Məlumatı tez çatdırmaq məqsədilə sosial şəbəkələrdə sait səslər ixtisara salınır (abreviaturlar), hərflər və bütöv hecalar rəqəmlərlə və ya səslərlə əvəz edilir (fonetik əvəzetmə), durğu işarələri isə yerli-yersiz qoyulur [149, s. 25]. Buna misal olaraq aşağıdakı cədvəllərdə qısaltmalar ilə yazılmış mətn və onun deşifr edilmiş forması verilib (bax: cədvəl 2.2.2 və 2.2.3).

Cədvəl 2.2.2.

Mətnin deşifr edilməsi.

Text message		Phonetic replacement
Hey al im on my way 2wrk but i totes 4got 2bring ur ipod sori il hav 2 bring it nxt tym ur workin. Hav a nice day xo	Hey Alex, I'm on my way to work, but I totally forgot to bring your iPod. I'm sorry. I'll have to bring it next time you're working. Have a nice day.	2work 4got 2bring Ur Sori 2 Tym ur <i>Total number of replacements:8</i>

Cədvəl 2.2.3.

Deşifrə edilmiş mətndə abreviaturlar və hərfi səhvlər.

Abbreviations	Errors in spelling, capitalization, syntax	
2wrk	Hey al	Hey Al.
Totes	Im on my way	I'm on my way to work,
Il	2wrk	
Hav		But I totally forgot to bring
Nxt	But itotally 4got 2bring ur	your CD's. Sorry, I'll have to
Workin	cds sori il hav 2 bring	bring them you're working.
Hav	them nxt tym ur workin. Have a nice	Have a nice day.
Total abbreviations:7		Total errors: 25

Gənclər hiss və həyəcanlarını ifadə etmək üçün “emotikon”lar (ifadələr) işlədirlər. M.Makkrindel sosial şəbəkələrdə 10 ən çox işlədilən “emotikon”ları aşağıdakı şəkildə vermişdir (bax: cədvəl 2.2.4) [149, s. 26].

Cədvəl 2.2.4.**Ən çox işlədilən 10 “emotikon”.**

Emotikon	Mənaları
:) və ya :-)	Xoşbəxt olmaq, gülümsəmək
:-(və ya :(Kədərli, hirsli
;-) və ya ;)	Utanmaq, zarafat etmək, göz vurmaq
:-P	Dil çıxarmaq, çəkinmək
:-D	Bərkdən gülmək
:-0	Təəccüblənmək, mat qalmaq
:-X	Dodaqdan öpmək
:-/	Qərarlı, skeptik yanaşmaq
8-)	Gün eynəyi taxmaq
:->	Kinayə ilə yanaşmaq

Yuxarıdakı cədvəldə verilənlərdən əlavə M.Makkrindel xüsusilə valideynlərin bilməli olduqları qısaltmaları da ayrıca vermişdir (bax: cədvəl 2.2.5) [149, s. 27].

Cədvəl 2.2.5.**Valideynlərin bilmələri lazım olan qısaltmalar.**

Qısaltmalar	Açıqlamaları
420	Anaşa
XTC	Ekstaz
9	Valideyn baxır
POS	Valideyn başımın üstündədir
ZERG	Dəstəyə qoşulmaq

M.Makkrindel valideynləri övladlarının gizli işlərindən agah etmək üçün xüsusi cədvəl hazırlamışdır. Buradan da müasir texnologiyaların nəsillər arasında yaratdığı düşüncə və yanaşma ayrılığını görmək olar.

Beləliklə, yaradılan hər bir yeni texnologiyanın dilə təsirinin fərqli şəkildə üzə çıxdığının şahidi oluruq. Hazırkı dövrdə müasir tendensiya isə müxtəlif qısaltmaların (abreviatur, loqoqram, numeronim və s.) həm yazılı, həm də şifahi nitqdə istifadəsinə əsasən gənc nəsil tərəfindən böyük əhəmiyyətin verilməsidir. İnsanlar qısaltmaların nitqdə istifadəsini həm asan, həm tez və eyni zamanda anlaşılan bir ifadə tərzini kimi qəbul edirlər. Bir çox alimlərin bu məsələ ilə bağlı fikirlərini və bu yolla dilin korlandığını da nəzərə alsaq, belə qənaətə gəlmək olar ki, dilçilərin öhdəsinə gəncləri maarifləndirməklə, ən azından akademik yazıda və mühitdə internet dilindən istifadəni minimuma endirməyə çağırmaq düşür.

III FƏSİL

İNGİLİS DİLİNİN ƏNƏNƏVİ VƏ YENİ MEDIADA İŞLƏNMƏSİNDƏ SON TENDENSİYALAR

3.1. İngilis dilinin ənənəvi mediada işlənməsi

Müasir ingilis dilinin digər işlənmə dairəsi də media kommunikasiyası ilə bağlıdır. Bu məsələ ilə bağlı həm dilçilikdə, həm də media və kommunikasiya tədqiqatlarında çoxsaylı əsərlər var. Son zamanlar media mətnləri linqvistik təhlilin aparılması üçün dəyərli mənbə kimi qeyd olunur. Dilçilik sahəsində aparıcı elmi jurnallarda çap olunmuş məqalələrin müəyyən bir hissəsini media mətnlərinə əsasən aparılmış linqvistik tədqiqat işləri təşkil edir.

Media mətnləri üzərində dillərin çarpazlaşması, dil dəyişməsi (code-switching) diqlossiya, qısaltmalar, təkrarlar, neologizmlər, məcaz dili elementləri və dilçiliklə bağlı digər məsələlər araşdırılmışdır. Çoxmədəniyyətli və çoxdilli ölkələrdə dillərin çarpazlaşmasını da qəzet materiallarında müşahidə etmək olar. Fillipin mətbuatında ingilis dilində çap olunan qəzet məqalələrində dillərin çarpazlaşmasına xüsusilə əyləncə (34.5%) və mətbəxlə (27.57%) əlaqəli mövzularda daha çox rast gəlinir [101, s. 65].

Media mətnlərində deyktik elementlər kimi qrammatik vasitələr [145] və təkrarlar da [146] araşdırmaya cəlb olunmuşdur. Bu tədqiqatlarda xüsusi diqqət media mətnlərində məcaz dili elementlərinin (metafor və metonimiya) roluna yönəlmişdir [83; 133]. Bir çox araşdırmalar hətta müqayisəli şəkildə də aparılmışdır. İngilis dilli iran və hind mətbuatında abreviatur və akronimlərin qəzet məqalələrində istifadəsi və onların məqalə başlıqlarında verilməsini araşdıran dilçinin əldə etdiyi nəticəyə görə ingilis dilli hind mətbuatında qısaltmaların istifadəsi İran mətbuatından dəfələrlə çoxdur. Belə ki, 2015-ci ilin sentyabr ayında çapa verilmiş iki qəzetin hər iki nüsxəsindən ümumilikdə 602 (89.99%) dəfə (açıqlaması xüsusi olaraq verilməmiş) qısaltmalara rast gəlinmişdir [102, s.88]. Bu cür nəticənin alınması Hindistanın iki əsrə yaxın Böyük Britaniyanın müstəmləkəsi olaraq əsarətində qalması, hazırkı

dövrə isə rəsmi dillərindən birinin ingilis dili olması və Britaniya yerli mətbuatında olduğu kimi ingilis dilinin daha geniş şəkildə istifadəsi ilə əlaqələndirilir.

A.Durant media dilini müasir texnologiyaların inkişafı ilə bağlayaraq, orada verilən qısaltmaların ayrı-ayrı sahələrə aid olduğuna baxmayaraq, anlaşılan olduğu üçün danışiq dilində də geniş istifadəsini xüsusi vurğulayır. Buna misal olaraq tədqiqatçı “CCTV” və “DNA” qısaltmalarını göstərmişdir [100, s. 12].

Neologizmlərin bir hissəsi qısaltmaların sayəsində yaranmışdır. Qısaltmaların tarixi latın dilinə söykənsə də, dünya dillərinin əksəriyyətində onların işlənilməsi xeyli gecikmişdir. XIX əsrdə ingilis dilində olan qısaltmaların sayı kifayət qədər az idi. Lakin XX əsrin son rübündə ingilis dilinin lüğəti qısaltmalar ilə o qədər zəngin idi ki, hətta qısaltmalara dair lüğətlər tərtib etməyə başladılar [139, s. 65]. Qısaltmaların sayı sürətlə artır və bunu *Akronim, İnisiallar və Abreviaturlar lüğətinin* müxtəlif illərdə işiq üzü görmüş nəşrlərindəki söz sayına əsaslanaraq söyləmək olar. İlk 1960-cı il buraxılışında yalnız 12 min, 16-cı (1992) buraxılışında 520 mindən artıq, eyni lüğətin 49-cu nəşrində isə 900 min qısaltma qeyd olunmuşdur [130, s. 863].

Qısaltmaların ənənəvi mediada son zamanlar geniş istifadəsini isə müasir dövr rəqəmsal texnologiyaların inkişafı, mesajların ötürülmə sürətinin artması, həddindən artıq təkrarlanmamaq üçün sinonimlərin istifadəsinə önəm verilməsi və sadə danışiq dilində qısaltmalardan istifadənin artması ilə əlaqələndirmək olar. U.Meynhofa görə qəzet materiallarındakı bəzi kəlmələrin deşifr edilərək oxunması bir çox hallarda qısaltmaların daimi oxucular tərəfindən asanlıqla yadda saxlanılmasına səbəb olur [152, s. 212]. Bu da öz növbəsində qısaltmaların danışiq dilinə tədricən ötürülməsinə təkan verir.

Qəzet materialları elmi mənbələr hesab olunmasa da, onlar tədqiqatçılar tərəfindən xüsusi araşdırma obyektinə kimi qiymətləndirilir. İnsanlar media mətnlərini oxuduğu zaman oradakı neologizmlərə, arxaizmlərə, alınma sözlərə və son zamanlar həm ənənəvi, həm də müasir mediada trendə çevrilmiş qısaltmalara da rast gəlirlər. Sosial şəbəkələrdəki mətnlərdən fərqli olaraq, qəzet mətnlərinin üslubu daha spesifik və ədəbi hesab olunur. Burada rast gəlinən qısaltmalar da sosial şəbəkələrdə istifadə olunan qısaltmalardan (OK – okey, BTW – by the way, IDK – I do not know, və s.)

fərqlənir. Əksər hallarda onlar danışiq dilində işlətdiyimiz kəlmələrin (Bday – birthday, 2morrow – tomorrow) və bəzi hallarda bütöv cümlələrin qısaldılmış forması (CU2morrow – See you tomorrow; IDC – I do not care) kimi verilir. Qəzet materiallarında isə, əsasən təşkilat adlarına, ayrı-ayrı sözlərə, idiomlara, ölçü vahidlərinə abreviaturlar və ya akronim şəklində rast gəlmək olar. Buradan aydın olur ki, ingilis dilinin leksik tərkibinə aid bir çox elementlər müasir mediada geniş şəkildə istifadə olunur və bunlara xüsusilə qısaltmaları aid etmək olar. Beləliklə, qısaltmaların xüsusi üslubda yazılan ənənəvi mediada istifadəsi sosial mediada istifadəsindən xeyli fərqlənir.

Hazırkı tədqiqat işinin qarşısında duran əsas məqsədlərindən biri də ənənəvi ingilis dilli mediada müxtəlif növ qısaltmaları ayırd edərək onları qruplaşdırmaq, danışiq dilinə xas abreviaturların qəzet materiallarında istifadəsini araşdırmaq və tədricən geniş şəkildə istifadə olunan qısaltmaların media diskursunda istifadəsinin artmasını öyrənməkdən ibarətdir.

Bu məqsədlə, “The Times” (165 məqalə), “The New York Times” (37 məqalə), “Daily Mail” (163 məqalə) qəzetlərindəki məqalələr araşdırılmışdır. Böyük Britaniya və Amerika Birləşmiş Ştatlarının mətbuatında dərc olunan, adları qeyd olunmuş bu üç qəzətdə ümumilikdə, 365 məqalədən 136 adda ayrı-ayrı qısaltmalar aşkar edilmişdir. Qəzetlərdə eyni adda dəfələrlə rast gəlinən abreviatur və ya akronimlər yalnız bir dəfə qeydə alınmışdır.

Qəzet materiallarında aşkar edilmiş qısaltmalar xüsusi olaraq aşağıdakı təsnifata görə qruplaşdırılmışdır:

- 1.) Sözlərin yalnız sonluqlarını atmaqla yaranan qısaltmalar;
- 2.) sözdə təsadüfi hərfləri atmaqla yaranan qısaltmalar;
- 3.) köməkçi nitq hissələrini ixtisara salmaqla yalnız əsas nitq hissələrinin baş hərflərindən ibarət qısaltmalar;
- 4.) mövcud sözlərlə fonetik səsləşməsi uyğun üst-üstə düşən qısaltmalar;
- 5.) bütün sözlərdəki ilk hərfləri ilə düzələn qısaltmalar;
- 6.) söz birləşməsində bir sözün ilk hərfini və ya hərflərini, digər sözü isə bütöv saxlamaqla yaranan qısaltmalar;

7.) birləşmələri və ya sözləri rəqəmlərlə əvəz edərəkən yaranan qısaltmalar (numeronimlər);

8.) hər hansı bir sözdə və ya birləşmədə hərfləri simvollarla əvəz edərəkən yaranan qısaltmalar;

9.) qısaltmalarla bütöv sözlərin hərfləri uyğun gəlməyənlər;

10.) şəxs adlarının qısaltılmış formaları;

11.) ifadə şəklində rast gəlinən və yalnız bir səsi ifadə edən hərflə qeyd olunan qısaltmalar.

Qəzet məqalələrində cəmi 19 adda sözlərin yalnız sonluqlarını atmaqla yaranan qısaltmalara rast gəlinmişdir: TV advert –Television advertisement, Brexit – British exit, Props – properties, Hi NRG – high energy, Percent – Percentage, EpiPen – Epinephrine, Lad – lady, Biofamilies –biological families, Doc – doctor, Approx – approximately, Biotech – biological technology, Vet – veterinarian, Mum – mummy, App – application, Sitcom – situation comedy, Lib dems –liberal democrats, Chemo – Chemotherapy, High tech – High Technology, Met Office – Metereological Office.

Yuxarıda verilən nümunələr *blendings* (brexit, biotech, sitcom, lib dems, TV advert) yəni “qarışıqlar” adlandırılır. İngilis dilində qarışıqların ilk nümunəsi olan “brunch” (breakfast+lunch) kəlməsi XIX əsrin sonlarına təsadüf etsə də, sözlərin bu cür üsulla düzəlməsi yalnız son bir neçə on illikdə geniş yayılmağa başlayıb [159, s. 3]. Qarışıqlar neologizmlərin yaranmasını da sürətləndirə bilən linqvistik hadisə hesab edilir. L.Bauer qarışıqları həm ədəbi, həm də elmi dildə xüsusi yaradıcılıq tələb edən söz yaratma prosesi kimi qeyd etmişdir (bax: cədvəl 3.1.1) [77, s. 236].

Cədvəldə verilmiş “percent” sözü latın mənşəlidir, “per centum” “yüz üzərindən” kimi tərcümə edilir və müasir ingilis dilində “faiz” deməkdir.

Məs.: *It estimates that China has already losing 1.4 percent of its annual G.D.P. to climate change.* (The New York Times, Tuesday, April 11, 2017, p.8)

Cədvəldə verilmiş “TV advert” qarışığında televiziya sözünün özü mürəkkəb söz olan “television” sözündəki hər iki kəlmənin ilk hərfinin birləşməsindən yaranmış qısaltmadır, “advert” isə advertisement sözünün qısaltılmış formasıdır.

Cədvəl 3.1.1.
Qarışıqlar.

Brexit	British	Exit
Percent	Per	centum
Biotech	Biological	Technology
sitcom	Situation	Comedy
Lib dems	liberal	Democrats
High tech	High	Technology
Met Office	Metereological	Office
TV advert	Television	advertisement
Biofamilies	Biological	Families

Məs.: *Tony Fabrizio was part of a cabal Republican consultants who created the notorious “Willie Horton” TV advert.* (The Times, May 18, 2016, p.31)

Nəhayət, “High technology” qarışığında ilk söz (high) dəyişilməz olaraq saxlanılmışdır.

Məs.: *It saw her promote a high-tech blender.* (Daily Mail, Thursday, August 13, 2015, p.10)

Sözlərin yalnız sonluğunu atmaqla yaranan qısaltmaların arasında ən çox diqqət çəkəni “hi NRG” qısaltması oldu. Digər nümunələrdən fərqli olaraq, burada hərflər səsləndiyi şəkildə, əlifbadakı adı ilə verilmişdir (bax: cədvəl 3.1.2).

Cədvəl 3.1.2.

Sözlərin yalnız sonluğunu atmaqla yaranan qısaltmalar.

High	Hi	[haɪ]
Energy	NGR	[ˈenədʒɪ]

Who is more interested in the style of the cabaret singer Mabel Mercer than in hi NRG house music. (The New York Times, Tuesday, April 11, 2017, p.18)

Nümunənin götürüldüyü məqalə qəzetin əyləncə bölməsində qeydə alınmışdır. Burada “hi NRG” qısaltması elektron musiqi janrının adıdır və bu ad yaranan ilk gündən qeyd olunmuş şəkildə verilmişdir. “hi NRG” qısaltması P.Lopezin təsnifatına

görə tipografik yayınma qrupuna aiddir. Çünki addakı yazı üslubunda yazı normasından kənara çıxılmışdır. Dilçi öz məqaləsində buna misal olaraq, bir neçə qısaltmanı nümunə gətirmişdir: T3cnophob1a (‘technophobia’), Snoop Dogg, Entter (enter) [141, s. 55].

“Biofamilies” və “biotech” (biological families, biological technology) qısaltmaları həm də neologizm hesab edirlər. “Biotech” qısaltmasının mənşəyinə gəldikdə aydın görünür ki, XX əsrin ikinci yarısına təsadüf edən bu qısaltmanın təşkil olunduğu sözlərin hər ikisi də mürəkkəb və alınma sözlərdir. “Biology” sözünün özünü də qısaltmaların qarışıqlar qrupuna aid etmək olar, çünki “bios” sözündəki son hərf atılaraq “logy” sözü ilə birləşmişdir.

Biology= bios (tərcüməsi həyat olan yunan mənşəli sözdür) + logy (yunan mənşəli sözdür və elm, öyrənmək deməkdir).

There is even coexistence between adopted and biofamilies. (The New York Times, Tuesday, April 11, 2017, p.19)

She recalls how they first met in 2001 when they both worked for the same biotech company in Newcastle. (Daily Mail, Thursday, August 13, 2015, p.50)

Tədqiqat işində sözdəki təsadüfi hərfləri atmaqla yaranan 9 qısaltmaya rast gəlinmişdir: St – saint, TG-telegram, Lt. Gen. – Lieutenant General, pc – pieces, Ads – advertisement, Mrs – Mistress, bn – billion, TV –television, Sgt – sergeant (bax: cədvəl 3.1.3).

Cədvəl 3.1.3.

Təsadüfi hərfləri atmaqla yaranan qısaltmalar.

Rütbə adları və ya müraciət formaları	Mrs, Mr	Mistress, Mister
	St	saint
	Sgt	sergeant
	Lt. Gen.	Lieutenant General
Ölçü vahidləri və saylar	bn	Billion
	Pc	pieces
Media ilə bağlı sözlər	TV	Television
	Ads	advertisement
	TG	telegram

Bəzi dilçilər qısaltmaları mürəkkəb və sadə olaraq danışiq və yazıda istifadəsinə görə iki qrupa ayırır [144, s.61]. Mürəkkəb qısaltmalar həm yazı həm də danışiqda eyni formada yazılır və səslənir. Sadə qısaltmalar isə yazıda qısa şəkildə verilsələr də, danışiqda söz bütöv şəkildə verilir. Sadə qısaltmalara xüsusi olaraq rütbə adları və müraciət formaları aid edilir (Mrs, Mr, St, Sgt, Lt. Gen, Prof və s.). P.Lopez sadə qısaltmalar ilə eyni zamanda hər hansı bir qısaltmanın birgə işlənməsini mürəkkəb formaya aid edildiyini vurğulayır [141, s.63]. P.Lopezin təsnifatına əsaslanaraq və ona əlavə olaraq “bn” (billion) kimi sayların və ölçü vahidlərinin “pc”, “sp” (pieces, spoon) qısaltmalarını da sadə qısaltmalar qrupuna aid etmək olar.

Tədqiqat işimizdəki köməkçi nitq hissələrini ixtisara salmaqla yalnız əsas nitq hissələrinin baş hərflərindən ibarət qısaltmaların sayı iyirmi birdir. Bu qrupa daxil edilmiş qısaltmalarda bağlayıcılar (and), sözləri (of, for, to, in) və artikl (the) ixtisara salınaraq yalnız hər bir sözün baş hərfi verilmişdir (*RSPCA – Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals*) (bax: cədvəl 3.1.4).

Cədvəl 3.1.4.

Baş hərflərdən ibarət qısaltmalar.

Qısaltma	Açıqlaması	Fonetik transkripsiyası
Isis	Islamic State of Iraq and Syria	'aɪsɪs
CEP	Center of Economic Performance	sep (göbələk)
OBR	Office for Budget Responsibility	əubrɪ:
RBS	Royal Bank of Scotland	ɑ:bɪes
EPR	Emergency Preparedness and Response	i:pɪɑ:
SME	Small and Medium-Sized Enterprise	esemɪ
USSR	Union of Soviet Socialist Republics	juesesa:
USA	United States of America	jueserɪ
RSPCA	Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals	ɑ:espɪsɪerɪ
AA	Acts of the Apostles	eɪerɪ
BAFTA	British Academy of Film and Television Arts	'bæftə
MP	member of parliament	empɪ

TSSA	Technical Standards and Safety Authority	treseseri
RICS	Royal Institution of Chartered Surveyors	riks
ONS	Office for National Statistics	ons
HMRC	Her Majesty's Revenue and Customs	erfema:si:
JSIL	Jewish State in Israel and the Levant	dzeiesil
LSE	London School of Economics	elesi
DVLA	Driver and Vehicle Licensing Agency	driueleri
CSIRO	Commonwealth Scientific and Industrial Research Organization	ksiro

Cədvəldə verilmiş qısaltmaların 60%-i akronim, 40%-i abreviaturlardan ibarətdir. Bu qrupa aid olan abreviatur və akronimlər təşkilat, təhsil müəssisələri və ölkə adlarıdır (bax: cədvəl 3.1.5.).

Cədvəl 3.1.5.

Abreviaturlar və akronimlər.

Xüsusi adlar	% ilə göstərici	Qısaltmalar
Təşkilat	65	CEP, OBR, RBS, DVLA, CSIRO, TSSA, AA, RSPCA, SME, ONS, MP, HMRC, EPR
Təhsil müəssisələri	15	LSE, RICS, BAFTA
Ölkə	20	Isis, USSR, USA, JSIL

Buradan aydın olur ki, qısaltmaların düzəldilməsi üçün müxtəlif üsullardan istifadə edilmişdir. Akronim qısaltmaların hərfbəhərfdə deyil, bütöv bir söz kimi deyilməsidir. Orfoqrafik cəhətdən akronimlər yalnız kiçik və ya baş hərflərlə də yazıla bilərlər (lazer, NATO).

Mövcud sözlərlə fonetik səsləşməsi üst-üstə düşən qısaltmalar aşağıdakı cədvəldə verilmişdir. Verilmiş cədvəldə həm qısaltmanın özü, həm də eyni cür səslənən söz və onun tərcüməsi qeyd olunmuşdur (bax: cədvəl 3.1.6.).

Mövcud sözlərlə fonetik səsləşməsi üst-üstə düşən qısaltmalar.

Qısaltma	Qısaltmanın açıqlaması	Eyniləşdirildiyi söz və onun tərcüməsi
STEM	science, technology, engineering, and mathematics	stem [stem] (gövdə, saplaq kök)
No	Number	no [nəu] heç bir
AIM	Alternative Investment Market	aim [eim] məqsəd
OBE	Order of the British Empire	obe [əub] ölçü vahidi
spa	Sanus Per Aquam	spa [spa:] ispan dili
VAT	Value Added Tax	vat [væt] çən

Qısaltmaların və müəyyən sözlərin deyilişinin və yazılışının üst-üstə düşməsi leksik qeyri-müəyyənlik yaradır. Leksik qeyri-müəyyənlik dedikdə, bu cür sözlərin cümlədə işlədilməsində və onun ikinci mənasını bilmədikdə yaranan çaşqınlıqdır. Aşağıda verilmiş nümunəni nəzərdən keçirək:

The move to AIM and our revised banking facilities, all provide us with a stable platform. (Daily Mail, Thursday, August 13, 2015, p.76)

Nümunədəki cümləni həm “*Alternativ investisiya bazarına keçid və yenidən işlənmiş bank imkanlarımız bizi sabit bir platforma ilə təmin edir*” kimi, həm də “*Məqsədə doğru irəliləyiş və yenidən işlənmiş bank imkanlarımız bizi sabit bir platforma ilə təmin edir*” kimi anlamaq olar. Məhz bu hal leksik qeyri-müəyyənlik yaradır, çünki “aim” həm qısaltma, həm də bütöv söz kimi eyni cür səslənir. Yalnız yazıda qısaltmaların bir çoxu böyük hərflərlə verilir və bu xüsusiyyətinə görə onu yalnız yazıda ayırd etmək olar. Danışıqda isə omonimlər kimi leksik qeyri-müəyyənlik yaradır.

Tərkibindəki bütün sözlərin yalnız baş hərfləri ilə düzələn qısaltmaların sayı altmış dördür: *Daily Mail* (24), *The New York Times* (11), *The Times* (29).

Qeyd etmək lazımdır ki, bu bölgüyə daxil olan qısaltmaların formalaşmasında heç bir köməkçi nitq hissəsi yer almamışdır. Bu da öz növbəsində hazırkı qrupa daxil olan qısaltmaların özəlliyini göstərir. Bu qrupa daxil olan təşkilat adları 69%; texnologiya ilə bağlı sözlər 11%; tibbi terminlər (14%), müraciət; vahid, razılıq, zaman bildirən qısaltmalar isə 4% təşkil edir (bax cədv. 3.1.7).

Cədvəl 3.1.7.

Köməkçi nitq hissələrinin işlənmədiyi qısaltmalar.

Təşkilat adları (69%)	Tibbi terminlər (11%)	Texnologiya ilə bağlı olanlar (14%)	Müraciət, vahid, razılıq, zaman bildirən qısaltmalar (4%)
AA, AC, BBC, BHS, BSB, BT, CMA, CNN, CQC, DAB, D.E.M., EDF, EEA, EFTA, EHIC, FTSE, GB, IOC, IPO, IS, K.I.O, LGBTI, MSCI, NHS, NHS, NPR, PC, PGA, PPF, PPI, QC, QVC, RFU, RMT, RWC, SAS, SRU, UCL, Ukip, UN, US WTO	C.W., DNA, G.D.P., GE, GM, GMO, GP	A.I., AMC, API, BT, CD, E.M.S., IQ, IT, STX	AD, HM, O.K., p.

Qısaltmalarda dillərin çarpazlaşmasına “PPI” (a la PPI – Payment Protection Insurance) qısaltması olan cümlədə rast gəlinmişdir. Burada ingilis və fransız dilləri arasında baş verən dillərin çarpazlaşmasını S.Poplakin təsnifatına görə cümlədaxili çarpazlaşmaya aid etmək olar [163, s. 605].

Məs.: *A bank designed system won't cheerfully push them into dodgy products, a la PPI.* (The Times, May 18, 2016, p.37)

“The Times” qəzetindən götürülmüş nümunədə “a la” ingilis dilində “at” sözününü əvəz edir. Verilmiş nümunələrə əsasən qısaltmalarda yalnız bir dəfə dillərin

çarpazlaşması müşahidə edilmişdir.

Bu bölgüyə daxil olan digər abreviaturlardan fərqli olaraq təşkilat adı bildirən “Ukip” (United Kingdom Independence Party) qısaltmasında yalnız ilk hərf böyükklə, digərləri isə kiçik hərflərlə yazılıb.

Məs.: *Just 3 per cent of Ukip supporters will back EU membership.* (The Times, May 18, 2016, p.8)

Buradan məlum olur ki, abreviaturların yazılışında xüsusi format, hədd və ya qayda yoxdur. Onların əksəriyyəti o qədər geniş yayılıb və istifadə edilir ki, nəticədə tutarlı lüğətlərə daxil edilir (Abrahão, Viviane de Moraes. P 108). Nümunədə verilmiş Birləşmiş Krallığın Azadlıq Partiyasının qısaltılmış adını hətta omonim abreviaturlara da aid etmək olar. Belə ki, eyni cür səslənən və qısaltması eyni cür verilən “Ukip” – “You keep” kəlmələri leksik qeyri-müəyyənliyinə görə həm sosial şəbəkələrdəki yazışmalarda, həm də adi danışiq dilində də səhv salmaq olar.

Bu bölgüdəki son qrupa aid olan qısaltmaların sayı cəmi dördür və onlar müraciət, razılıq, vahid, zaman bildirən qısaltmalara ayrılır: AD (*Anno Domini* latın sözüdür və Qriqori təqviminə əsasən Miladdan sonrakı dövr anlamını daşıyır), HM (*Her Majesty* əlahəzrət deməkdir və padşahlara, onların həyat yoldaşlarına verilən tituldur), O.K. (*O.K.* əsasən razılıq əlaməti bildirən bu qısaltma artıq bütün dünyada ən başa düşülən kəlmədir [96, s.160], p (*piece* vahid, bir ədəd mənasını daşıyır). Lakin OK kəlməsinin linqvistik müxtəlifliyi onun illərlə müxtəlif formalara və mənbələrə əsaslandığından irəli gəlir. Onun yazılışı “okay, okey, `kay, okie-dokie, okey doke (s), okeycokey” kimi də verilir. D.Kristal məhz OK və ya O.K. variantının isə kompüter ekranlarımızda OK düyməsinin olmasından və bu şəkildə geniş yayılmasından irəli gəldiyini vurğulayır [96, s.160]. OK qısaltmasının amerikan ingiliscəsindəki variantı məhz qısaltmada baş hərflərdən sonra nöqtələrin qoyulması ilə fərqlənir. Məsələn, *As a person I am O.K.* (The New York Times, Tuesday, April 11, 2017, p.16)

Söz birləşməsindəki bir sözün ilk hərfini və ya hərflərini, digər sözü isə bütöv saxlamaqla yaranan qısaltmaların sayı üçdür: *e-cigarettes – electronic cigarettes, ID card – Identification or identity card, T-shirt – tee formed shirt.* Verilmiş

qısaltmaların hamısı yalnız “Daily Mail” qəzetində qeydə alınmışdır. Buradakı *e-cigarettes* qısaltmasındakı e – elektron deməkdir və bu cür birləşmələrin sayı texnologiyanın inkişaf etdiyi bir dövrdə sürətlə artmaqdadır. Məsələn, e-mail (electron ünvan), e-book (electron kitab), e-work (internet üzərindən iş), e-certificate (electron sertifikat) kimi qısaltmaların hamısına nəzər yetirsək onların son bir neçə ildə yarandığını müşahidə etmiş olarıq.

Birləşmələri və ya sözləri rəqəmlərlə əvəz edərkən yaranan qısaltmalar numeronimlər adlanır. Qəzet materialında yalnız bir dəfə bu növ qısaltmaya rast gəlinmişdir (*3D – three dimensional*). Qəzətdə verilən məqalələrin üslubundan fərqli olaraq sosial mediada istifadə olunan numeronimlərin sayı kifayət qədər çoxdur. Məsələn, *My 3D cookie cutters were sold out the evening they appeared* (Daily Mail, Thursday, August 13, 2015, p.52). Verilən nümunədəki qısaltma artıq danışıq dilində də məhz “üç de” kimi geniş istifadə olunur. Müasir texnologiyanın inkişafı ilə yayılan bu qısaltma demək olar ki, hər kəs tərəfindən anlaşılındır. Ümumiyyətlə, rəqəmsal texnologiya və internet dilçilik sahəsində həm şifahi, həm də yazılı nitqdə köklü dəyişikliklərə səbəb olub. D.Kristal yaranmış bu dəyişiklikləri ingilis dilinin tarixində yeni inqilab kimi qeyd edərək, “İnternet Dilçiliyi” istiqamətinin yaranmasına səbəb olduğunu xüsusi vurğulayır [96].

Müəyyən işarələrin yazıda hərfləri əvəz etməklə işlədilməsi hazırda geniş vüsət alıb. Dilçilər yazışmalarda işlənən müxtəlif simgə və qısaltmaları müəlliflərin yazılarını daha unikal görünməsini təmin etmək üçün istifadə etdiklərini xüsusi vurğulayır. Bunu İnternet dili adlandıran D.Kristal müasir dövrdə xüsusilə ingilis dilindəki dəyişikliklərə və yeni yazı üslubunun yaranmasına görə son texnologiyalara borclu olduğumuzu qeyd edir [96].

Hər hansı bir sözdə və ya birləşmədə hərfləri simvollarla əvəz etməklə yaranan qısaltmalar xüsusilə qadağan edilmiş sözləri ifadə etmək üçün istifadə edilir. Burada müəyyən hərflərin yerinə ulduz və ya ampersand loqoqramları qoyulur (*F*** off*, *w******, *f***ing*). Qəzet materiallarında tabu sözlərin işlədilməsi kifayət qədər nadir hal hesab edilə bilər. Belə ki, ictimai qəzetlərin öz üslubu və yazı qaydası var. Vordafa görə tabu sözlər cəmiyyətdə insanlara qarşı təhqiramiz kəlmələrin açıq

şəkildə istifadə olunması qadağan olunmuş sözlərdir [180, s. 234]. Qəzet materiallarında qadağan olunmuş kəlmələr, əsasən vasitəli nitq şəklində verilir. Aşağıdakı misalda eyni bir tabunun müxtəlif formada verildiyini görmək olar.

*Same stripes, same company, but ain't wearing f***** yellow.* (Daily Mail, Thursday, August 13, 2015, p.83)

*"F*** off, I'm having my tea" was a common response apparently.* (Daily Mail, Thursday, August 13, 2015, p.9)

*Officers were recorded on voicemail calling an alleged victim a f***ing slag.* (The Times, May 18, 2016, p.2)

Ampersand adlanan “&” loqoqramı “və” bağlayıcısını ifadə edir. Bu işarə ilə verilmiş qısaltmaya yalnız bir dəfə rast gəldi (S&M - Sadomasochism or Sadism & Masochism). Heç bir səsi ifadə etməyən ampersand simvolu (& -and per se and) XIX əsrin ortalarından ingilis əlifbasının sonunda gəlirdi və lüğətə daxil edilmişdir.

Məs.: *At least Assayas makes S&M fun of the moment by playing a rousing Germanic folk song in the background.* (The Times, May 18, 2016, p.7)

Şəxs adlarının qısaldılmış formasına yalnız bir dəfə Daily Mail qəzetində rast gəlinmişdir. Burada tanınmış ingiltərə futbolçusu David Bekhamın adı “Becks” kimi kiçiltmə şəkilində verilmişdir.

Məs.: *Becks snub to old pals.* (Daily Mail, Thursday, August 13, 2015, p.85)

Adətən qeyri-rəsmi sosial şəbəkə yazışmalarında işlənən və yalnız bir hərfle qeyd olunan qısaltmalara qəzet materiallarında və ya rəsmi yazılarda nadir hallarda rast gəlmək olar. Tədqiqat nəticəsində bu cür qısaltma yalnız bir dəfə işlənmişdir. Burada “R u real?” cümləsindəki *r* hərfi *to be* feilinin *are* formasını, *u* hərfi isə *you* şəxs əvəzliyini ifadə edir.

Məs.: *"R u real?" is one of the great philosophical questions that emerges.*

(The Times, May 18, 2016, p.7)

Buradan belə nəticəyə gəlinir ki, qəzet materiallarında ən çox şirkət, ölkə, qurum, proqram və təşkilat adları qısaltma şəkilində verilir. Bu cür qısaltmalar uzun zamandır işlənir və hər kəs tərəfindən tanınır. Digər tərəfdən isə, rəqəmsal texnologiyanın inkişafı sayəsində yeni yaranan və geniş auditoriya tərəfindən

anlaşılan qısaltmaların sayı da sürətlə artmaqdadır. Qəzet materiallarında qadağan olunmuş sözlərin müxtəlif formalarda və simvollarla verilməsini də yeni tendensiya adlandırmaq olar.

Müasir ingilis dilindəki media diskursda qısaltmalardan əlavə təkrarlar, metaforlar və metonimiyalar kimi sinatktik üslubi vasitələrə də tez-tez rast gəlinir. Təkrarlar sadə görünsə də onların mətn və diskurs daxilində rolu nəzərə çarpacaq qədər böyükdür. Təkrarlar diskursda məndaxili koheziyanı təmin edərək onun yaranmasını şərtləndirən eləcə də müəyyən bir fikri qabarıq şəkildə çatdırmaq, vurğulamaq mətnin əsas mənasını açmaq və formalaşdırmaq üçün istifadə edilən leksik, sintaktik və üslubi vasitələrdən biridir. Təkrarlar sintaktik, leksik, morfoloji və fonetik olmaqla dörd yerə ayrılır. Sintaktik təkrarlar özünü sintaktik vahidlər səviyyəsində, leksik təkrarlar leksik vahidlər səviyyəsində, fonetik təkrarlar eyni bir samit və ya sait səsin təkrarlanması ilə, morfoloji təkrarlar isə eyni morfemin təkrarı kimi qeyd olunur [90, s.7].

Aparılan tədqiqat işlərinə əsasən aydın olur ki, ən geniş tədqiq edilmiş təkrarlar leksik və sintaktik təkrarlardır. D.Tannen bu təkrar növlərini birincini bir söhbət və ya mətn daxilində təkrar olunan söz, ifadə və ya söz birləşmələrinin yer almağı, ikincini isə öncəki diskurslarla əlaqələndirərək “sinxron” və “diaxron” kimi adlandırmışdır [178, s.9]. Belə ki, təkrarların müxtəlifliyi mətnlərin üslubundan və təkrarların yerindən asılıdır. A.Y.Məmmədova görə, qəzet materiallarında təkrarlar yalnız konstruktiv deyil, eyni zamanda ritorik vasitə kimi də çıxış edə bilər. Bundan əlavə, A.Y.Məmmədov eyni bir rəqəmin bir cümlə tərkibində həm say, həm də zaman anlayışında verilərək təkrar edilməsini yaradıcı üslub kimi qeyd edir [146, s.15].

Media materiallarında təkrarlar əsasən fikri gücləndirmək, insanlara təsir etmək və xüsusi ilə siyasətçilərin söylədiklərini vasitəli nitq şəklində verərək oxucuları idarə etmək məqsədi ilə işlənir [146, s.18]. Belə bir qəzet mətninə baxaq:

“We have had weakness in our energy services markets, we have had operational challenges and we have had some disruption internally” (The Times, May 2016, p.41)

Yuxarıda verilmiş nümunədə “we have had” birləşməsi eyni bir cümlə daxilində üç dəfə təkrar olunaraq hər fikrin əvvəlində mətnin elementlərini bir-birinə bağlayır. Bu cür leksik təkrara anafora deyilir. Anafora eyni başlanğıc deməkdir və o yalnız ardıcıl və ya bir-birinə yaxın yerləşən misraların, bəndlərin, fəsillərin, cümlələrin və ya cümlə daxili hissələrin əvvəlində gələn təkrar ifadə və ya sözlərdir [5, s.72]. Misaldakı “We have had” ifadəsinin eyni bir cümlə tərkibində üç dəfə təkrar olunması fikrin empatik gücünü artırır. Ümumiyyətlə, media diskursunda tez-tez rast gəlinən bu cür anaforalar təkrar olunan sözün mənasını qüvvətləndirərək, mətdə ekspressiv vasitə kimi çıxış edir. Məsələn:

“When Sir John Chilcot opened his inquiry, he declared that he would not shy away from criticism and it is therefore likely that people like Blair had indeed come in for criticism-not only for the way that he led this country into war, but also for his poor management of war thereafter” (Daily Mail, August 2015, p.83)

Nümunədə verilmiş “his”, “he”, “war” və “criticism” sözləri eyni bir cümlə tərkibində müxtəlif yerlərdə təkrarlanmışdır və xüsusi işlənmə yerləri yoxdur. Bu cür təkrarlar sadəcə cümlə və mətn daxilində sintaktik bütövün komponentlərini bir-biri ilə əlaqələndirmək xüsusiyyətini daşıyır. Məsələn:

“You need to be present and you need to be part of that” (The Times, May 2016, p.43)

Bu nümunədə “that” işarə əvəzliyi “present” sözünə istinad edir və onu əvəz edir. “You need” ifadəsi isə eyni cümlə tərkibində iki dəfə təkrarlanaraq anafora şəkilində çıxış edir. Təkrarlar reklam mətnlərində eyni məqsədlə də tez-tez işlənir. Məsələn:

“A long term, view improves, our view of, the short term, Asset Management, Wealth Management, Asset Services” (Financial Times, 29/30 April, 2019)

Bu reklam mətnində istifadə olunmuş leksik təkrarlar (term-term, view-view) həm onu əlaqələndirir, həm də güclü təsiredici qüvvəyə malikdir. Bu reklamın sonunda istifadə olunmuş asset və management sözlərinin təkrarı isə daha çox texniki səciyyə daşısa da eyni təsiredici funksiyaya sahibdir.

Müasir ingilis dilindəki media mətnləri üzərində aparılan araşdırma nəticəsində məlum olur ki, fikri daha vurğulu şəkildə çatdırmaq üçün işlənən üslub vasitəsi olan metaforlar da bu diskurs tipində və onun müxtəlif janrlarında xüsusi yer alır. Aparılmış araşdırma işinə görə amerikan futbolu oyununa aid bütün mətnlərdə metafora vardır. Qəzetin idman bölməsindəki məqalələrdə futbol komandalarının oyunu uduzması və ya qalib gəlməsi vurğulu və ya daha təsirli etmək üçün xüsusi metaforlarla verilir. Buna nümunə olaraq aşağıda qeyd olunmuş nümunələrdə komandaların adlarına uyğun olaraq feillərin seçilməsini görürük. İlk cümlədə “Cougars drown Beavers” (Qaplanlar Qunduzları batırdı) Qaplanlar komandasının Qunduzlar komandası üzərindəki qələbəsi məhz “*suda boğdu*” və ya “*batırdı*” metaforu ilə verməklə önə çəkilib. Qunduzların suda-quruda yaşadığı nəzərə alınaraq feil də ona uyğun şəkildə seçilmişdir. “Cowboys corral Buffaloes” (Kovboylar Kəlləri qovdular) – bu nümunədə də ilk nümunədə olduğu kimi heyvanın hərəkəti ilə bağlı feil verilib. “Air Force torpedoes the Navy” (Hava qüvvələri Dəniz qüvvələrini torpedo ilə məhv etdilər) – buradakı torpedo ilə məhv etmək mənasını kəsb edən “torpedoes” feili isə hər hansı bir silahlı qüvvəyə hücum çəkərək məhv edilməsini bildirmək üçün metafor şəklində verilmişdir [188, s.136].

Aşağıda verilmiş nümunələrdə isə daha çox təbiət ilə bağlı metaforlar və oyun lanqırtlarının uşaqların ətrafa atılıb düşməsi ilə bənzərliyi verilmişdir:

“*For the boys there was a powder white sand beach and the endless views of the fjords, and no one to tell him to hurry up*” (The New York Times, April, 2017, p. 20)

“A powder white sand beach” kirşan kimi ağ qumlu sahil və ya çimərlik kimi tərcümə edilən bu yuxarıdakı nümunədə kirşana bənzər əlamət quma köçürülmüşdür.

“Felix and Teddy had gone feral, *bouncing like pinballs* between climbing structures in the built-in play area” (The New York Times, April, 2017, p. 20).

“*Bouncing like pinballs*” nümunəsində oğlanların oyun sahəsində uşaqlar üçün qurulmuş konstruksiyada oynayaraq ora-bura dırmaşması stolüstü lanqırtların sıçramasına bənzədilərək verilmişdir.

“Outside the train car, *snow-sparkled mountains* and narrow inlets flickered by, like images from a fairy-tale film reel ready to serve as backdrop to Norse gods or

elves” (The New York Times, April, 2017, p. 20).

Nümunədəki “*snow-spackled mountains*” qara bürünmüş dağlar kimi tərcümə edilir. Burada dağların təsvirini gücləndirmək və daha bəzədilmiş formada vermək üçün metafordan istifadə edilmişdir.

“The pervasive feeling I had during our two weeks in Norway was the sense that someone *had forgotten to turn off the sky*” (The New York Times, April, 2017, p.20).

Verilmiş nümunədəki “*had forgotten to turn off the sky*” (səmanın işığını söndürmək) ifadəsi daima işıqlı hava olduğunu və heç zaman qaranlıq düşmədiyini daha ifadəli şəkildə çatdırmaq üçün metafor şəklində verilmişdir.

Media diskursunda daha çox rast gəlinən məcaz növlərindən biri də metonimiya. Metonimiya yunan sözü olub “meta” ad, “nimiya” isə dəyişmək deməkdir.

Metonimiyalar qəzet başlıqlarında daha geniş istifadə edilən məcaz növüdür [87, s.176]. Məsələn, “Baltimore Orioles continue peck Washington Nationals”, “Annie Wu accept GUCCI very happy” [87, s.181]. Chuangın “Apple Daily” qəzetindən gətirdiyi nümunələrdə “Baltimore Orioles”, “Washington Nationals” və “GUCCI” metonimiyalardır. İlk nümunədə həm Baltimor Orion, həm də Vaşinqton Naşional xüsusi adlardır və idman komandalarının adlarını bildirir. Burada bir komandanın digəri üzərindəki növbəti qələbəsi “continue peck” ifadəsi ilə şərh edilmişdir. İkinci misaldakı “GUCCI” məşhur marka adıdır. Anie Vu adlı şəxsin GUCCI brendinə aid hər hansı bir hədiyyəyə çox sevindiğini ifadə edir.

J.S.Şay ingilis dili doğma olanlar üçün nəzərdə tutulmuş “New York Times” və ingilis dilini xarici dil kimi öyrənənlər üçün nəzərdə tutulmuş “Time Supplement” qəzətlərində olan məqalə başlıqlarındakı metafora və metonimiyaları müqayisə etmişdir. Tədqiqat işinin nəticəsinə görə “Time Supplement” qəzetində olan metafor və metonimiyalar “New York Times” da olanlardan daha az sayda, qısa və anlaşılandır [170, s.1325].

G.Lakoff və A.Conson metonimiyanı da metafora kimi, gündəlik düşüncə tərzimizin bir hissəsi kimi vurğulayaraq onun konseptual mahiyyətini izah edirlər. Onlar “She is just a pretty face” nümunəsində “pretty face” metonimiyasının

konseptual mahiyyətinin insan haqqında ilkin bilgini onun simasına baxdıqda aldığımızı vurğulayır [137, s.90].

“*Blue chips see red over China*” (Daily Mail, August 2015, p.73)

Metonimiyaya aid ilk nümunədə “blue chips” beynəlxalq səviyyədə tanınmış və kifayət qədər yaxşı maaliyyətləşdirilmiş şirkətlərin ümumi adını ifadə edən birləşmədir. Bu ifadə metonimiyanın məkan bildirən növünə aiddir.

“*Fresh faces include three Jordans recruited from France.*” (Daily Mail, August 2015, p.83)

Daily Mail qəzetindən çıxarılmış bu misalda “fresh faces” yeni gələn və ya işə yeni cəlb olunmuş şəxsləri bildirir.

“For my parents America was often synonymous with *white*, but the food my *white friends* ate wasn't anything like the food on TV commercials” (The New York Times, April, 2017, p. 15).

Sonuncu nümunədə “*white*” və “*white friends*” metonimiyaları şəxsləri ifadə edir və ağdərili insanları nəzərdə tutaraq işlənmişdir. Nəzərdən keçirilmiş misallardakı “white”, “white friends”, “blue chips”, “fresh faces” ifadələrinin hamısı məntiqi səbəb əsnasında əmələ gələn metonimiyalara daxil etmək olar.

Beləliklə, sintaktik üslubi vasitələrin əsas rolu media mətnlərinin təsirini qüvvətləndirmək, oxucuda maraq oyatmaq, insanların diqqətini cəlb etmək və bir çox hallarda onları inandırmaq məqsədindən ibarətdir.

3.2. Sosial şəbəkələrdə ingilis dilinin işlənməsi

Müasir texnologiyaların inkişafı internetin geniş yayılmasına və istifadəsinə imkan yaratmışdır. İnternetin çalışma sürətinin artması isə öz növbəsində sosial şəbəkələrdən istifadəyə meyl və imkanları genişləndirir. Kommunikasiya məqsədilə istifadə olunan hər bir yeni yaradılmış texnologiya dilə təsirsiz ötürmüşür. İnternet və sosial şəbəkələrdən istifadə isə artıq iyirmi ildən çoxdur ki, xüsusilə ingilis dilinə təsir edir. D.Kristal bu məsələyə öz fikrini belə bildirir: “*XIX əsrdə telefon ixtira ediləndə insanlar təşvişə düşdülər. Onlar telefonun dili məhv edəcəyindən qorxdular. Daha sonra 1920-ci ildə televiziyanın ixtirasının insanların əqlinə mənfə təsir edəcəyini*

düşündülər. Eyni hal internetin kəşfindən sonra da müşahidə edildi. İnsanlar internetin onların dilində çox ciddi fəsadlar törədəcəyindən təlaşlandılar” [92, s.138].

Əslində, insanların təlaşı səbəbsiz deyildir, çünki yüksək texnologiyalar və ümumiyyətlə, internet ingilis dilinin sürətlə dəyişməsinə səbəb oldu. Müasir dövrdə söz və ifadələr bir dildən digərinə əvvəlki dövrlərlə müqayisədə daha asanlıqla keçir və keçdiyi dilin qrammatik, fonetik və leksik xüsusiyyətlərinə uyğunlaşaraq kök salır. Bu, ilk növbədə, sosial şəbəkələrdə müxtəlif ölkələrdən olan insanların bir-biri ilə ünsiyyətindən və daha çox hallarda ortaq dil kimi qlobal dil olan ingilis dilinin istifadəsindən irəli gəlir. *“İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının dünya miqyasında hərəkətverici qüvvəyə çevrilməsi müasir proseslərlə bağlı yeni söz və ifadələrin yaranmasına təkan vermişdir. Bunun əsas səbəbi odur ki, bu dil vahidlərini hər hansı kontekstdə görmək (reklam, sosial media və s.) və ya eşitmək imkanları artıb. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının qlobal miqyasda xüsusi dəyər və əhəmiyyət kəsb etməsilə dünya dillərində, eləcə də Azərbaycan dilində bu texnologiyaları ifadə edən sözlər çoxalır. Məsələn, internet (internet), onlayn (online), kompüter (computer), noutbuk (note-book), lap-top (laptop), planşet (planshet), sayt (site), i-meyl (e-mail), link (link), bloq (blog), fotoşop (photoshop), vay-fay (wi-fi), modem (modem), smartfon (smartphone), feysbuk (facebook), twitter (twitter), instaqram (instagram), selfi (selfie), vots-ap (WhatsApp), sms (short message service) və s.” [10, s. 14].*

T.Mahmudova yuxarıda adı çəkilən məqalədə daha sonra yazır: *“Beynəlxalq yazışmalar ingiliscə aparıldığına görə, azərbaycandillilərin yazılı ünsiyyətində ingilis dilində istifadə edilən üslubun təsiri hiss olunur. İngilis dilində tez-tez işlədilən /I hope you are doing fine/ (Ümid edirəm ki, yaxşıdır) və ya /I hope this e-mail finds you well/ (Ümid edirəm ki, sağ-salamatsız) kimi klişe-cümlələrin təsiri ilə Azərbaycan dilində “Ümid edirəm ki...” tipli konstruksiyalardan istifadə çoxalıb. Bu meyil daha rəsmi tədbirlərdə və elektron məktublarda müşahidə edilməkdədir. Azərbaycanlılar hal-əhval tutmaq üçün adətən “Necəsən?”/ “Necəsiniz?” tipli sual cümlələrindən daha çox “Ümid edirəm ki, yaxşıdır” tipli klişelərə üstünlük verirlər” [10, s. 14].*

Aydındır ki, müasir dövrdə nitq mədəniyyətinin inkişafına təsir edən vasitələrdən biri də sosial şəbəkələrdir (internetdir). A.Qurbanov nitq mədəniyyətinə təsir edən vasitələri dörd yerə ayırmışdır: 1. Məktəblər; 2. Mətbuat və nəşriyyat; 3. Kino və teatr; 4. Radio və televiziya [9, s. 251].

Hazırda sosial şəbəkə ilə bağlı yaranan əsas məsələlərdən biri internetin gənc nəslin ingilis dili səriştəsinə olan təsiridir. Bu məsələni araşdırmaq üçün bir çox tədqiqat aparılmış, nəticədə isə müsbət təsirin mənfi təsirdən daha çox olduğu aşkara çıxarılmışdır [123; 126]. Gənc nəslin xarici dili öyrənməsinə sosial şəbəkələrin təsirini araşdıran tədqiqat işinin nəticəsini nəzərə alsaq, internetin onların ingilis dili səriştəsinə müsbət təsir göstərdiyini müşahidə edə bilərik. Belə ki, Nikosiyadakı Yaxın Şərq Universitetində aparılan tədqiqat müddətində tələbələr sosial şəbəkələrin köməyi ilə səriştəli xarici dil müəllimlərinin məsləhətlərini və dil öyrənmək üçün müxtəlif vasitələr haqda məlumatları rahatlıqla əldə edə bildiklərini vurğulayıblar [123, s. 1045-1049]. Mobil telefonlar, planşetlər və digər müasir qurğular vasitəsilə internetə giriş o qədər rahat və asandır ki, sosial şəbəkələrin tələbə istifadəçilərinin sayı günü-gündən artır [126, s. 2117-2127]. Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin 2015-ci il üçün verdiyi statistik məlumata görə, Azərbaycanda “Facebook” istifadəçilərinin sayı 1.5 milyona çatıb. Bu, onu göstərir ki, sosial şəbəkələr həyatımıza daxil olub və insanlar daha çox vaxtlarını sosial şəbəkələrdə keçirirlər.

Aparılan tədqiqatın nəticəsinə görə “Facebook” və “Twitter” ingilis dilinin öyrənilməsinə müsbət təsir göstərir. Sadaladığımız sosial şəbəkə xidmətləri dili öyrənmək və tətbiq etmək üçün bir vasitədir. Respondentlərdən götürülən müsahibələrin nəticəsinə əsasən məlum olub ki, xüsusilə gənclər sosial mediaya arxalanmış əyləncələrə daha çox maraq göstərir. Bu yolla onların ingilis dilində ünsiyyət qurmaq bacarığı inkişaf edir və dilin öyrənilməsi asanlaşır [175, s. 157-167].

İngilis dilinin tədqiqinə sosiolinqvistik yanaşmada müasir tendensiyalar kimi, ilk növbədə, müasir texnologiyaların dilə olan təsirində və sosial şəbəkələrdə ingilis dilinin işlənilməsində müəyyən boşluqların olduğu müşahidə edilir. Bunu nəzərə alaraq problemin elmi cəhətdən öyrənilməsi üçün respondentlər arasında sorğu

keçirilmişdir. Tədqiqatın əsas məqsədi ingilis dilinin müxtəlif təbəqələr tərəfindən sosial şəbəkələrdə işlədilməsini, dildə baş verən dəyişikliklərin öyrənilməsini, dil qaydalarının hansı sosial qruplar tərəfindən daha çox pozulduğunu və sosial şəbəkələrin dil bacarıqlarına müsbət və mənfi təsirini araşdırmaq idi. Sorğunun vəzifəsi ingilis dilinin sosial şəbəkələrdə düzgün istifadəsini və dil normalarının pozulmasını aşkar etməkdir.

3.3. Eksperimentin aparılması şərtləri

Bizim apardığımız sorğu 2016-cı il payız sessiyası müddətində (sentyabr-dekabr aylarında) Xəzər Universitetində 60 nəfər arasında aparılmışdır. Sorğunun nəticəsi olaraq 60 nəfər informant hər birində 10 nəfər olmaqla 6 qrupa ayrılmışdır. Bu qruplar şərti olaraq aşağıdakı kimi adlandırılmışdır:

1. Aşağı kurs tələbələri;
2. Magistr tələbələri;
3. İngilis dilini öyrənən xarici tələbələr;
4. İnzibati işçilər;
5. Ana dili Azərbaycan dili olan müəllimlər;
6. Dil daşıyıcıları (ingilis dili).

Sorğu vərəqində informantın ixtisası, yaşı, cinsi, orta məktəbi bitirdiyi yer, ingilis dilini öyrənməyə başladığı yaş dövrü, valideynlərinin savadı, sosial şəbəkələrdən təxmini gündəlik istifadə müddəti (saatla), ingilisdilli saytlardan istifadə etmə, internetə qoşulma, sosial şəbəkələrdən istifadə zamanı ingilis dilində işlətdiyi ifadələr, qısaltmalar (akronimlər/abreviaturlar) və cümlələr verilmişdir.

Sorğunun nəticələri ilk olaraq ümumi, daha sonra isə hər bir qrup üçün ayrılıqda verilir.

a) Cinsə görə bölgü:

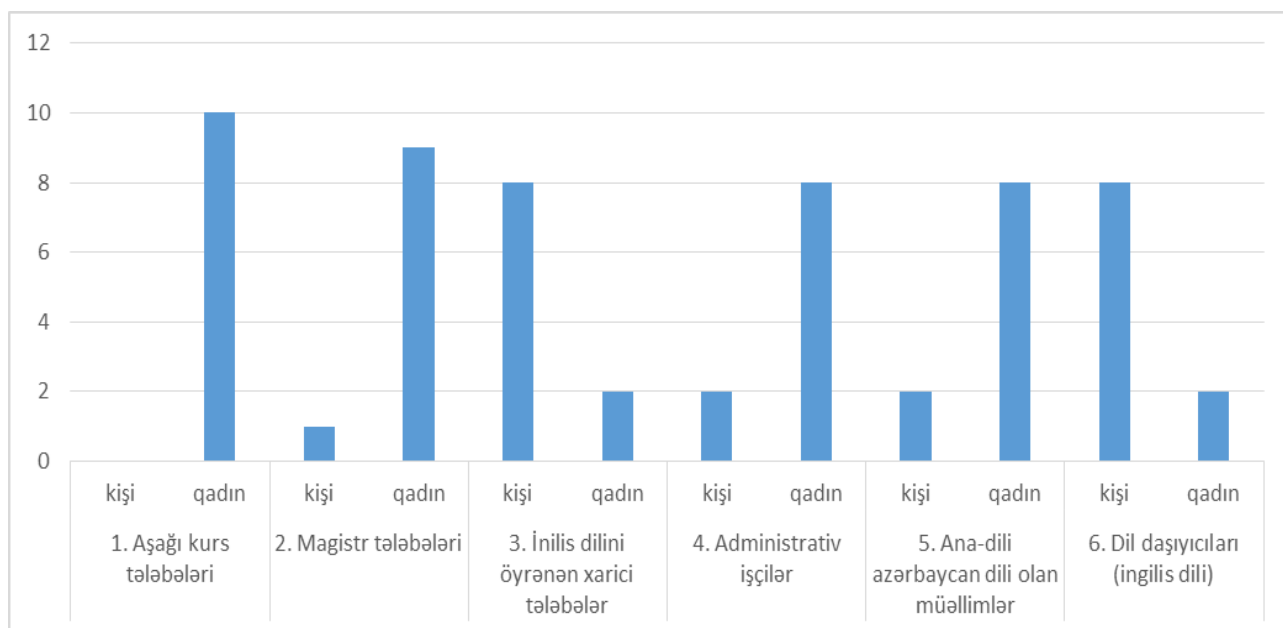
İnformantların 21 (35%) nəfəri kişi, 39 (65%) nəfəri isə qadındır (bax: cədvəl 3.3.1).

Cədvəl 3.3.1.

Cinsə görə bölgü.

Cins	rəqəmlə sayı	faizlə sayı %
Kişi	21	35
Qadın	39	65

İnformantlar təsadüfi seçim ilə sorğunu cavablandırdıqları üçün cinsə görə bölgü xüsusi şəkildə aparılmamışdır və nəticədə qadın informantların sayı kişi informantların sayından bir qədər çox alınmışdır. Kişi informantların sayı əsasən dil daşıyıcıları (8 nəfər kişi) və xarici tələbələr (8 nəfər kişi) arasında çoxluq təşkil etmişdir (bax: sxem 3.3.1).

Sxem 3.3.1. Cinsə görə bölgü.

Sorğuda iştirak etmiş aşağı kurs tələbələrinin 10-u da qadın cinsinə mənsubdur. Bunun səbəbi sorğunun nizamsız şəkildə, Xəzər Universitetinin Təhsil fakültəsinin aşağı kurs tələbələri arasında aparılmasından və bu fakültədə əksər tələbənin qadın cinsinə mənsub olmasından irəli gəlir.

Magistr tələbələri olan qrupun 10 informantının yalnız bir nəfəri kişi, doqquz nəfəri isə qadın cinsinə aiddir. Bunun səbəbi Xəzər Universitetinin dilçilik sahəsində magistr dərəcəsini alacaq tələbələrin əksəriyyətinin qadın cinsindən olmasından və

sorğunun onların arasında nizamsız şəkildə aparılmasından irəli gəlir.

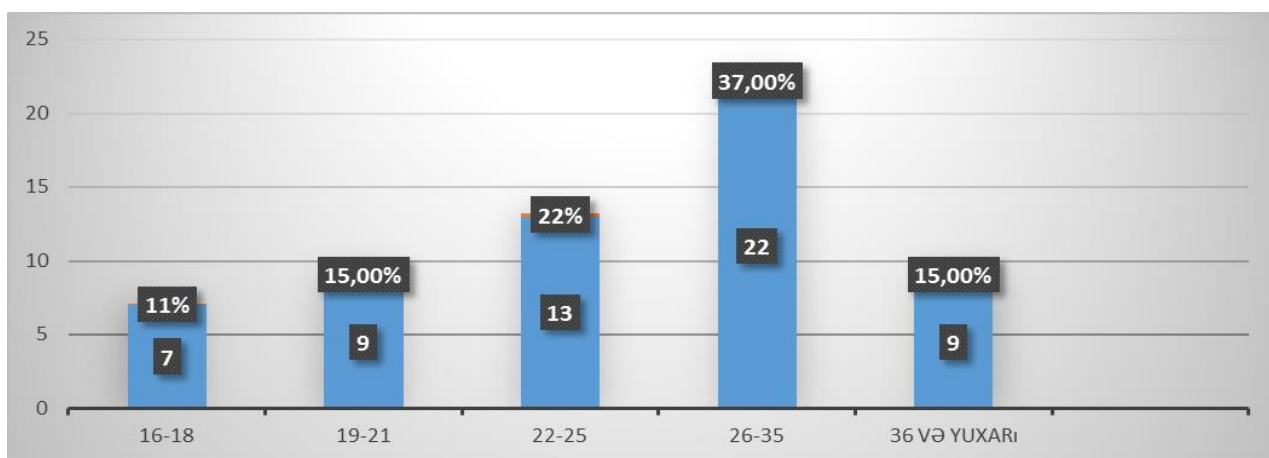
Yuxarıda verilən cədvələ əsasən xarici tələbələrin olduğu qrupda 8 nəfər informant kişi cinsinə, 2 nəfər informant isə qadın cinsinə mənsubdur. Belə ki, Xəzər Universitetində təhsil alan xarici tələbələrin çoxu Orta Asiya ölkələrindən, bir qismi isə Afrika qitəsindən gələnlərdir. Orta Asiya ölkələrindən gələnlər demək olar ki, yalnız kişi cinsinə mənsub olanlardır. Bu səbəbdən də cinsə görə bölgümüzün nəticəsi yuxarıdakı cədvəldə verilən şəkildə alınıb.

Təsadüfi şəkildə aparılan sorğuda iştirak etmiş Xəzər Universitetində çalışan inzibati işçi heyətinin yalnız ikisi kişi, səkkiz nəfəri isə qadın cinsinə mənsubdur. Burada da çox güman ki, inzibati heyətdə qadın işçilərin sayının çoxluq təşkil etməsidir.

Yuxarıda verilən cədvələ əsasən ingilis dili müəllimlərinin olduğu qrupda 10 nəfər informantın iki nəfəri kişi cinsinə, səkkiz nəfəri isə qadın cinsinə mənsubdur. Bu bölmənin informantları Xəzər Universitetinin İngilis dili və Ədəbiyyatı departamentinin müəllimləridir. Belə ki, kollektivdə çalışan 40 nəfər müəllimin yalnız 6-sı kişi olmaqla qalan 34 nəfər müəllimələrdir.

Yuxarıda verilən cədvələ əsasən dil daşıyıcılarının olduğu qrupdakı informantların 8 nəfəri kişi, 2 nəfəri isə qadın cinsinə mənsubdur. Dil daşıyıcıları (ingilis dili) bölməsində olan informantlar Xəzər Universitetində çalışan müəllimlər və inzibati işçilərdir.

b) Yaşa görə bölgü:

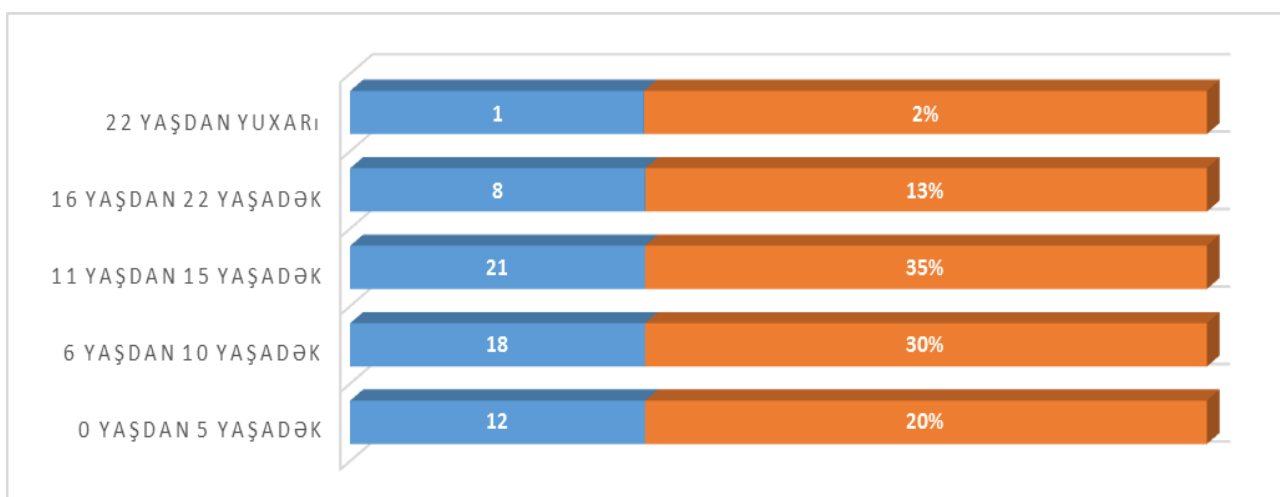
Sxem 3.3.2. Yaşa görə bölgü.

Yuxarıda verilən sxemdə sorğuda iştirak etmiş 60 informantın yaş bölgüsü öz əksini tapmışdır (bax: sxem 3.3.2). 16-18 və 19-22 yaş arasında olan 16 nəfər

informant aşağı kurs tələbələri və xarici tələbələrdir. 22-25 yaş arasında olan 13 tələbənin altısı magistr, ikisi xarici tələbə, biri inzibati işçi, bir nəfəri ingilis dili müəllimi, üçü isə dil daşıyıcılarıdır. 22 nəfər informant 26-35 yaşında olanlardır. 26-35 yaş arasında olan informantların əksəriyyəti ingilis dili müəllimləri (28 %), magistr tələbələri (28%) və inzibati işçilərdir (28%). Faizlərə nəzər yetirsək, üç qrup arasında 26-35 yaş arası informantın sayının bərabər olduğunu görürük (bax: sxem 3.2.2).

Doqquz informant 36-sı yaşdan yuxarı olanlardır. Bu yaş qrupundakıların əksəriyyəti ingilis dili müəllimləridir.

c) İngilis dilini öyrənməyə başladıkları yaş dövrü:

Sxem 3.3.3. İngilis dilini öyrənməyə başladıkları yaş.

Yuxarıda verilmiş sxemə əsasən 12 informant 0-5 yaş dövründə ingilis dilini öyrənməyə başlamışdır. Bunların 8 nəfəri dil daşıyıcılarının, 1 nəfəri aşağı kurs tələbələrinin, 1 nəfəri magistr tələbələrinin, 1 nəfəri xarici tələbələrin, 1 nəfər isə inzibati işçilərin payına düşür. Sorğuda verilən cavablara əsasən dil daşıyıcıları ingilis dilini, yəni öz doğma dillərini 0-2 yaş dövründə öyrənməyə başlamışdılar (bax: sxem 3.3.3). Bu da təbii prosesdir. İstənilən dil daşıyıcısı öz doğma dilini anadan olandan eşidir və bu dildə dil açır.

18 nəfər informant 6-10 yaşlarında ingilis dilini öyrənməyə başlamışlar. Onların 6 nəfəri ingilis dili müəllimlərinin, 2 nəfəri dil daşıyıcılarının, 2 nəfəri inzibati işçilərin, 2 nəfəri ingilis dilini öyrənən xarici tələbələrin, 2 nəfəri magistr, 4 nəfəri isə aşağı kurs tələbələrinin payına düşür.

21 nəfər informant 11-15 yaşlarında ingilis dilini öyrənməyə başlamışlar. Onların 3 nəfəri ingilis dili müəllimlərinin, 5 nəfəri inzibati işçilərin, 5 nəfəri ingilis dilini öyrənən xarici tələbələrin, 5 nəfəri magistr tələbələrinin, 3 nəfəri isə aşağı kurs tələbələrinin payına düşür.

8 nəfər informant 16-22 yaşlarında ingilis dilini öyrənməyə başlamışlar. Onların 1 nəfəri ingilis dili müəllimlərinin, 1 nəfəri inzibati işçilərin, 3 nəfəri ingilis dilini öyrənən xarici tələbələrin, 1 nəfəri magistr tələbələrinin, 2 nəfəri isə aşağı kurs tələbələrinin payına düşür.

Yalnız 1 nəfər informant 23 yaşından sonra ingilis dilini öyrənməyə başlayıb. Həmin informant inzibati işçilərin olduğu bölməyə aiddir (sxem 3.3.3).

Aşağı kurs tələbələrinin cəmi bir nəfəri ingilis dilini beş yaşında öyrənməyə başlamışdır. Dörd informantın bu dil ilə yaxından tanışlığı 6-10 yaşlar arasında baş tutmuşdur. Azərbaycan məktəblərində xarici dilin tədrisi ibtidai sinifdən başlayaraq həyata keçirilir. Bir çox hallarda xarici dil kimi əsasən rus və ya ingilis dili götürülür. Üç nəfər informantın ingilis dilini öyrənmə dövrü 11-15 yaş dövrünə təsadüf edir. İki informant 16-22 yaş arasında ingilis dilini öyrənməyə başlamışdır. Bunun da müəyyən səbəbləri var. Buraya daxil olan informantların ingilis dili ilə tanışlığı ilk olaraq universitetdə təhsil aldıkları müddətə təsadüf edir. Təbiidir ki, orta məktəbdə xarici dil kimi ingilis dilini keçməyən şagirdlər tələbə adını qazandıqdan sonra universitetlərdə ingilis dilinin öyrənilməsi ilə bağlı müəyyən çətinliklərlə üzləşirlər.

Magistr tələbələrinin yarısı ingilis dilini 11-15 yaşlarında öyrənməyə başlamışdır. Çox güman ki, bu, informantların dilöyrənmə dövrü ibtidai sinfi bitirdikdən sonraya təsadüf edir. Bir nəfər 0-5 yaş dövründə, iki nəfər 6-10 yaş dövründə, bir nəfər isə 16-22 yaş dövründə ingilis dilini öyrənməyə başlamışdır.

Xarici tələbələrin ingilis dilini ikinci və ya üçüncü xarici dil kimi öyrənməyə başladıkları yaş dövrünü incələyəndə aydın oldu ki, cəmi bir nəfər beş yaş tamam olana kimi artıq bu dil ilə tanış idi. Digər dörd nəfər əsasən altı yaşında ingilis dilini öyrənənlərdir. İki informant 11-15 yaş dövründə, üç informant isə 16-22 yaş dövründə ingilis dilini öyrənməyə başlamışdır (bax: sxem 3.2.4).

Sorğuda iştirak etmiş inzibati işçilərin əksəriyyəti ingilis dilini 11-15 yaş

dövründə öyrənməyə başlamışdır. İngilis dili müəllimlərinin bu bölmə ilə bağlı nəticələrini inzibati işçilərin nəticələri ilə müqayisə etsək, maraqlı faktla üzləşmiş olarıq. Belə ki, inzibati işçilərin 7 nəfəri ingilis dilini 11 yaşından sonra öyrənməyə başlayanlardır. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ingilis dilini tədris etməyi adətən bu dili daha erkən yaş dövründə öyrənməyə və sevməyə başlayan insanlar seçir.

İngilis dili müəllimlərinin əksəriyyəti uşaq vaxtlarından (6-10 yaş arası) ingilis dilini öyrənməyə başlamışdılar və bu da onların gələcəkdə ixtisas seçiminə ciddi təsir etmişdir. Üç nəfər 11-15 yaş dövründə, cəmi bir nəfər informant isə artıq yetkin vaxtında (16-22 yaş arası) bu dili öyrənməyə başlamışdır.

Təbiidir ki, dil daşıyıcısı öz birinci dilini (dogma dilini) anadan olandan eşitdiyi üçün elə həmin dildə də dil açır. Aşağıda verilən cədvəl bu faktı sübut edir (bax cədvəl 3.3.3). Sorğudan məlum olur ki, dil daşıyıcılarının yalnız iki nəfəri öz ana dilinə altı yaşından sonra yiyələnib (cədvəl 3.3.3). Yəgin ki, bunun da müəyyən fiziki qüsurla bağlı (gec dilaçma) səbəbi olub.

d) Orta məktəbi bitirdikləri yer:

Cədvəl 3.3.3.

Orta məktəbi bitirdikləri yer.

Şəhər	47
Rayon	6
Kənd	7

Informantların 47 nəfəri orta məktəbi şəhərdə, 6 nəfəri rayonda, 7 nəfəri isə kənddə bitirib. İnzibati işçilərin beş nəfəri orta məktəbi kənddə bitirib, əgər biz ingilis dilini öyrənməyə başladığı dövr ilə onların orta məktəbi bitirdiyi yeri uzlaşdırsaq, bu bölmədə olan informantların əksəriyyətinin ingilis dilini gec öyrənməyinin səbəbini aydınlaşdırı bilərik. Çox güman ki, burada ucqar kənd və rayonlarda xarici dilin tədrisi zəif şəkildə aparılır ya da heç aparılmır (bax: cədvəl 3.3.4).

e) İngilisdilli saytlardan istifadə:

Cədvəl 3.3.4.

İngilis dilli saytlardan istifadə.

İngilisdilli saytlardan istifadə edirəm	rəqəmlə sayı	faizlə sayı
bəli	53	88.33 %
Xeyr	7	11.67 %

Yuxarıda verilən cədvələ əsasən ingilisdilli saytlardan istifadə edən informantların sayı kifayət qədər çoxdur. Sorğuda iştirak edən 60 nəfərin 53-ü (88.33%) ingilisdilli saytlardan istifadə edir (bax: cədvəl 3.3.4). Bu da dilin qloballaşmasından və bu dildə olan informasiyanın çoxluğundan irəli gəlir.

İngilisdilli saytlardan istifadə etməyən 11.67% informantın yarısından çoxu (4 nəfər) inzibati işçilər qrupuna aid olanlardır. Onlar ingilis dilini kifayət qədər yaxşı bilmədikləri və ya bu dil ilə heç bir əlaqələri olmadıqları üçün ingilisdilli saytlardan istifadə etmirlər.

f) İnternetə rahatlıqla qoşulma:

Cədvəl 3.3.5.

İnternetə qoşulma.

İnternetə rahatlıqla qoşuluram	rəqəmlə sayı	faizlə sayı %
bəli	60	100 %
Xeyr	0	0 %

Sorğuda iştirak edən informantların hamısı internetə rahatlıqla qoşula bildiklərini cavablandırılar (bax: cədvəl 3.3.5). Müasir dövrdə yüksək texnologiyanın inkişafı rəqəmsal qurğular sayəsində internetə qoşulmanı rahat və əlçatan edib. İlk öncə internet “Soyuq müharibə”nin məhsulu hesab edilirdi. Belə ki, 1970-ci illərdə Amerika Birləşmiş Ştatlarının hökuməti onu atom bombasının hücumundan qorumaq məqsədilə məlumatları paylaşmaq üçün rahat vasitə kimi yaratmışdı. *“Net adı ilə məşhurlaşmış İnternet 1970-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarının müdafiə departamenti üçün atom bombasının hücumundan qorunmaq məqsədilə yaradılmışdır”* [127, s. 1179].

Hazırda dünyanın istənilən qabaqcıl və inkişaf etmiş ölkəsində insanlar sürətli internetdən fəal şəkildə istifadə edirlər. Bu da öz növbəsində həm informasiyanın sürətlə yayılmasına və xüsusilə də ingilis dilində ötürülməsinə, həm də sosial şəbəkələrdən istifadə edənlərin əksəriyyətinin ortaq dil kimi ingilis dilini qəbul etməsinə gətirib çıxarıb.

İngilis dilinin daşıyıcılarının ingilisdilli saytlardan istifadəsi təbii haldır. Lakin maraqlıdır ki, bütün qruplarda informantların hamısı ingilisdilli saytlardan istifadə edir.

g) Informantların valideynlərinin təhsili:

Cədvəl 3.3.6.

Valideynlərinin təhsili.

Valideynin təhsili	rəqəmlə sayı	faizlə sayı %
Orta	10	16.67 %
Ali	50	83.33 %

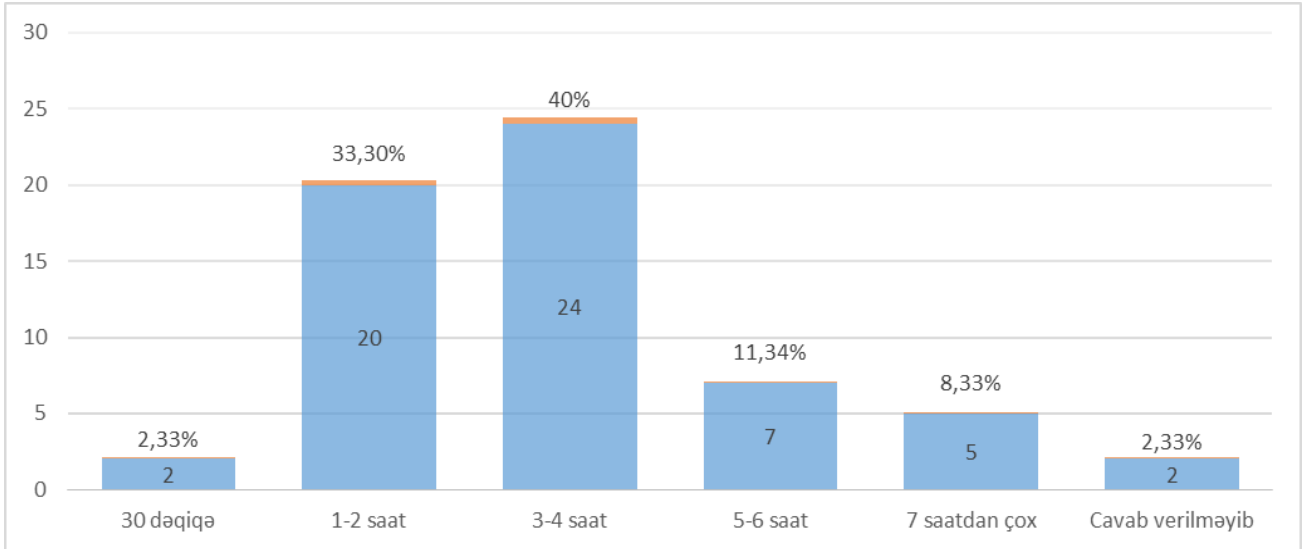
Valideynlərinin orta və ya ali təhsil almaqları barədə suala 83.33% (10 nəfər) informant valideynlərinin ali təhsilli olduqlarını cavablandıraraq (bax cədvəl 3.3.6). Cəmi 16.67% (50 nəfər) informant isə valideynlərinin yalnız orta təhsil aldıklarını qeyd edib.

h) Sosial şəbəkədən gündəlik istifadə müddəti (gün ərzində saatla)

2015-ci ildə aparılan araşdırmalara görə dünyanın ən məşhur sosial şəbəkəsi olan “Facebook”un istifadəçilərinin sayı 1 milyard 366 milyona, Google+ istifadəçilərinin sayı 343 milyona, “Instagram” istifadəçilərinin sayı isə 300 milyona çatıb. Sosial şəbəkələrdə ən çox vaxtını keçirənlər – filippinlilər və argentinalılardır. Onlar gün ərzində 4 saat yarım vaxtlarını sosial şəbəkədən istifadə etməklə keçirirlər [61].

Aparılan araşdırmalar nəticəsində məlum olub ki, amerikalı gənclər gün ərzində orta hesabla 3 saat vaxtlarını sosial şəbəkələrdə, daha doğrusu, internetdən istifadə etməklə keçirirlər (Ipsos news website). C.L.Valşin apardığı tədqiqata əsasən isə birinci kurs tələbələri orta hesabla gün ərzində 12 saat vaxtlarını sosial mediada keçirirlər. *“Kollecdə oxuyan və çalışan qadınlarla apardığımız tədqiqatın nəticəsi*

qadınların gün ərzində 12 saat vaxtlarını sosial mediada keçirməsini göstərdi” [183]. Digər maraqlı tədqiqat isə M.C.Stollak tərəfindən aparılmışdır. Onun apardığı tədqiqatın nəticəsinə görə, tələbələrin əksəriyyəti (77.2 %) hər gün yarım saatdan çox vaxtlarını ən çox “Facebook”da oturmaqla keçirirlər [173, s. 759].

Sxem 3.3.4. Gün ərzində sosial şəbəkədən istifadə müddəti

40% informant (24 nəfər) gün ərzində 3-4 saat, 33.30% informant (20 nəfər) 1-2 saat, 11.34% informant (7 nəfər) 7 saatdan çox, 2.33% informant (2 nəfər) yarım saat internetdən gündəlik olaraq istifadə edir. İki nəfər informant isə internetdən istifadəni vaxt itkisi hesab etdikləri üçün bu sualı cavablandırmayıblar (bax: sxem 3.3.4).

Gün ərzində sosial şəbəkələrdən 7 saatdan çox istifadə edənlərin əksəriyyəti (80%) 16-18 yaşında olan aşağı kurs tələbələridir. Buradan belə nəticəyə gəlirik ki, gənc nəslin sosial şəbəkələrə olan marağı digər nəsillərdən daha çoxdur. Lakin bu heç də təqdirə layiq hal deyil. Gənclərin əksəriyyəti ən azı 7 saat sosial şəbəkələrdə vaxt keçirirlərsə, bu, onların dil normalalarının pozulmasına və internet dilini canlı ünsiyyətdə qeyri-ixtiyari şəkildə istifadə etməklə söz bazalarının düzgün istiqamətdə inkişaf etməməsinə gətirib çıxarır.

3.4. Nəticələrin linqvistik şərhı

Sosial şəbəkələrdə ingilis dilində istifadə olunan ifadələr və qısaltmalar:

Akronimlər və abreviaturalar:

Abreviatur və akronimlərin istifadəsinin qədim tarixi var. Hələ qədim zamanlardan gil qabların, lövhələrin və s. üzərində fikri tam ifadə etmək üçün kifayət qədər yer saxlamaq məqsədilə ilə sözləri mümkün qədər qısaltırdılar. *“Yaxşı məlumdur ki, abreviaturaların ilk işlənmə dövrü min illər əvvələ təsadüf edir. Şumerdə belə abreviaturalardan istifadə edirdilər. Sözlərə və hərflərə qənaət ivrit və latın dilində də öz əksini tapmışdır”* [84, s. 99]. İlk qısaltmalara Qədim Romada əl yazılarında xüsusi adların baş hərflərinin istifadəsini misal çəkmək olar: G.- Gaius, Q.- Quintus. Bizim eramızın IV əsrinə aid olan Qədim Roma sikkəsinin üzərində belə, Roma imperatorlarının adlarının qısaltılmış formasını görmək olar.

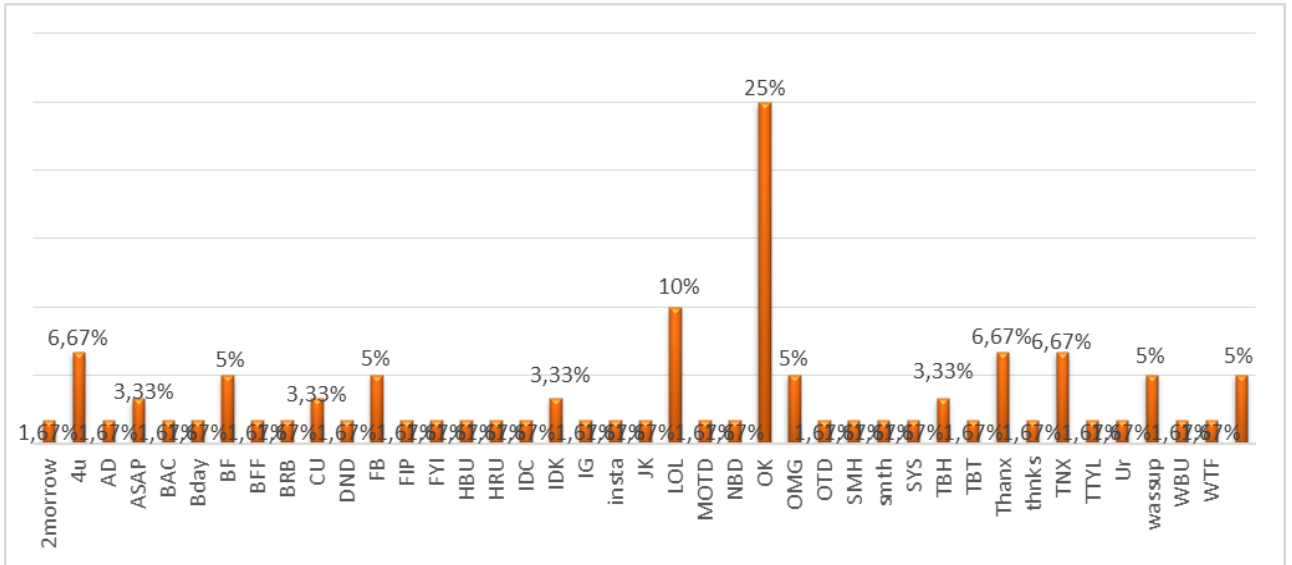
Müqayisə et:

/CAESAR (Yuli Sezar), AVG (Avqustus), GER (Germanicus), PM (Pontifeks Maksimus), TR P (Tribunsia Potestas), İMP (İmperator), PP (Pater Patriae), NERO CLAVD (Niro Klaudius)/ [98]. Sonralar isə ölçü və çəki vahidlərinin adlarını (kilometer - km, kilogram - kg, milligram - mg, centimeter - cm, foot - f) akronim kimi verməyə başladılar. Müasir dövrdə **1.** pul vahidləri - Azərbaycan manatı -AZN; rus rublu - RUB; dollar - USD; Avro - Ə, türk lirəsi - TRY; **2.** rütbə adları - prof., Dr., Ass.Prof. **3.** Zaman bildirən sözlər (hour - hr, minute - min, second - sec) yazıda çox zaman qısaltılmış şəkildə verilir.

“Səkkiz yüz il öncə Çingiz xanın öz qonşularına qarşı törətdiklərini, hazırda vandallar dilimizə (ingilis dilinə) qarşı edir. Onlar bizim dili korlayır, cümlələrimizi biədəb hala salır, lüğətimizə xələl gətirirlər” [122].

Zamanla qısaltmaların istifadəsi tənqid edilsə də, unutmaz ki, hazırda geniş istifadə olunan /laser/ sözü bir çox dillərdə “lazer” kimi işlənir, “internet” sözü isə beynəlmiləl sözə çevrilib. Hər iki söz məhz abreviatur və bir neçə sözün qısaltılması nəticəsində yaranıb. Müqayisə et:

/laser/ - *light amplification by stimulated emission of radiation* (şüalanmanı ayırmaqla işığın gücləndirilməsi) [125, s. 822].

Sxem 3.4.1. Akronim və abreviaturlar

Yuxarıda verilən cədvəldə informantların sosial şəbəkədən istifadəsi zamanı işlətdikləri akronimlər və abreviaturlar yer alıb (bax: sxem 3.4.1). Ümumilikdə, informantlar 38 adda akronim və abreviatur qeyd etmişlər. Sorğunun nəticələrinə əsasən, qısaltmalardan ən çox aşağı kurs tələbələri, ən az isə ingilis dilini öyrənən xarici tələbələr istifadə edirlər. Aşağı kurs tələbələri daha çox məktəbi yeni bitirmiş gənclərdir və sosial şəbəkə istifadəçilərinin demoqrafik faktorlarını nəzərə alsaq, bu gənclər vaxtlarının əksər hissəsini sosial şəbəkədə keçirirlər.

Sxemdən göründüyü kimi, ən çox təkrarlanan qısaltma /OK/-dir. Informantların 25%-i bu qısaltmanı sosial şəbəkədən istifadə zamanı yazılarında işlədirlər. /OKEY/ [oukeɪ] razılıq bildirmək üçün işlədilən sözdür. Amerikanın səkkizinci prezidenti Martin Van Buren iş fəaliyyəti dövründə ingilis dilində “all correct” ifadəsinin yazılışını səhvən “oll korreect” kimi qeyd edib, daha sonra isə bu hal insanlar arasında bir zarafata çevrilərək “OK” akronimi şəklində yaddaşlarda, daha sonradan isə yazıda qalıb [94, s. 14].

/Okay/ sözü XIX əsrin ortalarından Amerikada yayılmağa başlasa da, bəzi mənbələrdə bu sözün mənşəyini müxtəlif dillərə bağlayırlar. Məsələn, “yaxşıdır” kimi tərcümə edilən bu söz şotland kelt dilində /och aye/, yunan dilində /ola kala/, hazırda Missisipi çayının hövzəsində yaşayan çoktau hindilərinin dilində isə /oke/ və

ya /okeh/ (Belə də!) kimi işlədilir [155]. Onun qısaldılmış variantı /OK/ [okeɪ] hazırkı dövrdə az qala körpələrin də leksikonunda var. Bu qısaltma qısa zaman ərzində bir çox dillərə alınma söz kimi keçdi və dünyanın ən yaxşı başa düşülən beynəlmiləl sözünə çevrildi.

Sifət və zərf funksiyasında /OK/ “yaxşı”, “məqbul” mənasını verir. Hətta xəbər başlıqlarında belə, adi danışmada istifadə etdiyimiz /OK/ sözünü görmək və ya eşitmək olar. Buna nümunə olaraq, elektron xəbər portallarından bir neçə misal göstəririk:

“Europe Has Given The OK To The Microsoft/LinkedIn Aquisition” (Avropa Mikrosfta Linkedinin tətbiqi üçün razılıq verib) (BBC news webpage). Bu cümlədə işlənən /to give the okay/ idiomu “razılıq vermək” kimi tərcümə olunur. /OK/ -in qarşısında müəyyən artikl /the/-nin qoyulması isə onun verilmiş cümlədə isim rolunda çıxış etdiyini göstərir.

“Obama Tells Troops It’s Ok To Criticize The President” (Obama öz komandasına söylədi ki, prezidenti tənqid etmək normal haldır) (BBC news webpage). Verilmiş bu cümlədə /it is Ok to do something/ ifadəsi “nəyi isə etmək normaldır” mənasını verir və həmin ifadəni elə “it is normal” ilə də əvəz etmək mümkündür.

“Ok... This Could Be The Most Inspiring Boxing Story You Read Today” (Hə... Bu gün oxuya biləcəyiniz ən ruhlandırıcı hekayə budur) (BBC news webpage). Verilən bu misalda /Ok/ ingilis dilində /well/ - in ara söz kimi işlədilən variantının sinonimini əvəz edib və cümləni ifadəli etmək üçün istifadə olunub.

“J.Lo’s Ex Casper Smart Safe And Ok After Totaling Car” (Cey Lonun keçmiş sevgilisi Kasper Smart avtomobil qəzasından sonra sağ-salamatdır) (yahoo news webpage). Bu misalda aydın şəkildə görünür ki, “safe and Ok” - “safe and sound” birləşməsindəki /sound/ sözünü əvəz edib. Xəbər başlığı olduğu üçün cümlədə xəbər rolunda çıxış edən /safe and sound/ ifadəsinin qarşısında “to be” feilinin forması işlənmişdir.

Xəbər portallarından götürülən misallardan aydın görünür ki, “OK” sözü müxtəlif mətnlərdə və ya situasiyalarda fərqli mənalarda və cümlə üzvü

vəzifələrində işlədilir.

- 2 morrow (tomorrow) Yalnız bir nəfər informant rəqəm və hərfin birgə işlədildiyi /2morrow/ qısaltmasını qeyd edib. Dilçilikdə bu hal “numeronim” adlanır. Əslində biz /tomorrow/ sözünün bir neçə qısaldılmış variantına rast gələ bilərik: TMW, 2 MOR, 2 moro, tom, 2 MRW, TM. Qısaltmalarda rəqəmlərin işlədilməsi hazırkı dövrdə çox geniş vüsət alıb. Buna misal olaraq, D.Kristalın “Ttxtng the Gr8 deb8” kitabında verilən bir neçə qısaltmanı nümunə kimi göstəririk: try2rite (try to write), b4 comin2uni (before coming to university) [94, s. 14]. Hətta D.Kristalın “Ttxtng the Gr8 deb8” kitabı müasir texnologiyanın dilə olan təsiri və sosial şəbəkələrdə istifadə olunan qısaltmalar haqda bəhs edən kitabının adında belə numeronimlər verilib. Burada verilən qısaltmalar: Gr8 (great), deb8 (debate).

Bəzi mənbələrdə bu cür qrafik nümunələr *loqoqram* və ya *loqoqraf* adlandırılır [94, s. 38]. Loqoqramlar həm ayrıca, həm də yazının tərkibində işlədilir:

B4 before

2day today

Gr8 great

@toms atoms

Xxx kisses

Zzz sleeping [94, s. 38].

- 4U (for you): Sorğuda adı çəkilən numeronimlərdən ikincisi 4 “for” U “you” dörd nəfər tərəfindən qeyd edilmişdir. İki nəfər ingilis dili müəllimləri olan qrupdan, digər iki nəfər isə dil daşıyıcılarının olduğu qrupdan /4U/ - nu sosial şəbəkədə istifadə etdikləri qısaltma kimi göstərmişlər. Hazırda çox işlədilən bu numeronimə internet saytlarında verilən müxtəlif elanlarda da rast gəlmək olar. Müqayisə et:

“Ladies this one is 4U, do you wanna stay?” (Xanımlar, bu sizin üçündür, qalmaq istəyirsiniz?)

“Visit our website on www.vodacom4u.co.za and check out all the amazing deals and specials we have 4U ” (Bizim saytımıza baş çəkin və sizin üçün olan bütün heyranedici sövdələri və məxsusları seçin)

Yuxarıda verilən hər bir cümlədə /4U/ “məhz sizlər üçün” işlətməklə, elanı daha

vurğulu etmək istəmişlər.

İnformantların sorğu vərəqlərində qeyd etdikləri akronim və abreviaturların təsnifini aşağıdakı şəkildə aparmaq olar:

1) Morfoloji vahid kimi çıxış edənlər:

• **AD** (advertisement) – Dil daşıyıcıları olan qrupdan bir nəfər informant “AD” qısaltmasını yazmışdır. Əslində, bu qısaltma həm (Alzheimer’s disease) alzheimer xəstəliyinin, həm də “İsa peyğəmbərin anadan olduğu dövrdən başlayaraq” kimi tərcümə edilən /Anna Domini/ birləşməsinin qısaltması kimi başa düşülsə də, sosial şəbəkələrdə “AD” və “Ads” qısaltması olaraq /advertisement/ elan mənasını verir. İlk öncə /advertisement/ sözünün qısaltılmış forması /adverts/, /advert/ olsa da, sonradan bu sözün qısaltılmış forması kimi /ads./ qeyd edilməyə başlandı [58, s. 890].

Burada “AD” və “Ads” sinonim abreviaturlardır. / advertisement / əsas nitq hissəsi olaraq isimdir.

• **Bday** (birthday). “Ad günü” kimi tərcümə edilən bu akronimə müxtəlif yazışmalarda çox rast gəlmək olar. “Birthday” sözünün akronimi müxtəlif formalarda yazılır: B-day, BD, Bday, b’day.

“B-day”, “BD”, “Bday”, “b’day” sinonim akronimlərdir və əksər hallarda sosial şəbəkə istifadəçiləri bütöv “birthday” sözü əvəzinə onun akronimlərini doğum günü təbriki ismarıclarında istifadə edirlər. Buna misal olaraq, aşağıda sosial şəbəkələrdən müxtəlif nümunələr təqdim olunur:

“Happy b'day lovely teacher” (Ad gününüz mübarək, əziz müəllimim)

“Wishing myself a happy 38th bday” (38 yaşım mübarək)

“I know your bday was yesterday but we were celebrating all day” (Bilirəm ki, dünən sənin ad günün idi, amma biz bütün günü onu qeyd etmişik).

Adətən sosial şəbəkələrdə dostluğumuzda olan yaxşı tanımadığımız insanlara sadəcə “Hbd” (happy birthday) yazmaqla kifayətlənirik.

“HBD” (Happy birthday) *Raj Rajeevan 22 oktyabr, 2016* (Ad günün mübarək)

• **BF** (best friends/boyfriend). Qeyd edilən bu omonim akronim iki cür qəbul edilir: ən yaxşı dost və sonsuzadək dost. Bu akronimi cəmi 1.67 % informant qeyd edib. BF (boyfriend) və GF (girlfriend) son zamanlar çox işlədilən qısaltmalardır.

Buradan aydın görünür ki, “BF” qısaltması artıq cinsə görə ayırdıqda /best friends/ kimi deyil, /boyfriend/ kimi başa düşülür.

“BF” qısaltması omonim akronimdir və o həm morfoloji (“boyfriend” sözü), həm də sintaktik vahid kimi (“best friends” birləşməsi) qəbul edilə bilər.

“Do you have an annoying BF or GF?” (Sizin zəhlətökən oğlan dostunuz və ya qız dostunuz var?). Bu misalda “BF” qısaltmasının morfoloji vahidə (əsas nitq hissəsi isimdir) aid olduğunu “GF” (girlfriend / rəfiqə) qısaltmasına görə asanlıqla təyin edə bilərik. Müqayisə et:

“Kendall Jenner was spotted with rumored BF A\$AP Rocky in Miami!” (Son zamanlar adları sevgili kimi hallanan Kender Cener və “ASAP” rok qrupunun üzvü birgə Mayamidə görüntülənib) Bu misalda “BF” sevgili kimi tərcümə edilir və əsas nitq hissəsi kimi zərfdir.

Aşağıdakı misallarda “BF” best friends/ kimi, yəni “kommunikativ vahid” kimi verilib. Müqayisə et:

“Thought all you BF momma's would enjoy this!! I made Christmas cookies this evening!” (Zənnimcə bütün ən yaxşı dostlarının anaları bundan həzz alacaq! Bu axşam bayram şirniyyatı hazırlamışam!). Sosial şəbəkə istifadəçisi ilk cümləsində “your” (sənin) əvəzinə “you” (sən) yazmışdır.

• **FB** (facebook). 5% informant bu akronimi qeyd edib. “Facebook” 2004-cü ilin fevral ayının 4-də Harvard Universitetinin üç tələbəsi Mark Zukerberq, Endryu MakKolum və Eduardo Saverin tərəfindən yaradılmışdır. Əslində bu sosial şəbəkə ilk öncə Harvard Universitetinin 1200 tələbəsi üçün nəzərdə tutulmuş birlik şəbəkəsi kimi fəaliyyət göstərirdi. Daha sonra isə onun əhatə dairəsi genişlənməmişdir [97, s.227].

Hazırda /Facebook/ müxtəlif variantlarda sinonim qısaltmalar ilə göstərilir: Fbook, FB, faceb. Bu akronim morfoloji vahid kimi isim (facebook) və feil (to facebook “feysbuklaşma”) kimi istifadə edilir.

“Qızlar analar salam. Bunu bu gün **fb** da qrup var orda gördüm. **Screen** etdim.” “Facebook” sosial şəbəkəsindən götürülmüş bu nümunədə /fb/ qısaltması və ingilis dilindən götürülmüş /screen/ sözü azərbaycanlı xanım istifadəçi tərəfindən yazılıb.

Burada /screen/ etdim ifadəsini yazmaqla xanım “məlumatı köçürüb paylaşdım” demək istəyib. Bu növ sözlərin istifadəsi son zamanlar danışq dilində fəallaşib. T.Mahmudova dildə yeni sayıla biləcək “marker”, “daunload”, “poster”, “format” və digər sözləri hər hansı bir əşyanın, anlayışın və ya prosesin əvvəlkindən fərqli, yeni funksiyaya malik olduğunu, bəzən isə onun dünya standartlarına uyğun gəldiyini göstərmək məqsədilə işlədildiyini vurğulayır. O, avtomobillərlə bağlı işlədilən “park etmək” sözünün də bu cür leksik vahidə aid olduğunu bildirir [10, s. 14].

“fbook” qısaltması sinonim akronimi olan “FB”-yə nisbətən daha az işlənir. “Kompüterdə mail adresimin açıq qalmasından istifadə edib **fbook** profilimin kodunu dəyişdirməyə cəhd edir, öz aləmində bir şeylər əldə edəcəyini düşünür, ağıllı krokodillər”. Bu nümunədə istifadəçi Azərbaycan dilində mövcud olmayan /mail/, /fbook/, /adres/ və /krokodil/ sözlərini işlədib. Burada “mail” – məktub, “adres” – ünvan, “krokodil” isə timsah kimi tərcümə edilir. Maraqlıdır ki, istifadəçi “ağıllı krokodil” yazmaqla “özlərini ağıllı hesab edən insanlar” ifadəsini nəzərdə tutub.

BBC xəbər portalının internet səhifəsində belə fb qısaltmasına rast gəlmək olur: “Канал пятница подал иск на FB пользователей” (Pyatnitsa kanalı feysbuk istifadəçilərini məhkəməyə verib) (BBC veb səhifə). Bu misalda cümlə kiril əlifbası ilə rus dilində yazılsa da, “FB” akronimi latın əlifbasında verilib, çünki rus dilinin orfoqrafik qaydasına görə latın əlifbası ilə verilmiş xüsusi adlar orijinalda olduğu kimi ya mötərizədə verilir ya da dırnaq işarəsi qoyulmadan göstərilir [60, s. 123].

• **IG/Insta** (Instagram). 2010-cu ilin oktyabr ayında K.Sistrom və M.Kruger tərəfindən yaradılmış “Instagram” sosial şəbəkəsi şəkil və qısa videoların paylaşılması üçün nəzərdə tutulmuşdur [169, s. 137]. Sözü etimologiyası da maraqlıdır. Bu söz iki leksik vahidin birləşməsindən yaranmışdır: /instant/ və /gram/. Burada /instant/ ingilis dilindən “ani” kimi, /gram/ isə yunan dilindən “yazı” kimi tərcümə edilir və buradan belə aydın olur ki, /instagram/ “ani yazı” mənasını verir.

Qısaltılmış formada /Instagram/ sözünə sinonim akronimləri olan “IG” və “Insta” şəkilində rast gəlmək olar. Bu akronimləri sorğuda iştirak edən informantların yalnız iki nəfəri istifadə etdiyini vurğulayıb. /IG/ ingilis dili müəllimi tərəfindən, /Insta/ isə inzibati işçi tərəfindən qeyd edilmişdir. Altı ildən artıqdır ki, əsas nitq

hissəsi olaraq həm isim, həm də feil kimi qəbul edilib işlənən /Instagram/ sözü beynəmilən sözə çevrilib və əsasən sosial şəbəkə istifadəçiləri tərəfindən başa düşülür və geniş istifadə edilir.

- SMTH (something). "Nə isə", "nəyi isə" kimi tərcümə edilən bu akronim cəmi 1.67 % informant tərəfindən qeyd edilmişdir. /Something/ sözünə sosial şəbəkələrdə müxtəlif qısaltmalar şəklində rast gəlmək olar: *Smth*, *Someth*, *Smthg*. Bu qısaltmalar sinonim akronimlərdir.

“When my parents order me smth” (Validəynlərim mənə nəyi isə tapşıranda)

8 yanvar, 2016 *Tahar Kasumov*. Bu cümlədə sosial şəbəkə istifadəçisi öz fikrini Facebook sosial şəbəkəsində təqdim etdiyi şəkil ilə bitirib. Burada biz yazının şəkil (pictograph) ilə tamamlanmasını müşahidə etmiş oluruq.

“Americans, They always misunderstand smth” (Amerikalılar, onlar həmişə nəyi isə səhv başa düşürlər) 24 iyun, 2016 *Alibaba Mammadov*. Verilmiş bu misalda da /smth/ “nə isə” kimi tərcümə olunur.

- TBH (to be honest). Kontekstdən asılı olaraq, “açıq”, “sözün düzü”, “düzünü desəm” kimi müxtəlif tərzlərdə tərcümə edilən ara sözün /TBH/ abreviaturunu 1.67% informant qeydə almışdır. /to be honest/ “2beh”, “tbh”, “2bh” sinonim akronimləri və numeronimləri şəklində ifadə olunur.

“Life just isn't worth it tbh” (Sözün açıq, həyat sadəcə buna dəymir) *Austin Agliata 19 noyabr, 2012*. Verilmiş bu misalda “tbh” cümlənin sonunda verilib, bu isə ingilis dilində cümlə quruluşunun normativlərinə ziddir.

Əslində, həmin cümlə “To be honest, life just isn't worth it” kimi ifadə edilməlidir. Lakin görünür sosial şəbəkə istifadəçisi “life” (həyat) sözünü xüsusi vurğulamaq istədiyi üçün belə yazıb.

“Tbh: i have none you for 4 years now you were always there for me through the easy and hard” (Sözün düzü: sizi dörd ildir tanıyıram, siz həm acı, həm də şad günlərdə həmişə mənimlə olmusuz) *sentyabr 4, 2012 Michael Yousif*.

Bu cümlədə isə “Tbh” akronimindən sonra qoşa nöqtə qoyulub. Bu cümlədə “none” sözü əslində “known” feilinin tələffüzünün səhv transliterasiyasıdır.

Əslində, “know” feili [nəu], bu feilin üçüncü forması isə known [nəun] kimi

tələffüz edilir [57, s. 427]. Cümlədən aydın görünür ki, istifadəçi feili *İndiki Bitmiş zamanda (Present Perfect)* vermək istəyib, bu səbəbdən də “have”dən sonra mütləq şəkildə “known” işlədilməli idi.

• **THANX** (thanks). Bu akronim /thanks/ və ya /thank you/ ifadəsini bildirir, Azərbaycan dilinə “təşəkkür edirəm”, “çox sag ol”, “minnətdaram” kimi tərcümə edilir.

/Thanks/ sözünün fəal leksikaya aid olduğuna görə sorguda iştirak edən informantların 10 % -i sosial şəbəkədə bu akronimi işlətdiklərini qeyd ediblər. Fəal sözlər daha çox və tez-tez işlənən sözlərdir. Qeyri-fəal sözlər isə yalnız konkret danışıq məqamında və danışanın elmi səviyyəsindən asılı olaraq işlənir [21, s. 158]. /Thanks/ sözünə sosial şəbəkələrdə “THANX”, “THNKS” və “TNX” sinonim akronimləri şəkildə rast gəlinir.

“Accepted. Thanx to Natavan Aghayeva” (Qəbul edildi. Natavan Ağayevaya təşəkkürlər.) *15 avqust, 2016 Natavan Ağayeva*. Bu misalın ilk cümləsi əslində “It is accepted” kimi verilməlidir, çünki baş cümlə üzvü olmadan cümlə natamam hesab edilir. İkinci cümlədə isə əsas maraq doğuran “thanks” sözündə “ks” samit birləşməsinin orfoqrafik qaydaya zidd olaraq yazıda ingilis əlifbasının 24-cü hərfi olan “x” (eks) ilə əvəz edilməsidir. Təəssüflər olsun ki, son zamanlar sosial şəbəkələrdə bu cür hallara tez-tez rast gəlinir.

“Thnks Brothers and Sisters...!!!” (Qardaş və bacılara təşəkkürlər!) *15 sentyabr, 2016 İrfan Sajjad*. Bu misalda isə sosial şəbəkə istifadəçisi “thanks” sözünün tərkibində yeganə sait olan “a” hərfini əlavə etmədən “thnks” kimi yazmışdır. Əslində, son zamanlar gənc nəsil nümayəndələri sait səslərin ixtisarına üstünlük verirlər, bu da internet dilinin ingilis dilinə etdiyi mənfi təsirlərdən biridir.

“Thnks to all team of Crown Record for love nd Respect... Next show performance very Soon...” (Kraun yazı studiyasının bütün komandasına sevgi və hörmət üçün təşəkkürlər... Növbəti ifanın təqdimatı yaxın zamanda olacaq...) *20 oktyabr, 2016 Bobby Sun*. Bu misalın ikinci cümləsində / Next show performance very Soon/ cümlənin xəbəri verilməsə də, kontekstdən fikir aydın olur. Cümlənin düzgün sıralanması isə aşağıdakı kimi olmalıdır:

“Next show performance will be presented very soon.”

“Həyat! bütün problemləri unutturur tnx to Verdi” (... Verdiyə təşəkkürlər) *17 iyul, 2012 Gün El Xəzəl*.

Yuxarıda verilmiş misalda “tnx” abreviaturundan öncə diqqət çəkən məsələ, sosial şəbəkə istifadəçisinin yazıda bir dildən digər dilə keçməsidir. Bir dildən digər dilə keçid yəni dillərin çarpazlaşması (“code-switching”) daima tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olub və adətən şifahi ünsiyyətdə dillərin çarpazlaşması daha ətraflı öyrənilib [157].

Müasir dövrdə insanlar daha çox yüksək texnologiyaların vasitəsilə yazılı şəkildə ünsiyyət qururlar, bu zaman bir dildən digər dilə keçidin yazılı mənbələrdə özünü qabarıq şəkildə büruzə verdiyini müşahidə edirik. Ümumilikdə müşahidə zamanı yazıda dillərin çarpazlaşması dörd şəkildə aşkar edilir:

1. “Həyat! bütün problemləri unutturur tnx to Verdi” (... Verdiyə təşəkkürlər) *17 iyul, 2012 Gün El Xəzəl*.

2. “Omg Kamario, сумочка от Louis Vuitton, который ты подарил мне 6 лет назад, была произведена при таких обстоятельствах.” (İlahi, Kamario, sənin mənə 6 il əvvəl bağışladığın Louis Vuitton-dan olan çanta belə şəraitdə hazırlanmışdır) *5 yanvar, 2017 Narmina Fataliyeva*.

3. “Вниманию врачей FYI” *15 sentyabr, 2016 Nigar Agayeva*

4. “Az qala bir ay sonra ad günü hədiyyəsi almaq lap əyləncəli idi thx Raj Rajeevan)” *2 sentyabr, 2011 Gün El Xəzəl*

Yuxarıda verilmiş birinci cümlədə Azərbaycan və ingilis dilləri çarpazlaşmışdır. Burada sosial şəbəkə istifadəçisi cümləni Azərbaycan dilində başlasa da, sonluğu ingilis dilində olan ifadə ilə (“tnx to Verdi”) tamamlamışdır. Cümlədən görünür ki, istifadəçi Verdi adlı şəxsə öz təşəkkürünü ingilis dilində bildirməklə cümləni daha ifadəli etdiyini düşünüb.

İkinci cümlədə keçid ingilis dilindən rus dilinə edilmişdir və burada cümlə /OMG/ (Oh my God!) “İlahi” kəlməsi ilə başlanmışdır. Bu cümlənin Azərbaycan dilinə tərcüməsindən aydın olur ki, sosial şəbəkə istifadəçisi xəbər ünvanladığı şəxsə “Louis Vuitton” geyim markasının istehsalı olan çantanın hazırlanma üsulunun ona

çox təəccüblü gəldiyini vurğulamaq üçün “OMG” ifadəsi ilə başlamışdır.

Üçüncü cümlədə eyni bir məlumat iki dildə fərqli yazı şəkilində ifadə edilmişdir. Burada, “Вниманию врачей” və “FYI” (For Your Information) hər iki ifadə ilə “nəzərinizə çatdırıram ki” və ya “diqqətinizə çatdırıram ki” kimi tərcümə edilir. Yeganə fərq rus dilində verilmiş hissədə müraciətin həkimlərə edildiyinin aydın görünməsidir.

Dördüncü cümlə eyni ilə birinci cümlədə olduğu kimi minnətdarlıq bildirmək üçün nəzərə çarpacaq qədər qısaca qeyd edilmişdir.

- **UR** (your/you are). Bu akronimin 1 nəfər magistr tələbəsi və 2 nəfər inzibati işçi tərəfindən istifadə edildiyi qeydə alınıb. UR sinonim akronim olduğu üçün iki mənada işləyə bilər: 1) Şəxs əvəzliyi kimi (personal pronoun): “your”; 2) Yiyəlik əvəzliyi kimi (possessive pronoun): “you are”.

“When ur big bro takes u out for pizza” (Böyük qardaş piza yeməyə aparanda) *12 yanvar, 2017 Dough The Pug*. Verilmiş bu misalda cümlə piktoqrafla tamamlandıği üçün yalnız mürəkkəb cümlənin budaq cümləsi verilib. “When ur (your) big bro (brother) takes u (you) out for pizza” bu cümlədə “ur” (your) yiyəlik əvəzliyi kimi verilib; “bro” (brother) ingilis dilində qardaş sözünün qısaldılmış formasıdır və adətən danışmada da [bro] kimi işlənir; “u” (you) [ju] sən və ya siz şəxs əvəzliyidir.

“Please SHARE if ur still staring” (Əgər hələ də gözlərinizi dikib baxırsızsa, zəhmət olmasa, paylaşın) *Gabriel Iglesias 16 dekabr, 2015*. Misalda verilmiş cümlə şərt budaq cümləsidir (conditional sentence, 1st type). Əsas tərəf əmr formasındadır, asılı tərəf isə indiki davamedici zamanda verilib. Burada /ur/ “sən” (you) və indiki davamedici zamanı (Present Continuous) düzəltmək üçün “to be” feil formasının üçüncü şəxsin cəmində “are” işlədilib.

2) **Sintaktik vahidlər**. Buraya bir cümlənin tərkibində olan sözlərin baş hərflərindən ibarət abreviaturlar və akronimlər daxildir:

- **BRB** (be right back). Bu qısaltmanın tərcüməsi “bu saat qayıdıram” və ya “qısa müddətə yenidən burada olacam” kimi verilir. İnformantlardan yalnız bir nəfər (aşağı kurs tələbəsi) bu akronimi sosial şəbəkədən istifadə zamanı yazışmada işlətdiyini qeyd edib. Adətən bu qısaltmanı yazışma ərəfəsində fasilə edərkən sosial

şəbəkə istifadəçiləri tez bir zamanda yarımçıq qalmış söhbətlərini davam edəcəyini vurğulamaq üçün işlədirlər. “Be right back” ifadəsi əslində əmr şəkilindədir və qarşıdakı şəxsə “tez qayıt” deyə müraciət üçün istifadə edilə bilər. Lakin sosial şəbəkələrdə yeni məna kəsb edən “be right back” ifadəsi heç bir zaman şəkilçisi qəbul etmədən, şəxs əvəzliyi işlənmədən məhz “tezliklə qayıdacam” (I will be back soon) ifadəsini əvəz edir.

- **CU** (see you). Bu qısaltma Azərbaycan dilinə “görüşərik” kimi tərcümə edilir və bir neçə sinonim abreviatuura variantında verilir: /C you/, /See U/, /CU/. Sorğu nəticəsinə görə, iki müxtəlif qrupdan olan iki nəfər informant (magistr tələbələrinin və ingilis dili müəllimlərinin olduğu qrup) bu akronimi sosial şəbəkədə istifadə edilən kimi qeydə alıb. Maraqlıdır ki, /see you/ [si: ju] “CU”, /be/ [bi] “B” kimi ifadələrin səs və hərf tərkibi bir-birinə tam şəkildə uyğun gəlir və onların deyilişi zamanı heç bir çətinlik çəkilir. Məsələn, ASAP [eɪ es eɪ pɪ] akroniminin deyilişi daha fərqli şəkildədir və müxtəlif dillərdə fərqli şəkildə tələffüz edilir. Azərbaycan dilində /as soon as possible/ qısa variantda söyləmək istəyən biri [asəp] deyəcək.

- **DND** (do not disturb). Bir nəfər magistr tələbəsi bu akronimi sorğu vərəqində qeyd edib. /do not disturb/ narahat etməyin, mənasında, feilin əmr formasında işlənir. Aşağıda verilmiş misalda isə “DND board” (narahat etmə lövhəsi) nəyi? sualına cavab verərək vasitəsiz tamamlıq vəzifəsində çıxış edir.

“Pls put **DND** board outside” /Please put do not disturb board outside/ (Zəhmət olmasa, narahat etməyin lövhəsini bayırdan asın). Bu misaldakı /please/ sözü “pls” abreviatuuru kimi, /do not disturb/ birləşməsi isə “DND” kimi verilib. Fonetik tərkibinə görə 6 qrafem və 4 səsdən ibarət olan “please” [pli:z] sözündəki sait səslər sosial şəbəkə istifadəçiləri tərəfindən ixtisar edilərək “pls” şəklini almışdır. Bir və ya daha artıq sait/samit səsin və ya bütöv bir hecanın hər hansı bir sözün rahat tələffüz edilməsi üçün yazılışda ixtisar edilməsinə klassik fonetikada və fonologiyada eliziya deyilir. Eliziya – fonetika və fonologiyada müəyyən söz və ifadələrdə səslərin ixtisarına deyilir. Bu zaman həm samit səslər, həm sait səslər, həm də bütöv bir heca tələffüz edilməyə bilər. Buna nümunə olaraq, D.Kristal aşağıdakı misalları göstərir:

“boys and girls” (boys ‘n’ girls); “cup of tea” (cuppa tea) [89, s. 166].

• **HBU** (How about you?). Bu abreviatur aşağı kurs tələbələri olan qrupdan bir nəfər informant tərəfindən qeyd edilmişdir. “H – how, B – about, U – you” abreviaturunun birinci işarəsi ilk sözün başladığı işarəyə uyğun gəlsə də, digər iki işarə “B” /about/ sözünün tərkibindəki ikinci səsi göstərdiyi üçün, “U” /you/ isə ingilis əlifbasının 24-cü hərfinin fonetik tərkibinə uyğun gəldiyi üçün istifadə olunub.

“HBU” sual formasında işlənir və əsasən “Sən necə düşünürsən?”, “Sənin fikrin nədir?”, “Nə fikirləşirsən?”, “Bəs siz necə?” kimi tərcümə edilən bu abreviatur adətən əks tərəfin müəyyən bir şey ilə bağlı fikrini öyrənmək və ya hər hansı bir mövzu ilə bağlı söhbəti uzatmaq üçün istifadə olunur. Aşağıda “Facebook” sosial şəbəkəsindən götürülmüş nümunə göstərilib:

“I got 745 friend request. HBU?” (Mən 745 nəfərdən dostluq təklifi almışam. Bəs siz?)

Cümlənin feili indiki bitmiş zamanda (Present Perfect, have/has + verb in the 3rd form or past participle) verilməlidir, çünki hərəkət artıq bitmişdir və nəticə üzdədir. Dostluq təklifi (friend request) birləşməsi isə ismin cəm formasında verilməlidir. /I have got 745 friend requests. How about you?/

• **JK** (Just kidding). JK /I am just kidding/ (Mən sadəcə zarafat edirəm) nəqli cümlədir. Bu abreviatur bütöv bir cümlənin iki sözünün ilk hərflərindən düzəlmişdir. Burada “I” (mən) şəxs əvəzliyi və indiki davamedici zamanı (Present Continuous) düzəltmək üçün “to be” feil formasının birinci şəxsin təkində istifadə edilən “am” ixtisara salınmışdır.

“Sadəcə zarafat elədim”, “bu bir zarafatdır” kimi tərcümə edilən bu abreviaturun yalnız bir informant tərəfindən istifadə edildiyi qeydə alınmışdır. Həmin informant magistr tələbələrinin qrupuna daxildir. Misal olaraq “Facebook” sosial şəbəkəsindən götürülmüş nümunəni göstəririk:

“Good bye social life... Jk!!” (Əlvida, sosial həyat... bu bir zarafatdır!) *Alodia Gosientiao Dekabr 22, 2016*. Burada sosial şəbəkə istifadəçisi yüksək texnologiyaların inkişafı nəticəsində yaranmış, müasir dövrün tələbi olan “sosial həyat”dan, yəni “Facebook”, “Twitter” və bu kimi şəbəkələrdən artıq uzaqlaşdığını, daha sonra isə bunun bir zarafat olduğunu vurğulayır.

• **LOL** (Lots of Love/Laughing out Loud/Little Old Lady). Omonim akronim olan /LOL/ həm “lot of love” (sevgi ilə), həm də “laughing out loudly” /I am laughing out loudly/ (gülməkdən ölürem) ifadələrinin qısaltılmış formasıdır. “Laughing out Loudly” təsdiq formada nəqli cümlədir. Burada digər akronimlərdə olduğu kimi şəxs əvəzliyi və /to be/ feil forması müvafiq zamanda ixtisar edilib.

D.Kristala görə, “LOL” akronimi həm danışmada, həm də yazıda ən çox istifadə edilən qısaltmaların biridir [89, s. 43]. Təsadüfi deyil ki, apardığımız sorğunun nəticəsi bunu sübut edir.

6 informant (1 aşağı kurs tələbəsi, 1 magistr tələbəsi, 1 ingilis dilini öyrənən xarici tələbə, 1 inzibati işçi, 2 dil daşıyıcıları) tərəfindən qeyd edilmiş bu akronim hər hansı bir mövzuya, yazıya, videoçarxa və ya şəklə münasibəti bildirmək, qeyd olunanların gülməli olduğunu vurğulamaq üçün işlədilir. Adətən sosial şəbəkə istifadəçiləri tərəfindən “gülməkdən öldüm” kimi başa düşülür və yazıda göstərilir. Hətta, “LOL” akronimi adı altında 2008-ci ildə bir komediya filmi işıq üzü görmüşdür [190].

• **MOTD** (make up of the day/ motto of the day/ model of the day/music of the day). “Günün kosmetikası”, “günün şüarı”, “günün modeli”, “günün musiqisi” kimi tərcümə edilən bu omonim akronimi yalnız bir informant (magistr tələbəsi) tərəfindən qeyd edilmişdir. Sosial şəbəkələrdə “MOTD” akroniminə müxtəlif mənalarda rast gəlmək olar:

“He stuck to his word #MOTD” (O, sözünün üstündə durdu#günün modeli)
Bench Warmers Avqust 14, 2016.

“Live #MOTD (Music of the day) TV show right now” (Günün musiqisi televiziya şousu hal-hazırda canlı yayımda) *Harris J. Noyabr 30, 2015.*

• **SYS** (See you soon). “Tezliklə görüşərik”, “görüşərik”, “görüşənədək” kimi tərcümə edilən /SYS/ (S-see, Y- you, S-soon) akronimi sağollaşmada bir çox sosial şəbəkə istifadəçiləri tərəfindən istifadə edilsə də, sorğuda iştirak edən informantlardan yalnız 1.67%-i (bir nəfər inzibati işçi) bu akronimi işlətdiyini qeyd etmişdir.

• **TTYL** (talk to you later). “Bir az sonra danışarıq” kimi tərcümə edilən bu abreviatur cəmi 1.67 % informant tərəfindən qeyd edilib. Aşağıdakı misalda sosial

şəbəkə istifadəçisi həm /Talk to you later/, həm də onun akronimini /TTYL/ eyni bir cümlədə işlədib.

“Me battery is 1% Talk to you later TTYL” (Batareyam 1%-dir sonra danışarıq). Burada “Batareyam 1%-dir” yazmaqla istifadəçi çox yorğun olduğunu bildirmək istəyib. Cümlənin başlanğıcında isə yiyəlik əvəzliyi “my” (possesive pronoun) işlətmək əvəzinə “me” (objective pronoun) yazıb.

• **OMG** (Oh my God!). “Allahım!”, “İlahi”, “Ay Allah”, “Aman tanrım” kimi tərcümə edilən bu abreviaturun iki nəfər aşağı kurs tələbəsi tərəfindən, bir nəfər inzibati işçi tərəfindən işlədildiyi qeydə alınmışdır. Bu ifadəni adətən təəccüb bildirmək üçün istifadə edirlər. Sosial şəbəkələrdə yazışmalar zamanı qeydə alınmış bir neçə nümunəni misal gətiririk:

“Omg Kamario, сумочка от Louis Vuitton, который ты подарил мне 6 лет назад, была произведена при таких обстоятельствах.” (İlahi, Kamario, sənın mənə 6 il əvvəl bağışladığın Louis Vuitton-dan olan çanta belə şəraitdə hazırlanmışdır) *Narmina Fataliyeva yanvar 5, 2017.*

“Omg! You should watch it!)” (Aman Allahım, buna baxmalısınız!) *Eva Aliyeva sentyabr 1, 2016*

Hər iki nümunədə də istifadəçilər təəccüblərini bildirmək və diqqəti cəlb etmək üçün /OMG/ abreviaturunu işlətmişdilər. Lakin birinci misalda, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, “code switching”, yəni bir dildən digər dilə keçid kimi verilən linqvistik proses baş vermişdir. Burada ismarıcın 90%-i rus dilində yazılsa da, yazı ingilis dilində “Oh, my God” ifadəsi ilə başlanmışdır.

İkinci misalda isə, sosial şəbəkə istifadəçisi öz təəccübünü bildirir və hər kəsə yazıdan sonra paylaşdığı videoçarxa baxmağı tövsiyə edir. Cümlədəki “should” modal feili gərəklik bildirir və adətən məsləhət şəkilində verilir.

• **HRU** (How are you?). “Necəsən?” kimi tərcümə edilən bu abreviatur 1.67% informant tərəfindən qeyd edilmişdir. Bu abreviaturun əsasən sosial şəbəkələrdə dostların və ya yaxınların bir-biri ilə yazışmasında hal-əhval tutmaq və ya salamlaşmaq üçün istifadəsinə rast gəlmək olar. Bu akronim sual formasında olan cümlənin qısaltmasıdır. “HRU” /H- how, R – are, U – you/ Burada, “H” qrafemi

necəsən? sual sözünün ilk hərfini göstərsə də, digər iki sözü bildirən hərflər ingilis dili əlifbasının qrafemləri kimi səsləndiyi üçün akronimdə öz əksini tapıb.

“Good Morning Guys hru all...” (Sabahınız xeyir, uşaqlar, necəsiz?) 29 noyabr, 2016 Tanya Singh. Verilmiş misalda cümlə əslində “Good morning, guys! How are you all?” kimidir. Əvvəlki misallardan da aydın görünür ki, sosial şəbəkə istifadəçiləri yazdıqları cümlələrdə durğu işarələrinə diqqət ayırmırlar. Sosial şəbəkələrdə yazılı nitq qaydalarının pozulmasını sübut edən göstəricilərindən biri də yazılı nitqdə çox nöqtənin (...) yerli-yersiz işlədilməsidir. Yazılı nitqdə çox nöqtə işarəsi fikrin bitmədiyini bildirmək məqsədilə işlədilir. Bəzən bir əsərdən yarımçıq cümlə şəklində sitat verilərkən cümlənin əvvəlində üç nöqtə qoyulur [8, s. 115].

“Hello frnds hru muuuuuuaaaaaa good mrrng” (Dostlar, salam, necəsiz? Sabahınız xeyir.) 6 dekabr, 2016 Manju Yadav. “Hello” sözündən sonra vergül, “friends” sözündən sonra isə nida işarəsi qoyulmalı idi. “How are you?” sual cümləsi isə baş hərflə yazılmalıdır. Burada sosial şəbəkə istifadəçisi “muuuuuuaaaa” yazmaqla, səs tələq edən hərəkəti (öpüş göndərdiyini) bildirmək istəyib, daha sonra isə yenidən salamlayıb. Düzgün qaydada cümlə aşağıdakı kimi olmalı idi. “Hello, friends! How are you? Kiss you, good morning.”

“I lop u soo much Friends hru” (Sizi çox sevirəm, əziz dostlarım, necəsiz?) December 12, 2016 Madritista CR Arjun. Bu misalda /lop u/ "love you" (səni sevirəm) akronimi kimi, /soo much/ "so much" (o qədər çox) çox sevdiyini bildirmək üçün işlədilib. Bu cümlədə də durğu işarəsinə diqqət yetirilməyib, çünki “friends” sözündən sonra vergül qoyulmalı idi.

•**ASAP** (as soon as possible). Bu abreviatur sorğu vərəqində 2 nəfər magistr tələbəsi tərəfindən qeyd edilib. “Facebook” sosial şəbəkəsində kiçik müşahidə yönlü araşdırma nəticəsində “ASAP” abreviaturunun müxtəlif yaşda və təbəqədə insanlar tərəfindən işləndiyini müəyyən etdik.

“Need for Louboutin!!! ASAP!!” (Mümkün qədər tez “Loubuten” lazımdır!) Bu yazı ingilis dili müəlliməsi tərəfindən paylaşılmışdı. Burada “Louboten” geyim şirkətinin adı kimi göstərilib. “ASAP” isə müəllifin istəyinin tez həyata keçməsinə arzuladığını vurğulamaq üçün işlədilib. Bu cümlə təsdiq formasında nəqli cümlədir.

Qrammatik qaydaya zidd olaraq cümlənin mübtədası verilməmişdir. (I need Louboutin as soon as possible)

“It is highly recommended for those who are interested in this deal to contact me ASAP in order to express their interest” (Bu məsələdə marağı olanlara mənimlə mümkün qədər tez əlaqə saxlamaları tövsiyyə olunur). Bu misalda isə “facebook” istifadəçisi elan xarakterli yazı yerləşdirib və bu elanda da biz /ASAP/ abreviaturunun “mümkün qədər tez” mənasında işlədildiyini görürük. Cümlə qrammatik cəhətdən dolğun və düzgün verilmişdir.

• **BAC** (by any chance/ back at computer/ back). Bu omonim abreviaturu iki mənada işlədilir: “ələ fürsət düşən kimi”, “yenidən kompüterin arxasında”. İnformantların 1.67 % (aşağı kurs tələbələri olan qrupdan) bu abreviaturu qeyd ediblər. Sosial şəbəkələrdə aparılan araşdırma nəticəsində “BAC” daha çox /by any chance/ kimi istifadə olunur. Aşağıda buna misal olaraq sosial şəbəkələrdən (Facebook, Twitter) müxtəlif nümunələr göstərilib:

“I need my Run bac hahahahaha” (Fürsət düşən kimi itilməliyəm). Bu misalda /bac/ fürsət düşən kimi mənasında işlədilib. “hahahahaha” isə gülüşü təlqid edən nida sözüdür, A. Qurbanova görə, nida sözlər nitqdə insanın keçirdiyi hiss və həyəcanı ifadə edir. O, nidaları nitqdə müxtəlif cür hiss və həyəcan bildirməsinə görə müəyyən qruplara ayırır:

1) Şadlıq sevinc, fərəh, zövq və s. hisləri ifadə edənlər: oxqay, bəh-bəh, ay can və s.

2) Kədər, nifrət, qəzab, iztirab və s. hisləri ifadə edənlər: ax, eyvah, aha, ox və s.

3) Qorxu, ağrı, vahimə və s. hisləri ifadə edənlər: of, uf, vay, aman və s. [6, s. 132].

“I want to go bac in time and relive some memories” (Fürsət düşdükcə zamanı geri qaytarıb xatirələrə dönmək istəyirəm). Cümlənin tərcüməsindən də bəllidir ki, “bac” eyni leksik mənanı daşıyaraq Azərbaycan dilinə müxtəlif tərzdə tərcümə oluna bilər. Burada omonim akronim "bac" /back/ Azərbaycan dilinə "geri" kimi tərcümə edilir. Göründüyü kimi sosial şəbəkə istifadəçisi sözün sonuncu hərfi "k"nı ixtisara salıb.

• **FYI** (for your information/for your interest). “Fikrinizə çatdırıram ki” və “sizin marağınıza səbəb ola bilər” kimi tərcümə edilən bu omonim akronim yalnız 1.67 % informant tərəfindən qeydə alınmışdır. “FYI” (F – for, Y – your, I – information) əsasən elektron məktublarda və sosial şəbəkələrdə daha çox məlumat ötürücü xüsusiyyət daşıyır. Sosial şəbəkələrdəki bir çox nümunələrdə istifadəçilər yalnız “FYI” yazıb, ardınca isə müəyyən informasiya xarakterli şəkil və ya xəbər qoyurlar.

“Вниманию врачей FYI” yazan azərbaycanlı istifadəçi isə həm rus, həm də ingilis dilində həkimlərə müraciət edərək ardınca iş elanı saytını yerləşdirib. Görünür, istifadəçi bununla dostluğunda olanların diqqətini cəlb etməyə çalışıb. Bu misalda da, əvvəldə qeyd edildiyi kimi, yazılı formada, rus dilindən ingilis dilinə keçid, yəni dillərin çarpazlaşdırılması (code-switching) adlı linqvistik proses baş verib.

“Just FYI” (Sadəcə diqqətinizə çatdırmaq üçün), “FYI – I had lunch with zombies today. What did you do?” (Nəzərinizə çatdırıram ki, mən bu gün “zombilərlə nahar etmişəm. Bəs siz nə etmişiz?”). Hər iki nümunədə istifadəçilərin diqqətini, yerləşdirdikləri məlumata yönəltmək üçün işlədilən bu abreviatur, cümlənin kontekstdən asılı olaraq, əsas ideyanı saxlamaq şərti ilə, Azərbaycan dilinə müxtəlif tərzdə tərcümə edilə bilər.

• **IDC** (I do not care). 1.67% informantın qeyd etdiyi bu sinonim abreviatur “mənim vecimə deyil”, “mənə maraqlı deyil”, “mənə aidiyyəti yoxdur” kimi müxtəlif mənaları daşıyır. Abreviatur indiki qeyri müəyyən zamanda (Present Simple) birinci şəxsin təkində inkar formasında verilmişdir. (I-I, D-do not, C- care)

“Go live with your dad idc” 25 February, 2016 Fylthiratbag. (Get atanla qal, hec vecimə deyil). Bu cümlə əmr formasında təsdiqdə işlənmişdir. Digər misallarda olduğu kimi, burada da durğu işarələri unudulmuşdur. Belə ki, “go” və “dad” sözlərindən sonra vergül qoyulmalı idi. Yazılı nitqi durğu işarəsiz təsəvvür etmək mümkün deyildir. Fikrin aydın və dəqiq şəkildə yazılı nitqə verilməsində durğu işarələrinin rolu əvəzsizdir. Buna görə də dünya dillərində yazılı nitqdə müxtəlif durğu işarələrindən istifadə olunur. Bunlardan ən geniş yayılan nöqtə (.), vergül (,), nöqtəli vergül (;), iki nöqtə (:), çox nöqtə (...), sual (?), nida (!), tire (-), mötərizə (), dırnaq ("") işarələridir [6, s. 110].

• **IDK** (I do not know). /I – I, D – do not, K – know/ indiki qeyri-müəyyən zamanda, inkar formada verilmiş bu akronim 3.33% informant tərəfindən qeyd edilmişdir. “IDK” abreviaturu kontekstdən asılı olaraq, “mən bilmirəm”, “mənim xəbərim yoxdur”, “bixəbərəm” kimi dilimizə tərcümə edilir. Lakin qısa araşdırma nəticəsində ən çox hallarda "bilmirəm" mənasında işlədildiyini müşahidə etdik:

“Idk who took this. Love it though” 27 February, 2016 Luke Hemmings (Bunu kimin çəkdiyini bilmirəm, amma yenə də xoşuma gəlir). Bu cümlənin düzgün strukturu aşağıdakı kimi olmalıdır: /I do not know who took it. Even though I love it/ Burada “this” (bu), “it” (o), “though” (hətta), “even though” (buna baxmayaraq) ilə əvəz olunub. İkinci cümlədə isə şəxs əvəzliyi “I” (mən) verilməmişdir.

• **NBD** (never been done). “Əvvəllər görülməyib” və ya “indiyənə kimi görmədiyiniz” kimi tərcümə edilən bu akronim çox nadir hallarda sosial şəbəkələrdə istifadə edilsə də, bir nəfər dil daşıyıcısı tərəfindən qeyd edilmişdir. Bu akronimi işlədənlər adətən sosial şəbəkələrdə nadir videoları və ya şəkilləri nümayiş edəndə başlıqda /NBD/-ni qeyd kimi göstərirlər.

“Never been done” əslində indiki bitmiş zamanda verilmişdir (It has never been done). Burada cümlə üçüncü şəxsin təkində “it” şəxs əvəzliyi ilə başlamalıdır.

• **SMH** (Shaking my head). Bu abreviatür 1.67% informant (dil daşıyıcısı) tərəfindən qeyd edilmişdir. /Shaking my head/ "başımı yelləyirəm" mənasını daşıyır və adətən etiraz bildirmək üçün yazılır. Bu akronimi istifadə edən sosial şəbəkə istifadəçisi /I am shaking my head/ ifadəsini bildirməklə nədən isə narazı qaldığını vurğulayır. Cümlə indiki davamedici zamanda (Present Continuous), birinci şəxsin təkindədir.

"My prayers goes out to all those families that lost a love'd on in the shooting! Smh smh! ;(" (Atışmada yaxın adamını itirmiş ailələrə dua edirəm!) 14 dekabr, 2012 *Versatil Cruz*. Bu cümlənin sonunda iki dəfə ardıcıl /SMH/ yazmaqla, sosial şəbəkə istifadəçisi çox təəssüf etdiyini bildirmək istəyib. Nümunə kimi verilmiş bu cümlədə qrammatik cəhətdən ciddi nöqsanlara yol verilib. Belə ki, “my prayers” ismin cəm halında olduğu üçün feil indiki qeyri-müəyyən zamanda “s/es” şəkilçisi qəbul etməməlidir; “love’d” apastrofla verilib, lakin bu sözdə (’) durğu işarəsinə ehtiyac

yoxdur, cümlədə iki sözünü “on” və “in” ardıcıl şəkildə “shooting” sözündən öncə işlədilib, lakin bu cümlədə “atışmada” sözündə -da şəkilçisini yalnız “in” sözünü ilə əvəz etmək kifayət edir. Nümunədəki cümlə bütöv şəkildə belə olmalıdır: “My prayers go out to all those families that lost a loved in the shooting. It is a pity!”

Cümlənin sonunda verilmiş; (loqoqram (emoticons) bildirən işarədir. D.Kristal onların bir neçəsini açıqlaması ilə göstərmişdir:

:-) ‘smile’ (gülüş)

;-) ‘wink’ (göz vurmaq)

:-@ ‘screaming’ (bağırmaq) [89, s. 38].

• **Wassup** (What’s up). /Wassup/ və /Whatsapp/ yazılışı müxtəlif, lakin deyilişi eyni olan birləşmələrdir. /Wassup/ (What is up?) “işlər necədir?”, “yeni nə var?” “nə yenilik var?”, “iş-güc nə yerdədir?” kimi tərcümə edilir. /WhatsApp/ (What is up application) bu ifadə “işlər necə gedir?” və ya “yeni nə var?” əlavəsi kimi tərcümə edilir. “WhatsApp” proqramı 2009-cu ilin iyun ayında təsis edilmişdir. Bu proqram vasitəsi ilə insanlar bir-biri ilə əlaqə saxlayır, hal-əhval tuturlar, elə bu səbəbdən də /WhatsApp/ (What is up application) ingilis dilində həm səslənməsinə, həm də mənaca yaxın olan /Wassup/ (What is up?) ifadəsinə uyğun adlandırılmışdır. 1.67% informant tərəfindən qeyd edilmiş bu akronim “işlər necədir?”, “yeni nə var?” “nə yenilik var?”, “iş-güc nə yerdədir?” mənasını verir.

“Hey Wassup everybody! I Would like to announce that I am now a published author” (Ey, camaat, nə yenilik var? Elan etmək istərdim ki, mən artıq çap edilmiş əsərin müəllifiyəm) *31 dekabr, 2016 Carl Butler*. Bu cümlədə istifadəçi “Wassup” ifadəsini salamlamaq üçün yazısının başlanğıcına qoyub. Belə ki, /Wassup/ kimi bir sıra akronimlər sual funksiyasını itirir, ilkin mənadan uzaqlaşaraq polisemantikləşməyə yol açır.

• **WBU** (what about you). 1.67% informant tərəfindən qeyd olunmuş bu abreviatur “sən nə düşünürsən?”, “bəs sən?” “sənin fikrin nədir?” kimi tərcümə edilir.

“I love this so much! WBU?” (Bu mənim çox xoşuma gəlir. Bəs sizin?) *31 may, 2016 Teen Times*.

“I am starting my Weekend early WBU?” (Mən həftəsonumu tez başlayıram .

Bəs siz necə?) 17 mart, 2016 Dani Mathers.

Yuxarıda verilmiş misallardan aydın olur ki, “WBU” əksər hallarda “bəz siz necə?” və ya “bəz sizin?” kimi tərcümə edilir, özündən əvvəlki cümləyə istinad edir və bu səbəbdən də sual formasını saxlayır.

• **WTF** (What a fuck?) – “Cəfəngiyyatdır”, “Heç hənanın yeridir?” kimi tərcümə edilən bu abreviatur 5% informant tərəfindən qeyd edilib. Bunların 3.34% aşağı kurs tələbələri, digər 1.67 % isə dil daşıyıcısıdır. Adətən söyüş mənasını daşıyan bu abreviatur qeyri-etik danışıqlarda rast gəlmək olar. Müasir dövrün tendensiyası yufimizimlərin öz ağırlığını itirməsidir. Əvvəlki dövrlərdə əgər ədəb-ərkan güdülürdüsə, qeyri-etik sözlərin istifadəsi məhdud idisə, hazırda bu növ sözlər bir çox insan tərəfindən sərbəst işlədilir.

“WTF! Stop reminding me of that game! Hate the german football!!!” (Əşhi nə qədər olar!!! Bəsdir o oyunu yada saldız! Alman futboluna nifrət edirəm!) 5 iyul, 2016 Eva Aliyeva. Bu cümlədə sosial şəbəkə istifadəçisi situasiyaya qarşı öz narazılığını bildirir. Burada /WTF/ ifadəsi konkret bir şəxsə ünvanlanmamışdır.

“WTF! Stop to go circuses please!!” (Bu nə rəzillikdir?! Bundan sonra sirkə getməyin!) 16 aprel, 2014 Peyman N.Almas. Bu yazıda müəllif sirkə heyvanlara verilən əzablara öz etirazını bildirərək insanları sirkə getməkdən imtina etmələrinə çağırır. Burada da /WTF/ ifadəsi konkret şəxsə deyil, yaranmış vəziyyətə olan münasibətə narazılığını bildirmək üçün ünvanlanmışdır. Cümlənin qrammatik quruluşuna gəldikdə, “to stop” feilindən sonra bu halda “gerund” işlənməli idi. Yəni cümlə düzgün şəkildə aşağıdakı kimi ifadə olunmalı idi: /Stop going to circuses, please!/

Sorğuda iştirak etmiş informantların sosial şəbəkələrdə istifadə etdikləri abreviatur və akronimləri təhlil etdikdən sonra belə nəticəyə gəldik ki, bir çox akronimlərin danışıq dilində fəallaşdığını da müşahidə etmək olar. Bu fəallaşma hətta abreviaturalarda sinonimliyin və omonimliyin yaranmasına da səbəb olmuşdur. Başqa sözlə desək, formaca fərqli bəzi abreviaturalar eyni məna daşdığı kimi (məs. CU və SU = “görüşərik”), formaca eyni olan bəzi abreviaturalar da müxtəlif məna daşıyırlar (məs. AD = Anna Domini + advertisement + Alzheimer`s disease). Birinciləri sinonim abreviaturalar, ikinciləri isə omonim abreviaturalar kimi qeyd etmişik (bax

cədvəl 3.3.1 və 3.3.2).

Abreviatur və akronimlərin aşırı dərəcədə istifadəsi və ingilis dili normalarının sosial şəbəkələrdə pozulması dilçilərlə bərabər, ingilis dilinin daşıyıcılarını da narahat edir [149, s. 23]. Buna nümunə olaraq sosial şəbəkə istifadəçisinin “Facebook”da yazısını misal göstəririk:

Cədvəl 3.4.1.

Sinonim abreviaturlar.

Sinonim abreviaturlar
CU/SU = “See you” (görüşərik)
IG/Insta = “Instagram”
TBH/2beh/2bh= “To be honest” (açıq; səmimi desək)
SMTH/Someth/Smthg = “Something” (nə isə)
Bday/BD/b`day/B-day = “Birthday”. (ad günü)

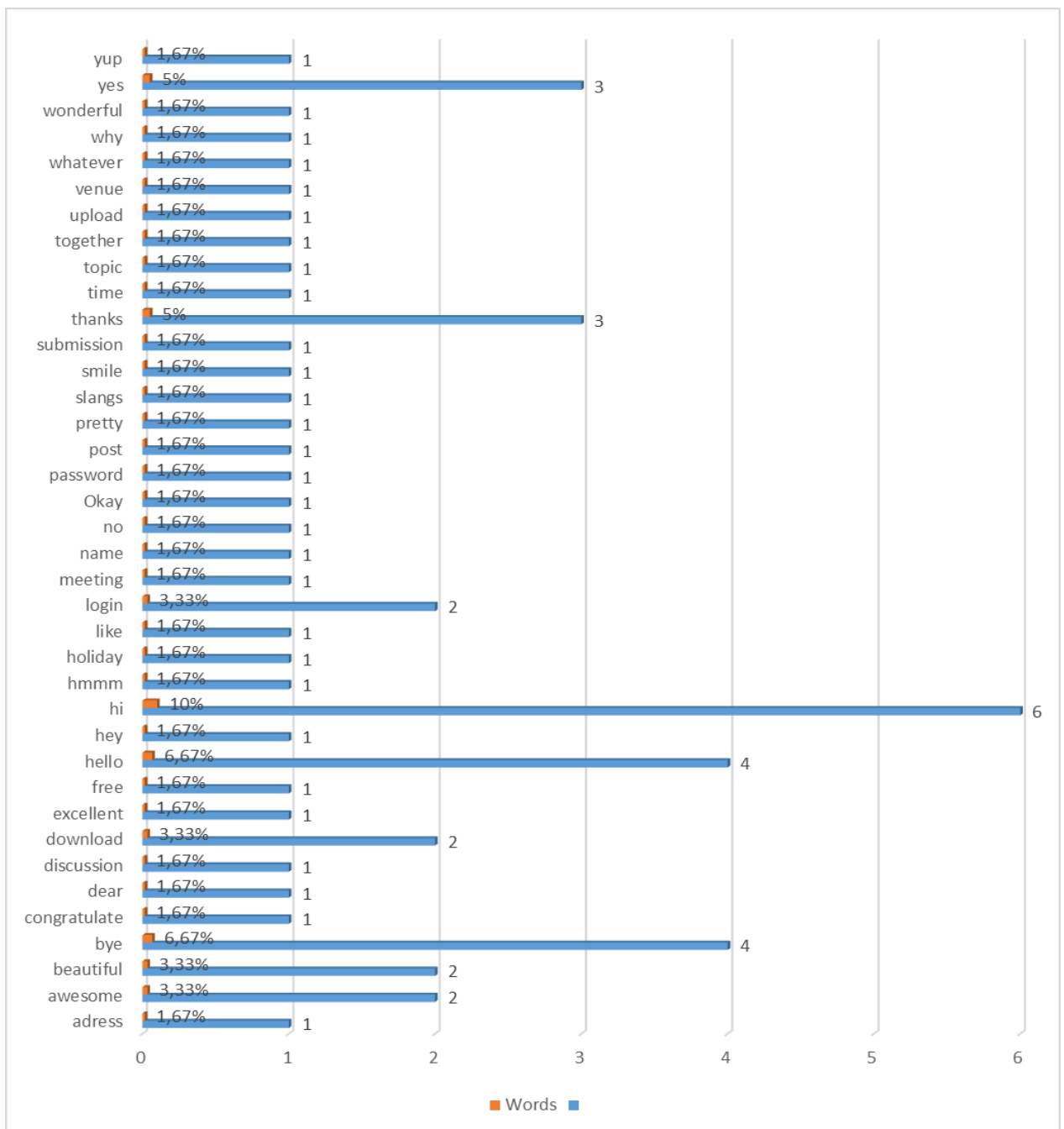
Cədvəl 3.4.2.

Omonim abreviaturlar.

Omonim abreviaturlar
AD= Anna Domini + advertisement (elan) + Alzheimer`s disease (alsheymer xəstəliyi)
FYI= for your information (məlumatınız olsun deyə) + for your interest (sizə maraqlı ola bilər deyə)
BAC= by any chance+ back at computer+ back
MOTD= make-up of the day (günün makiyajı) + motto of the day (günün deyimi) + model of the day (günün modeli) + music of the day (günün musiqisi)
LOL= Lots of Love (çoxlu sevgi ilə) + Laughing out Loud (ucadan gülmək)
BF= best friends (ən yaxşı dostlar) + boyfriend (oğlan dostu)
UR= you are (sən) + your (sənin)

“Ok, people I love the laughs but if you're going to message me, try using English.... “sup” “hru” “hey babe” won't get a response....” (Belə, camaat, mən gülməyi sevirəm, amma əgər siz mənə ismarıq yazırsızsa, ingilis dilindən düzgün

istifadə etməyə çalışın... “sup”, “hru”, “hey babe” bu cür yazılar göndərənlər ismarıclarına cavab almayacaqlar). *21 dekabr, 2016, Emma Swinson*. Avstraliyadan olan bu sosial şəbəkə istifadəçisi digərlərinə müraciət ismarıcı göndərərək normal qaydada ingilis dilindən istifadə etmələrini və ona ünvanlanan qısaltma şəkilli yazılara cavab verməyəcəyini söyləyir. Görünür, ingilis dili daşıyıcısı olan bu xanım istifadəçi insanların ingilis dilini "eybəcər" hala salmasından qorxdığı üçün bu cür müraciətə əl atıb. Burada, o, “sup” (what's up?), “hru” (how are you), “hey babe” (hey baby) kimi qısaltmaları xüsusilə vurğulayıb.

Sxem 3.4.2 İformantların qeyd etdikləri sözlər

İnformantların sorğu vərəqində qeyd etdikləri sözlər:

Sorğuda iştirak etmiş 60 nəfər informant sosial şəbəkədən istifadə zamanı əsasən 38 sözdən istifadə etdiklərini vurğulamışlar. Həmin sözlər qeyd edildiyi sayda, əlifba sırası ilə 6-cı sxemdə verilmişdir (bax: sxem 3.4.2). İnformantların əksəriyyəti hi [hɑɪ] (10%), bye [baɪ] (6.67%), hello [həˈləʊ] (6.67%), thanks [θæŋks] (5%), yes [jes] (5%), /awesome/ [ˈɔːs(ə)m] (3.33%), /beautiful/ [ˈbjuːtɪfʊl] (3.33%), /login/ [ˈlɒɡɪn] (3.33%), /download/ [ˌdaʊnˈləʊd] (3.33%) sözlərini qeyd ediblər. Qalan sözlərin isə hər biri yalnız bir dəfə işlənmişdir.

İnformantlar tərəfindən qeyd edilmiş sözləri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

Kommunikasiya məqsədinə görə təhlil:

1. Salamlaşma və sağollaşma ifadə edən sözlər: hi [hɑɪ] (salam), hello [həˈləʊ] (salam). “hey” [hei] (salam), bye [baɪ] (sag ol);

2. Minnətdarlıq və təbrik ifadə edən sözlər: “thanks” [θæŋks] (təşəkkürlər), “to congratulate” [kənˈgrætʃuleɪt] (təbrik etmək);

3. Yüksək texnologiya sayəsində geniş istifadə edilən sözlər: “address” [əˈdres] (ünvan), to log in [lɒɡ ɪn] (daxil olmaq), “password” [ˈpɑːswəːd] (parol), “download” [ˌdaʊnˈləʊd] (yükləmək), “to post” [pəʊst] (poçtla göndərmək), “to upload” [ˌʌpˈləʊd] (yükləmək), “submission” [səbˈmɪʃ(ə)n] (təqdim etmə);

4. Səs təqlidini bildirən ifadələr: “hmmm”;

5. Bəli-xeyr, təsdiq və ya inkar bildirmək üçün istifadə edilən ifadələr: “yup” [jʌp] (hə), “yes” [jes] (bəli), “no” [nəʊ] (xeyr), okey [oki] (bax səh.12).

Nitq hissələrinə görə təhlil:

1. Sosial şəbəkələrdə ən çox istifadə edilən sifətlər bunlardır: “pretty” [ˈprɪti] (qəşəng), “beautiful” [ˈbjuːtɪfʊl] (gözəl), “awesome” [ˈɔːs(ə)m] (əla, zəhimli), “dear” [dɪə] (əziz), “wonderful” [ˈwʌndəfʊl] (heyranedici), “free” [friː] (azad), “excellent” [ˈɛks(ə)l(ə)nt] (əla), “together” [təˈɡeðə] (birgə);

2. Sosial şəbəkələrdə ən çox istifadə edilən feillər: “to smile” [smɪl] (gülümsəmək), “to like” [ˈlaɪk] (xoşlamaq);

3. Sosial şəbəkələrdə ən çox istifadə edilən isimlər: "venue" ['venju:] (görüş yeri), "time" ['taim] (vaxt/zaman), topic ['tɒpɪk] (mövzu), slang [slɑŋ] (jarqon), name ['neim] (ad), meeting ['mi:tiŋ] (görüş), discussion [dɪ'skʌʃ(ə)n] (müzakirə), holiday ['hɒlɪde] (tətil);

4. Sosial şəbəkələrdə ən çox istifadə edilən əvəzlilər: why [waɪ] (nə üçün), whatever [wɒt'evə] (hər nə).

İrəlində kommunikasiya məqsədinə görə bölgünü daha ətraflı şərh etmək istərdik:

1. Salamlaşma və sağollaşma ifadə edən “hi” (salam), “hello” (salam). “hey” (salam), bye (sag ol) sözlərinin hər biri ayrılıqda açıqlanmışdır.

“hi” [haɪ] (Salam). Sorğunun nəticələrinə görə sosial şəbəkədə [haɪ] sözü ən çox işlənəndir. Belə ki, 10% informant sosial şəbəkədən istifadə zamanı bu sözü işlətdiyini vurğulamışdır. Əslində “hi” sözü amerikan ingiliscəsinə məxsusdur. Bu sözdən əsasən dostlar arasında salamlamada istifadə edilir. V.Müller öz lüğətində /hi/ sözünün orta əsr ingiliscəsində mövcud olan /hey/ (Ey!) sevinc bildirən nidanın bir variantı olduğu vurğulayır [57, s. 363]. Informantların cəmi bir nəfəri “hey” sözünü işlətdiyini qeyd edib.

“Hello” [hə`ləu] (Salam!). “Hello” sözü /hallo/ və /hullo/ sözlərinin alliterasiyasıdır [155]. Sorğuda iştirak etmiş informantların 6.67% -i bu sözü sosial şəbəkələrdən istifadə zamanı işlətdiyini vurğulamışdır. /Hello/ salamlama zamanı işlətdiyimiz və telefona cavab verərkən ilk söylədiyimiz “alo” nidasını ingilis dilində əvəz edir. Aşağıda sosial şəbəkələrdə /hello/ sözünün isim kimi işlənməsinə aid bir neçə birləşməni və onlara uyğun misalları nümunə gətirmişik: “to say hello” (salam vermək), “to send hello” (salam göndərmək).

“You... say hello when you see a teacher.” *10 oktyabr, 2016 Sabire Eliyeva* (Sən... müəllimini görəndə salamlaş!). Verilmiş bu nümunə ingilis dili müəllimi tərəfindən modal feillərə dair qrammatik qaydanın izahının bir hissəsidir. “You”-dan sonra üç nöqtə qoymaqla müəllim şagirdlərinə qaydaya daha diqqətlə nəzər yetirmələrini, şifahi nitqdə belə ona riayət etmələrini vurğulamaq istəmişdir. Əslində isə cümlə əmr formasında olduğu üçün şəxs əvəzliyinin burada işlədilməsi qrammatik qaydaya ziddir.

“Send my hello to your new lover” (Təzə sevgilinə salam söylə!) *25 avqust, 2016, Kigen Jeremy* Cümlə əmr formasında verilmişdir.

“Bye” [baɪ] (Xüdəhafız/ Sağ ol/ Əlvida). 6.67% informant tərəfindən qeyd edilmiş bu söz, demək olar ki, ingilis dilini bilən və bilməyənlərin arasında dillər əzbəri olmuşdur.

“Bye, Bye Miami! We had the best time but now it’s time to go back to reality. Back to school and back to work. ” (Əlvida Mayami. Biz çox gözəl vaxt keçirdik, indi isə reallığa qayıtmaq vaxtıdır. Məktəbə, işə.) *4 yanvar, Doutzen Kroes.* Bu misalda iki dəfə ardıcıl “bye” yazmaqla uzun müddətli və ya ömürlük vidalaşmanı bildirmişdir.

“He still does this, by the bye” (Yeri gəlmişkən, o hələ də bunu edir.) *11 fevral, 2017, Joe Sherren* Burada “bye” sözü “by” sözünü və “the” müəyyənlik artikli ilə birləşərək, ingilis dilində sinonimi olan “by the way” (yeri gəlmişkən/ yerinə düşmüşkən) birləşməsinə əvəz etmişdir.

2. Minnətdarlıq və təbrik ifadə edən sözlər: “thanks” (təşəkkürlər), “to congratulate” (təbrik etmək).

“Thanks” [θæŋks] (təşəkkür edirəm/təşəkkürlər). 5% informant tərəfindən qeyd edilmiş “thanks” sözü “bye” və “hi” sözləri qədər aktualdır. Lakin bu sözə müxtəlif ifadələrdə də rast gəlmək olar: “thanks to someone” (kiminsə sayəsində), “thank you so much” (dərin təşəkkürlər), “to thank someone for something” (kiməsə nəyəyə görə minnətdarlıq bildirmək).

“Thanks to this loyal cat, the entire family was able to escape the burning home unscathed” (Bu sadıq pişiyin sayəsində, bütün ailə yanan evi xəsarətsiz tərk edə bilmişdir) *11 fevral, 2017, CBS News* Xəbər telekanalının “Facebook” səhifəsindən götürülmüş bu yazıda “thanks to” ifadəsi yuxarıda verildiyi kimi “kiminsə sayəsində” mənasını daşıyır.

“My dear students thanks a lot for such a great day” (Bu cür əla günə görə sizə çox minnətdaram, əziz tələbələrim) *25 dekabr, 2016, Lala Gamidova-Dmitriyeva.* Bu misal, yuxarıda qeyd etdiyimiz /to thank someone for something/ “kiməsə nəyəyə görə minnətdarlıq bildirmək” mənasında işlənib.

“Congratulate” [kən'gratjələit] (təbrik etmək). Bu söz yalnız bir nəfər informant tərəfindən qeyd edilmişdir və xüsusi ilə təbrik ismarıclarında rast gəlinir.

“And finally, I congratulate all Britons, who voted for leaving on Brexit.” (Nəhayət ki, “Breksit”ə keçmək üçün səs verən britaniyalıları təbrik edirəm.) *Peyman N.Almas 9 noyabr, 2016.* Burada “congratulate” feili indiki qeyri müəyyən zamanda (Present Simple) verilmişdir.

3. Yüksək texnologiya sayəsində yeni yaranmış və çox istifadə edilən sözlər: “adress” (ünvan), to log in (daxil olmaq), “password” (parol), “download” (yükləmək), “to post” (poçtla göndərmək), “to upload” (yükləmək), “submission” (təqdim etmə).

Yüksək texnologiya sayəsində yaranmış və az qala bütün dünyada inkişaf etmiş və inkişafda olan ölkələrin dilinə daxil olmuş sözlər informantlar tərəfindən xüsusilə qeyd edilmişdir. Qeyd edilmiş sözlərin 21.5 % -i texnologiyanın təsiri sayəsində ən çox işlədilən kəlmələrdir. Üçüncü fəslin başlanğıcında bu məsələyə az da olsa toxunulmuşdur. *“İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının dünya miqyasında hərəkətverici qüvvəyə çevrilməsi müasir proseslərlə bağlı yeni söz və ifadələrin yaranmasına təkan vermişdir. Bunun əsas səbəbi odur ki, bu dil vahidlərini hər hansı kontekstdə görmək (reklam, sosial media və s.) və ya eşitmək imkanları artıb”* [10, s. 14].

4. Səs təqlidini bildirən ifadələr: /hmmm/.

Sözlərin səs təqlidi yolu ilə yaranmasına onomotopeya deyilir. *“Sözün forması ilə mənası arasında birbaşa əlaqə yoxdur. Belə olmasaydı, eyni reallıqlar müxtəlif dillərdə eyni cür səslənərdi. Ancaq səs təqlidi ilə yaranan sözlərdə (onomotopeyada) bu bağlılığı görürük”* [21, s. 158]. Sosial şəbəkələrdə “hmmm” ifadəsi əsasən aşağıdakı təsnifata uyğun işlədilir:

a) Hər hansı bir şəxslə və ya fikirlə razılaşdığımızı bildirmək üçün;

“According to this article, smart people are lazier than their “dumb” friends, hmmm, I agree.” (Bu məqaləyə görə ağıllı insanlar “nakam” dostlarından daha tənbel olur., hmmm, mən razıyam.) *16 avqust, 2016 Mellow 94.7.*

b) Hər hansı bir şəxslə və ya fikirlə razılaşmadığımızı bildirmək üçün:

“Hmmm, I do not think so” (Mən belə düşünmürəm.) 3 mart 2017 *Sheryl Marie Bella*.

c) Nəyi isə tam anlamayanda:

“Hmmm, bu mesajı niyə yazıram unuttum” 29 noyabr, 2010 *Ulker Huseynova*.

ç) Qarşımızdakı şəxsə düşünməyə vaxt verməyi bildirdiyimiz halda;

“Hmmm...Think about it!” (Bu haqda düşün!) 03 mart, 2017 *Bankole Abiola Samin*.

5. Bəli-xeyr, təsdiq və ya inkar bildirmək üçün istifadə edilən ifadələr: “yup” (hə), “yes” (bəli), “no” (xeyr), okey (bax səh.12).

“Yes” [yes] (bəli, hə). Bu söz 5% informant tərəfindən qeyd olunmuşdur. Bu da “yes” sözünün digər sözlərlə müqayisədə daha çox işlənildiyinə sübutdur. Müasir dövrdə, “yes” hər hansı bir məsələ ilə bağlı həmfikir olmağı bildirməkdən əlavə xüsusilə gənclər arasında sevincdən doğan emosional razılığı ifadə etmək üçün geniş istifadədir.

“This is literally Stalin's childhood home in Gori (Yes, Stalin was Georgian)” 2 fevral, 2017 *James Millar*. (Bu sözün əsl mənasında Stalinin uşaqikən Qoridə yaşadığı evdir. Bəli, Stalin gürcü idi.) Bu cümlədə sosial şəbəkə istifadəçisi “Yes, Stalin was Georgian” yazmaqla, sanki söylədiyi fikrin doğru olduğunu təsdiqləməyə çalışır. Deməli, bu cümlədə /yes/ söylənilən fikri təsdiq etdiyini göstərir.

“Yes, we are champion! JMU is the national champion! We are Dukes!” *Sevinj İskendarova*, 9 yanvar, 2017. (Bəli, biz çempionuq! Jeyms Medison Universiteti milli çempionatın qalibidir! Biz Dyuklarıq!) Bu misaldakı “Yes, we are champion!” ifadəsində sevinc hissini bürüzə vermək üçün istifadəçi cümlənin əvvəlində “Yes” yazıb.

“Yes, biz evlendik” 12 dekabr, 2016 *Mehmet Mavili* Bu misalda da, biz türk vətəndaşları olan cütlüyün ailə qurduqları üçün çox sevincli olduğunu müşahidə edə bilərik. Cümlənin əvvəlində verilmiş “Yes” kəlməsi də məhz sevinc hissini bildirmək üçün işlədilib. Əvvəlki misallarda olduğu kimi bu nümunədə də “code-switching” yəni türk və ingilis dilinin çarpazlaşması baş vermişdir.

“Yup” [jəp] (bəli). “Yes” zərfindən fərqli olaraq “yup” qeyri-formal danışmada və yazıda istifadə olunur. Bundan əlavə “yup” sözünün tələffüzü “yes” sözünün tələffüzündən bir qədər fərqlənir və daha rahat şəkildə tələffüz olunur. “Belə ki, /yes/ sözünün tələffüzü zamanı dərin nəfəs dərildir və dil iki xüsusi pozisiyaya əldə edir: ilk səsdə (y) dil ağızda yuxarı qalxır, daha sonra (s) dilin uc hissəsi üst dişlərin yuvaqlarına toxunur. “Yup” sözünün tələffüzü zamanı dərin nəfəsə ehtiyac duyulmur və səslər rahat şəkildə tələffüz edilir”. Buradan belə aydın olur ki, səslənmənin asan olması bu və ya digər sözün seçiminə təsir edir.

İndi isə nitq hissələrinə görə təhlilə keçək:

1. Sosial şəbəkələrdə ən çox istifadə edilən sifətlər: “pretty” (qəşəng), “beautiful” (gözəl), “awesome” (əla, zəhimli), “dear” (əziz), “wonderful” (heyranedic), “free” (azad), “excellent” (əla), “together” (birgə). 21% informant yuxarıda adları çəkilən sifətləri sosial şəbəkədən istifadə zamanı işlətdiyini vurğulayıb. Buradakı sifətlərin heç biri mənfi mənə daşımır.

“Weather is beautiful... Mood is perfect... Why should we stay at home?! Let’s go for a walk.” (Hava gözəldir... Əhval əladır... Evdə niyə oturaq ki? Getdik gəzməyə) *18 sentyabr, 2016 Rima Mammadova.*

“Dear” [dɪr] [dɪə] (əziz). Təbriklər Aida xanım. Hər zaman belə gözəl qalın... be happy dear teacher... (əziz müəlliməm, xoşbəxt olun) *30 yanvar, 2017 Afsana Fataliyeva.*

2. Sosial şəbəkələrdə ən çox istifadə edilən feillər: to smile (gülümsəmək), to like (xoşlamaq) **“Like” [ˈlaɪk] (xoşlamaq)** - /like/ sözü cəmi 1.67% informant tərəfindən qeyd edilsə də, onun istifadəsi hazırki dövrdə geniş vüsət alıb. Hətta ingilis dilini bilməyən insanlar belə nəyi isə bəyəyəndə "sənə bir layk" deyə vurğulayırlar. Bu ifadə ana dilimizdə "Sənə bir beş!" ifadəsini əvəz edir. *Facebook* sosial şəbəkəsində mövcud olan "like" düyməsi onun antonimi olan "unlike" sözünə yeni mənə çaları verdi. Sosial şəbəkə istifadəçiləri "unlike" sözünü əvvəlcə bəyəndikləri nəyi isə artıq bəyənmədiklərini vurğulamaq üçün işlədirlər [162].

3. Sosial şəbəkələrdə ən çox istifadə edilən isimlər: venue (görüş yeri), time (vaxt/zaman), topic (mövzu), slangs (jarqon), name (ad), meeting (görüş), discussion

(müzakirə), holiday (tətil).

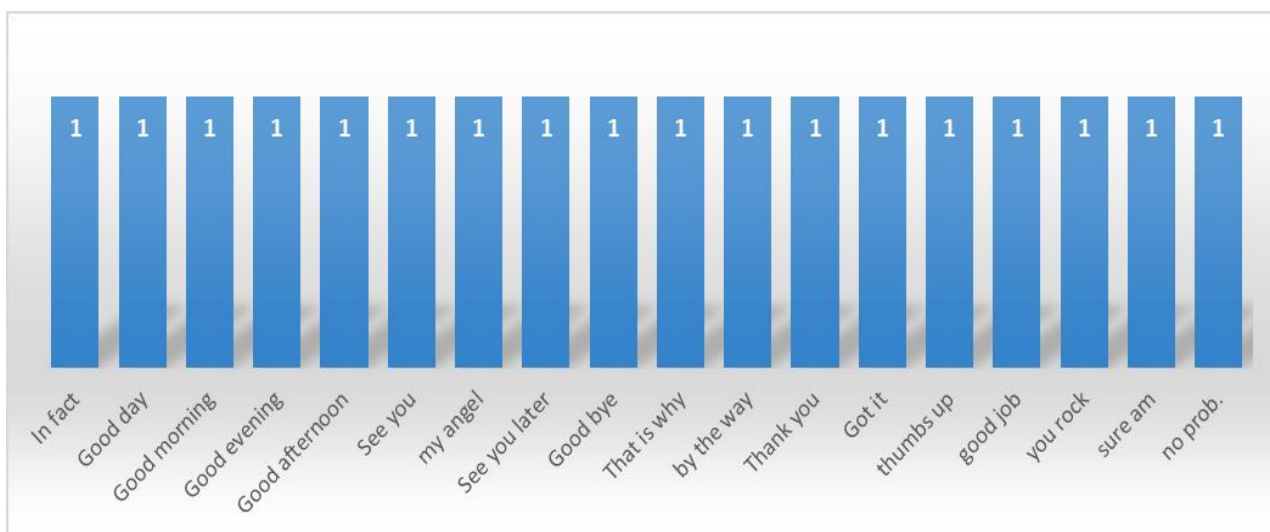
Bu qrupdakı sözləri nəzərdən keçirsək aydın şəkildə görürük ki, sözlərin 90%-i iş və ya təhsil ilə bağlı məsələlərdə istifadə edilir. Sorğumuzda iştirak edən informantların yaş həddi və olduqları mühit də buna imkan verir.

“Topic” [‘təpık] (mövzu). “Dear students of “Introduction to Linguistics” group, your presentation topics have just been posted both on fb and in our group on khazar.org” (“Dilçiliyə giriş” fənninin əziz tələbələri, sizin təqdimat mövzularınız yenidən həm feysbukda, həm də khazar.org – dakı qrupumuzda paylaşılıb.) 9 dekabr, 2015, İlham Tagiyev. Bu misalda istifadəçi fənni tədris etdiyi qrupuna ismarıq göndərərək təqdimat mövzularını xatırladır.

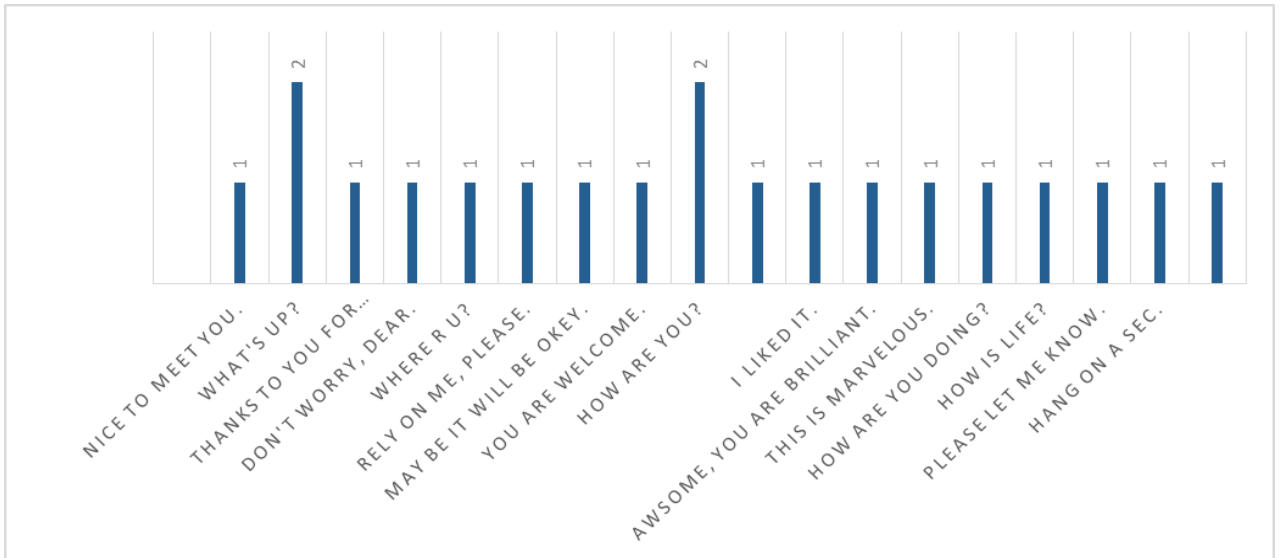
4. Sosial şəbəkələrdə ən çox istifadə edilən əvəzlilər: why (nə üçün) sual əvəzliyi, whatever (hər nə) nisbi əvəzliyi.

“Whatever you give to life, it gives you back.” (Həyatda nə etsən yenidən öz qarşına çıxacaq) 19 fevral, 2017 Safwan Mohamed.

Informantların sosial şəbəkələrdə işlətdikləri sözlər və cümlələr:

Sxem 3.4.3 Informantların sosial şəbəkələrdə işlətdikləri sözlər.

Sxem 3.4.4. İnformantların sosial şəbəkələrdə işlətdikləri cümlələr.

Ümumilikdə, sorğuda iştirak etmiş informantlar sosial şəbəkələrdə ən çox işlətdikləri 18 sözləmi və 18 cümləni qeyd etmişdilər. “What's up” (5.56%) və “How are you” (5.56%) cümlələri istisna olmaqla digər bütün sözləmlər və cümlələr yalnız bir dəfə vurğulanmışdır (bax: sxem 3.4.3 və 3.4.4).

İnformantların sosial şəbəkələrdə işlətdikləri sözləm və cümlələrin semantik bölgüsü:

1. Salamlaşma və sağollaşma bildirənlər: “Good day” [gʊd deɪ] (Gün aydın), “Good morning” [gʊd'mɔ:nɪŋ] (Sabahınız xeyir), “Good evening” [gʊd 'i:v(ə)nɪŋ] (Axşamınız xeyir), “Good afternoon” [gʊd ɑ:ftə'nu:n] (Günortanız xeyir), “Good bye” [gʊd baɪ] (Sağ olun), “See you later” ['si: ju leɪtə] (Bir az sonra görüşərik), Nice to meet you [naɪs tə mi:t ju] (Sizi görməyimə şadam/Tanış olmağımıza şadam), See you ['si: ju] (Görüşənədək).

“Salamlaşma terminləri söhbətin mühüm hissəsidir” [129, s. 165]. Salamlaşma və sağollaşmadan sosial şəbəkə istifadəçiləri daha çox qısaldılmış formada abreviaturlarla, akkronimlərlə, loqoqramlarla göstərsələr də, bütöv ifadələrə də üstünlük verənlər var. Azərbaycan dilində qeyri-rəsmi danışmada bəzən təəccüb doğuran məsələlərdə də, “Sabahın xeyir” söyləyirlər. Bu zaman danışan tərəflərdən biri “hələ xəbər yoxdur?” və ya “indi ayılımsan?” ifadəsini sadəcə “sabahın xeyir” ilə əvəz edir. “Facebook” sosial şəbəkəsindən götürülmüş misalda azərbaycanlı

istifadəçi ingilis və Azərbaycan dillərini çarpazlaşdırmaqla məhz bu mənada qeyd edib.

“Clinton 209-Trump 244. Anan ölsün, bajı. Good morning, xəbəriniz var?” *Peyman N.Almas 9 noyabr, 2016*. Kontekstdən məlum olduğu kimi istifadəçi, Amerika Birləşmiş Ştatlarında prezident seçkilərinin nəticəsini göstərməklə Donald Trampın qalib gəldiyini bildirib və “Facebook” dostluğundakıların bundan xəbəri olub-olmadığını öyrənmək üçün “good morning” yazıb. Buradan məlum olur ki, qeyri-rəsmi danışmada bir dilin xüsusiyyətlərini digər dildə tətbiq etməklə öz fikirlərini çatdırmağa çalışanlar da vardır.

2. Tərif və alqış bildirənlər: Awesome, you are brilliant [ˈɔːs(ə)m ju ɑː ˈbrɪlj(ə)nt] (Möhtəşəmsən/Dərrakəsən); This is marvelous [ðɪs ɪz ˈmɑːvələs] (Bu ecaz kardır.); thumbs up [θʌmz ʌp] (Əla), good job [gʊd dʒɒb] (Əhsən!), you rock [ju rɒk] (Əlasan!).

/Thumbs up/ Hərfi mənası “baş barmaq yuxarı” olan ifadə, əslində “əladır”, “xoşladım” kimi tərcümə edilir. /Facebook/ sosial şəbəkəsində “like” deyilən düymənin tam yanında məhz baş barmaq yuxarı göstərilən piktoqram verilib. İraqdan və ümumiyyətlə Orta Şərqi ölkələrindən fərqli olaraq, digər ölkələrdə bu işarə “əla”, “bəyəndim” mənasında işlənir. “*Körfəzdə müharibə dövründə (1990-91) İraqa gələn amerikalılara baş barmaqlarını yuxarı göstərən iraclılar əslində amerikalıların /əladır/ jestini deyil, bu işarə ilə amerikalıların gəlişinə öz etirazlarını bildirmişdilər*” [91, s. 78].

3. Əlaqələndirici zərflər (conjunctive adverbs): in fact [ɪn fækt] (əslində), that is why [ðæt ɪz waɪ] (bu səbəbdən də), by the way [baɪ ðiː ˈweɪ] (yeri gəlmişkən).

Adətən mürəkkəb cümlələr əlaqələndirici zərflərlə işlədilir. Sosial şəbəkələrdə şəkil paylaşan istifadəçilər baş cümləni nümayiş etdirdikləri şəkil ilə, budaq cümləni isə bir çox hallarda əlaqələndirici zərflərlə yazılı şəkildə paylaşır.

“That is why, I love you Europe.” (Bax, buna görə səni sevirəm Avropa) *Alibaba Mammadov 14 fevral, 2017*. Verilmiş bu misalda, sosial şəbəkə istifadəçisi cümləsinin əsas hissəsini yəni fikrini məhz paylaştığı şəkil ilə bildirmişdir.

4. Sual ifadə edənlər: What's up? ['wɒts ʌp] (Vəziyyət necədir?/Nə xəbər var?) (bax səhifə 28), How are you? ['haʊ a: ju] (Necəsən?), How is life? ['haʊ ɪz laɪf] (Həyatın necə keçir?), How are you doing? ['haʊ a: ju 'du:ɪŋ] (İşlər necə gedir?), What r u doing at the moment? ['wɒt a: ju 'du:ɪŋ æt ði: 'məʊm(ə)nt] (Hal-hazırda nə edirsən?), Where r u? [wɛ: a: ju] (Haradasan?)

5. Əmr və xahiş bildirənlər: Please let me know [pli:z let mi: nəʊ] (Zəhmət olmasa, mənə xəbər verərsən), Hang on a second [hæŋ ɒn ə 'sekənd] (Bu dəqiqə).

6. Razılıq, əminlik və təsəlli bildirənlər: I liked it (Xoşuma gəldi); Do not worry, dear. (Əzizim, narahat olma), Rely on me. (Mənə qüvən.), May be it will be OK. (Bəlkə də, yaxşı olacaq.), Got it. (Anladım.), No problem. (Problem yoxdur.), Sure am I (Əlbəttə.).

“Bəyənilməyən işə görə qadını daş-qalaq etmək istəyirlər. İsa Məsih bu səhnəni görür. Deyir, daşqalaq eləyin, no problem, ancaq birinci daşı ən azı günahkar kimdir o atсын.” *Natiq Adilov 17 mart 2017*. Bu cümlədə, istifadəçi fikrini Azərbaycan dilində bildirsə də, problem yoxdur və ya özünüz bilərsiz ifadəsini ingilis dilində çox geniş yayılmış “no problem” ilə əvəz etmişdir.

7. Təşəkkür bildirənlər: Thank you for everything. (Hər şeyə görə təşəkkürlər.), You are welcome. (Buyurun), Thank you. (Çox sağ ol/Təşəkkür edirəm) (bax s.17).

8. Əzizləmə ifadə edənlər: my angel (Mənim mələyim).

“Məryəmin iki yaşı tamam oldu:) Happy Birthday my angel!” *Minara Farzaliyeva 11 fevral 2016*. Bu misalda da yazıda Azərbaycan və ingilis dillərinin çarpazlaşdırılması müşahidə edilmişdir. Sosial şəbəkə istifadəçisi ilk cümləsini Azərbaycan dilində yazsa da, ikinci cümlə ingilis dilində verilmişdir. İkinci cümlədə əzizləmə şəkilində verilən “my angel” ifadəsi öz əksini istifadəçinin öz övladının ad günündən olan şəklini paylaşması ilə tamamlanmışdır.

“*Yazı öz-özülüyündə dilin daxili sisteminə yad olsa da, ondan bütünlüklə uzaqlaşmaq olmaz: axı bu elə bir texnikadır ki, dil onun köməyi ilə fasiləsiz ifadə edilir. Dilçi onun üstünlüklərini də, çatışmazlıqlarını da, eyni zamanda ona müraciət edərkən ortaya çıxan təhlükələri də bilməlidir*” [17, s. 86]. Belə ki, apardığımız sorğu vasitəsi ilə müasir tendensiya kimi sosial şəbəkələrdə müxtəlif yaş qruplarından olan

istifadəçilər tərəfindən əsasən yazıda işlədilən ingilis dilini tədqiq etməyə çalışdıq. Aparılan sorğunun nəticələrinə görə informantların böyük əksəriyyəti (98.33%) sosial şəbəkələrdə müsbət mənəli ifadələr işlədir. Abreviaturların son zamanlar geniş istifadəsinə baxmayaraq, mədəni zümrəyə məxsus olanlar və daha yaşlı nəsillər, sosial şəbəkələrdə belə, yazdıqları cümlələrin semantik, qrammatik xüsusiyyətlərinə fikir verir, abreviaturların istifadəsini minimuma endirirlər. Sorğunun nəticələrini incələyən zaman dillərin çarpazlaşması (code switching) linqvistik hadisəyə çox rast gəlinir (bax: s.15, 20, 24, 26, 36, 38, 39). C.C.Gumperz dillərin çarpazlaşmasına səbəb kimi aşağıdakıları nümunə gətirir [114, s. 144].

- savadlı şəxsə müraciət;
- savadsız şəxsə müraciət;
- dəqiq mənanı çatdırmaq məqsədi;
- fikri asan və qısa şəkildə ifadə etməklə ünsiyyəti asanlaşdırmaq;
- səlahiyyətli şəxslərlə danışıq aparmaq məqsədi;
- dinləyənin diqqətini cəlb etmək;
- məsələnin mahiyyətini vurğulamaq;
- ünsiyyətin təsirli alınması məqsədi;
- hər hansı bir qrupun səviyyəsi ilə eyniləşmək;
- boşluğu doldurmaq üçün;
- xoş abu-hava yaratmaq üçün.

C.Holmsa görə isə, danışanın dilləri çarpazlaşdırmasının başlıca faktorlarından biri eyni və ya fərqli etnik qrupa mənsub olan şəxslərə qarşı həmrəyliyi nümayiş etdirməkdir [120, s. 78].

Sosial şəbəkələrdə Azərbaycan dilli istifadəçilərin eyni mətnə həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərinin çarpazlaşması vətəndaşlarımızın ingilis dilinə müəyyən qədər yiyələnməsini büruzə verir. Əsasən ingilis dili müəllimlərinin və tələbələrin sosial şəbəkələrdə dillərin çarpazlaşmasına daha çox meyl göstərmələri müşahidə edilmişdir (bax: s. 24, 35, 36).

NƏTİCƏ

İngilis dilinin tədqiqinə sosiolinqvistik yanaşmada müasir tendensiyaların araşdırılmasına həsr edilmiş bu tədqiqat işini yerinə yetirərkən xeyli sayda elmi-nəzəri ədəbiyyat və alimlərin fikir və baxışları nəzərdən keçirilmiş, müxtəlif tədqiqat metodlarından istifadə etməklə araşdırma işləri aparılmışdır.

1. İnformasiya texnologiyası bir çox proseslərin avtomatlaşdırılmasına və yüngülləşdirilməsinə kömək etdiyi halda, qloballaşan ingilis dilinin daha da sürətlə yayılmasına və dəyişməsinə zəmin yaradır. Burada əsasən media mətnlərində qısaltmalara daha çox yer ayrılması, anqlisizmlərin istifadəsi, ayrı-ayrı zümrələrə mənsub insanların sosial şəbəkələrdə dili necə istifadə etməsi kimi faktorlar əsas götürülərək araşdırılmışdır.

2. Qlobal ingilis dilinin yayılma arealının genişlənməsi, xüsusilə azsaylı xalqların dillərinin və mədəniyyətlərinin arxa plana keçməsinə təsir edir. İqtisadi cəhətdən güclü ölkələrin dillərinə və milli mənsubiyyətinə daha az təsir edə bilər. Eyni zamanda, hər hansı bir imperiyanın süqutu yeni dillərin yaranmasına da səbəb ola bilər. Burada ayrı-ayrı ölkələrdə dil siyasətinin düzgün və məqsədli şəkildə aparılması mühüm rol oynayır.

3. Müasir dövr texnologiyası, internetin istifadəsi, ingilisdilli kanalların baxılmasına meyil, bir çox məlumatların ingilis və ya hər hansı bir əcnəbi dildən tərcüməsi, anqlisizmlərin geniş istifadəsinə və hətta KİV-imizə daxil olmasına səbəb olub. Media mətnlərində eyni bir sözün qarşılığı olduğu halda onun ingilis dilindəki variantının verilməsi də hazırkı dövrdə bir tendensiya halını almışdır.

4. İngilis dilində nəşr edilən məşhur qəzetlərdəki mətnlərin araşdırılması orada rast gəlinən qısaltmaların, tərkərlərin, metonimiya və metaforaların kifayət qədər yer aldığı məlum olmuşdur. Bu cür sintaktik üslubi vasitələrin əsas rolu media mətnlərinin təsirini qüvvətləndirmək, oxucuda maraq oyatmaq, diqqətini cəlb etmək və bir çox hallarda insanları inandırmaq məqsədindən ibarətdir.

5. Qəzet materiallarında ən çox şirkət, ölkə, qurum, proqram və təşkilat adları qısaltma şəkilində verilir. Bu cür qısaltmalar uzun zamandır işlənir və hər kəs

tərəfindən tanınır. Digər tərəfdən isə, rəqəmsal texnologiyanın inkişafı sayəsində yeni yaranan və geniş auditoriya tərəfindən anlaşılan qısaltmaların sayı da sürətlə artmaqdadır. Qəzet materiallarında qadağan olunmuş sözlərin müxtəlif formalarda və simvollarla verilməsini də yeni tendensiya adlandırmaq olar.

6. Rəqəmsal texnologiyaların üstünlükləri mənfi cəhətlərini üstələyir və xarici dillərin, xüsusilə də ingilis dilinin xarici dil kimi tədrisində onlardan düzgün istifadə xarici dilin mənimsənilməsini və işlədilməsini asanlaşdırır.

7. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının dünya miqyasında hərəkətverici qüvvəyə çevrilməsi müasir proseslərlə bağlı yeni söz və ifadələrin yaranmasına təkan vermişdir. Burada çoxsaylı qısaltmaların, mürəkkəb sözlərin, blendlərin yaranmasını xüsusi vurğulamaq lazımdır. Bu da çox zaman dili daha bəsit formaya salır. Lakin eyni zamanda yeni yaranmış kəlmələr və qısaltmalar yerindən asılı olaraq ikimənalılıq yarada bilər.

8. Müasir dövrdə insanlar daha çox yüksək texnologiyaların vasitəsilə yazılı şəkildə ünsiyyət qururlar, bu zaman bir dildən digər dilə keçidin yazılı mənbələrdə özünü qabarıq şəkildə büruzə verdiyini müşahidə edirik. Buna, əsasən, sosial şəbəkələrdə rast gəlinir.

9. Bir çox akronimlərin danışmaq dilində belə fəallaşdığını da müşahidə etmək olar. Bu fəallaşma hətta abreviaturlarda sinonimliyin və omonimliyin yaranmasına da səbəb olmuşdur. Əsasən ingilis dili müəllimlərinin və tələbələrin sosial şəbəkələrdə dillərin qarışmasına daha çox meyl göstərmələri müşahidə edilmişdir.

10. Yaşlı nəsil müəllimlərinə fərqli olaraq, gənc nəsil müəllimləri müasir texnologiyaların dərs prosesində yararlı vasitə olduğunu qəbul edərək, onların istifadəsində daha maraqlıdırlar. Lakin müasir dövrün tələblərini nəzərə alaraq, yaşlı nəslin də tədricən yeni növ texnologiyalara uyğunlaşaraq tədris prosesini aparması müşahidə edilir.

Ümumilikdə, dissertasiya işində aparılmış tədqiqat işinin nəticələrinə görə dilin tədqiqinə sosiolinqvistik yanaşmada müasir tendensiyalar rəqəmsal texnologiyaların dilə olan təsiri və ingilis dilinin sürətli şəkildə dəyişikliklərə məruz qalması ilə nəticələnir. Bu da özünü əsasən kağız və elektron mediada büruzə verir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

Azərbaycan dilində:

1. Abbasova, M.Y. Anqlisizmlər Azərbaycan kütləvi informasiya vasitələrində // Azərbaycanca xarici dillər, Elmi metodik və ictimai-publisistik jurnal. – Bakı: Mütərcim, – 2016. №4 (34), – s.43-46
2. Abbasova, M.Y. Müasir dövrdə dil siyasəti problemi // Azərbaycanca xarici dillər, Elmi metodik və ictimai-publisistik jurnal. – Bakı: Mütərcim, – 2015. №3 (29), – s.43-46
3. Ağayev, T.B. Sosiologiyaya dair sxemlər / tərt. ed.: T.B.Ağayev, red.ed.: F.Q.Vahidov. /Mühazirələr konspekti./ – Bakı: Nurlan Çap Evi, – 2002. – 90 s.
4. Axundov, A. Ümumi dilçilik / A.Axundov. – Bakı: Maarif Nəşriyyatı, – 1979. – 250 s.
5. Bəylərova, A. Bədii dildə üslubi fiqurlar / A.Bəylərova. – Bakı: Nurlan, – 2008. – 212 s.
6. Blumfeld, L. Dil / L.Blumfeld. – Bakı: Prestij, – 2014. – 520 s.
7. Əliyev, V. Heydər Əliyevin dil siyasəti / V.Əliyev. – Bakı: Nurlan, – 2003. – 38 s.
8. Hacıyev, T.İ. Azərbaycan ədəbi dili tarixi / T.İ.Hacıyev. – Bakı: Elm, – c.2. – 1987. – 247 s.
9. Qurbanov, A. Ümumi dilçilik / A.Qurbanov. – Bakı: Elm, – c.2. – 2011. – 531 s.
10. Mahmudova, T. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları və ünsiyyət: dildə yeni nə var. // 525-ci qəzet. – 2015, yanvar. – s.14.
11. Mustafayeva, A. Rəqəmsal iqtisadiyyata keçidin özəllikləri və determinantları: / magistr dissertasiyası / – Bakı, 2016. – 82 s.
12. Potter, S. Dilimiz / S.Potter. tərt. ed.: F.Y.Veysəlli, red. ed.: S.B.Mustafayeva, – Bakı: Elm və Təhsil, – 2014. – 165 s.
13. Rəcəbli, Ə.Ə. Dilçilik tarixi / Ə.Ə.Rəcəbli. rəyçi: K.M.Abdullayev, red.: A.M.Qurbanov. /Ali məktəblərin filologiya fakültələri üçün dərs vəsaiti / – Bakı: Maarif, – 1988. – 537 s.
14. Rəcəbli, Ə.Ə. Dilçilik tarixi: [2 cilddə] / Ə.Ə.Rəcəbli. Universitetlərin filologiya

- fakültələri üçün dərs vəsaiti / – Bakı: Nurlan, – c.1. – 2006. – 616 s.
15. Rəcəbli, Ə.Ə. Dilçilik tarixi: [2 cilddə] / Ə.Ə.Rəcəbli. Universitetlərin filologiya fakültələri üçün dərs vəsaiti / – Bakı: Nurlan, – c.2. – 2007. – 528 s.
 16. Rəcəbli, Ə.Ə. Dilçiliyə giriş / Ə.Ə.Rəcəbli. / Mühazirə mətnləri / – Bakı: Nurlan, – 2008. – 208 s.
 17. Sössür, F. Ümumi dilçilik kursu / F.Sössür. – Bakı: BDU nəşriyyatı, – 2003. – 407 s.
 18. Sultanov, V.S. Dil, etnos və etnonimiya / V.S.Sultanov. red.: K.A.Vəliyeva. /AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu / – Bakı: Örnək, – 1994. – 116 s.
 19. Veysəlli, F.Y. Studia philological: [2 cilddə] / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Təhsil, – c.1. – 2005. – 342 s.
 20. Veysəlli, F.Y. Dilçilik ensiklopediyası: Azərbaycan Dillər Universiteti. Alman dilinin fonetikasi, qrammatikası və tarixi kafedrası. Eksperimental fonetika və tətbiqi dilçilik laboratoriyası: [2 cilddə] / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – c.1. – 2006. – 516 s.
 21. Veysəlli, F.Y. Dilçiliyin əsasları / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – 2013. – 417 s.
 22. Veysəlli, F.Y. Diskurs təhlilinə giriş / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Təhsil, – 2010. – 140 s.
 23. Veysəlli, F.Y. German dilçiliyinə giriş / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – 2011. – 405 s.
 24. Veysəlli, F.Y. Dil, cəmiyyət və siyasət / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – 2004. – 308 s.
 25. Veysəlli, F.Y. Dil / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Təhsil, – 2007. – 292 s.
 26. Veysəlli, F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. Studia philologica: Dərs vəsaiti [2 cilddə] / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – c.1. – 2008. – 308 s.
 27. Veysəlli, F.Y. Seçilmiş əsərlər: məqalələr toplusu: [2 cilddə] / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – 2009. – 639 s.

28. Аббасова, М.Ю. Английский язык и цифровые технологии // – Издательский дом Дмитрия Бурого, Язык и культура, – 2019. Вып. 22, Том 1 (196), – с.187-193
29. Аврорин, В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка. / В.А.Аврорин. – Л.: Наука, – 1975. – 274 с.
30. Алпатов, В.М. Языковая политика в современном мире. Научный диалог. // Филология, – 2013. № 5(17), – с.8-28
31. Алпатов, В.М. 150 языков и политика. 1917–2000: социолингвистические проблемы СССР и постсоветского пространства / В.М.Алпатов. – М.: КРАФТ+ИВ РАН, – 2000. – 224 с.
32. Алпатов, В.М. Япония: язык и культура / В.М.Алпатов – М.: Языки славянских культур, – 2008. – 206 с.
33. Арутюнова, Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д.Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, – 1999. – 896 с.
34. Балановский, О.П. Генофонд Европы / О.П.Балановский. – М.: Тов-во науч. Изданий КМК, – 2015. – 354 с.
35. Беликов, В.И. Социолингвистика. Учебник для вузов / В.И.Беликов, Л.П.Крысин. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, – 2001. – 315 с.
36. Беляева, Т.М. Английский язык за пределами Англии / Т.М.Беляева, И.А.Потапова. – Л.: “Учпедгиз”, – 1961. – 150 с.
37. Бондарчук, Г.Г. Основные различия между британским и американским английским / Г.Г.Бондарчук, Е.А.Бурая. – М.: Флинта, Наука, – 2007. – 68 с.
38. Бурыкин, А.А. Язык малочисленного народа в его письменной форме. Социолингвистические и собственно лингвистические аспекты / А.А.Бурыкин. – Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение, – 2004. – 384 с.
39. Вахтин, Н.Б. Социолингвистика и социология языка / Н.Б.Вахтин, Е.В.Головко. – Санкт Петербург: Издательский центр: Гуманитарная академия, Европейский университет в Санкт-Петербурге, – 2004. – 336 с.

40. Вахтин, Н.Б. Языки народов Севера в XX веке: очерки языкового сдвига / Н.Б.Вахтин. – Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, – 2001. – 338 с.
41. Вейсялли, Ф.Я. Социоллингвистика / Ф.Я.Вейсялли. – Баку: Мутарджим, – 2019. – 112 с.
42. Воронцова, Е.В. Проблема языкового и культурного общения в цивилизации // XXI вв. Образование и культура России в изменяющемся мире, – Новосибирск, – 2007. – с.61-64
43. Гак, В.Г. Языковые преобразования / В.Г.Гак. – М.: Школа, Языки русской культуры, – 1998. – 768 с.
44. Даниленко, О.А. Язык конфликта в трансформирующемся обществе: от конструирования истории к формированию социокультурных идентичностей / О.А.Даниленко. – Вильнюс: Европейский гуманитарный университета, Литва, – 2007. – 403 с.
45. Дешериев, Ю.Д. Влияние социальных факторов на функционирование и развитие языка / Ю.Д.Дешериев, Л.П.Крысин (отв.ред.). – М.: Наука, – 1988. – 200 с.
46. Дешериев, Ю.Д. Социальная лингвистика. К основам общей теории / Ю.Д.Дешериев. – М.: Наука, – 1977. –382 с.
47. Дешериев, Ю.Д. Языковая политика. Лингвистический политический словарь / Ю.Д.Дешериев. – М.: Наука, – 1990. – 616 с.
48. Засорина, Л.Н. Введение в структурную лингвистику / Л.Н.Засорина. – М.: Высшая школа, – 1974. – 319 с.
49. Карасик, В.И. Язык социального статуса. Монография / В.И.Карасик. – М.: Ин-т язык-я АН СССР, Волгоград. пед. институт, – 1991. – 495 с.
50. Кобозева, И.М. Лингвистическая семантика: Учеб. пособие / И.М.Кобозева. – М.: Эдиториал УРСС, – 2000. – 217 с.
51. Колшанский, Г.В. Коммуникативная функция и структура языка / Г.В.Колшанский. – Изд-е 2. – Издательство ЛКИ, – 2007. – 176 с.
52. Лайонз, Д. Язык и лингвистика. Вводный курс / Д.Лайонз. – М.: Едиториал УРСС, – 2004. – 320 с.

53. Мельникова, А. Язык и национальный характер: Взаимосвязь структуры языка и ментальности / А.Мельникова. – Санкт-Петербург: Речь, – 2003. – 320 с.
54. Мечковская, Н.Б. Социальная лингвистика / Н.Б.Мечковская. – М.: Аспект Пресс, – 2001. – 207 с.
55. Михальченко, В.Ю. Словарь социолингвистических терминов. Российская академия лингвистических наук / В.Ю.Михальченко. – М.: Наука, – 2006. – 312 с.
56. Мусорин, А.Ю. Основы науки о языке / А.Ю.Мусорин. – Новосибирск: Новосибирское книжное издательство, – 2004. – 38 с.
57. Мюллер, В. Англо-русский словарь / В.Мюллер. – Издательство: Советская энциклопедия, – 1969. – 912 с.
58. Павлов, Г. Коррозия родного языка // Научно-культурологический журнал [Electronic resource] /URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?rubricid=5&level1=main&level2=articles>
59. Прошина, З.Г. Основные положения и спорные проблемы теории вариантности английского языка. Учебное пособие / З.Г.Прошина. – Хабаровск, – 2007. – 172 с.
60. Розенталь, Д.Э. Справочник по правописанию, произношению, литературному редактированию / Д.Э.Розенталь. – М.: Черро, – 1998. – 400 с.
61. Сычев, И. Интернет мобильная связь и социальные сети: [Electronic resource] / URL: <https://habr.com/en/post/283612/>
62. Тер-Минасова, С.Г. Война и мир языков и культур: вопросы теории и практики межъязыковой и межкультурной коммуникации: Учеб. пособие. / С.Г.Тер-Минасова. – М.: АСТ: Астрель: Хранитель, – 2007. – 286 с.
63. Тощенко, Ж.Т. Постсоветское пространство: Суверинизация и интеграция / Ж.Т.Тощенко. Этносоциологические очерки. – М.: РГГУ, – 1997. – 142 с.
64. Троянова, И.М. Когнитивная Функция как одна из важнейших функций языка. // – Вестник ТГПУ, – 2008. – Вып. 2, – с.56-59

65. Филин, Ф.П. К проблеме социальной обусловленности языка / Ф.П.Филин. Вопросы языкознания. – М.: Наука, – 1966. – 174 с.
66. Шапошникова, И.В. История английского языка. Учебное пособие / И.В.Шапошникова. 2-е изд., стереотип. – М.: Флинта, – 2011. – 508 с.
67. Швейцер, А.Д. Лингвистический энциклопедический словарь / А.Д.Швейцер. – М.: Наука, – 1990. – с.481-482
68. Швейцер, А.Д. Никольский, Л.Б. Введение в социалингвистику. Учебное пособие / А.Д.Швейцер. – М.: Высшая школа, – 1978. – 216 с.
69. Швейцер, А.Д. Современная социалингвистика. Теория, проблемы, методы / А.Д.Швейцер. – М.: Наука, – 1977. – 176 с.
70. Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В.Щерба. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, – 1974. – 427 с.

İngilis dilində:

71. Abbasova, M.Y. The Role of Digital Technology in English Language Teaching in Azerbaijan // International Journal of English Linguistics. Published by Canadian Center of Science and Education (Toronto, Canada), – 2019. Vol.9, Issue 2. – p.364-372
72. Abdullah, M. Code-switching in television talk shows and its impact on viewers. // International Journal of Arts and Humanities (IRJAH), – 2011. Vol.39, No 39, – p.13-37
73. Alfahran, I. English as a Global Language and the Effects on Culture and Identity: [Electronic resource] // American Research Journal of English and Literature (ARJEL). URL: <https://www.arjonline.org/papers/arjel/v2-i1/10.pdf>
74. Anastassia, M., Lazarevic, B. Best Practices using video technology to promote second language acquisition // Journal: Teaching English with Technology, – 2012. Vol. 12, No 3, – p.49-61
75. Ananiadou, S. The English Language in the Digital Age / S.Ananiadou. – Springer, – 2010. – 43 p.
76. Aronoff, M. The Handbook of Linguistics / M.Aronoff, J.Rees-Miller. –

- Cambridge: Backwell Publishers, – 2003. – 523 p.
77. Bauer, L. English word formation / L.Bauer. – Cambridge University Press, – 1983. – 311 p.
 78. Bayley, R. Sociolinguistic Variation / R.Bayley. ed.: C.Lucas. – Cambridge University Press, – 2007. – 405 p.
 79. Bernard, S. Language Policy / Bernard Spolsky. – Cambridge University Press, – 2012. – 765 p.
 80. Blommaert, J. The Sociolinguistics of Globalization / J.Blommaert. – Cambridge University Press, – 2010. – 214 p.
 81. Bossa, M., Stevens, V., & Tawel, A. Ayat Al-Tawel and Maria Bossa discuss their students' collaborations between Egypt and Argentina Learning2gether podcast: [Electronic resources]. –2012. URL: <http://learning2gether.net/2011/06/12/ayat-altawel-and-mariabossa-discuss-their-s/>
 82. Brown, B. Raising student awareness of pronunciation and exploring out-of class approaches to pronunciation practice //– Cambridge English, – 2012. Research Notes 48, – p.18-23
 83. Burgars, C. Metaphor, hyperbole, and irony in written discourse: Uses in isolation and in combination / C.Burgars, Y.Kiki, L.Renardel [an other]. // Journal of Pragmatics: – 2018. Vol. 127, – p.71-83
 84. Canon, G. Abbreviations and Acronyms in English Word Formation. American Speech // – Duke University Press,– 1989. Vol. 64, No 2, – p.99- 127
 85. Chambers, J.K. Studying Language Variation: An Informal Epistemology / J.K.Chambers. – Blackwell Publishers, – 2002. – 807 p.
 86. Cheng, X. Research on Chinese college English Teachers' Classroom Code switching: Beliefs and Attitudes // Journal of Language teaching and research, – Academy Publisher, – 2013. – Vol. 4, N 6, – p.1277-1284
 87. Chin-lin, C. Metaphor and metonymy in Apple Daily's Headlines: [Electronic resource] // Proceedings of the Twenty-Fourth Conference on Computational and Speech Processing, ROCLING, – 2012. – p.176-184. URL: <https://www.aclweb.org/anthology/O12-1018.pdf>

88. Chong, D. H. The practical considerations of the Internet in the EFL classroom // The Journal of Multimedia-Assisted Language Learning, – 2001. Vol. 3 (2), – p.9-35
89. Crystal, D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics/ D.Crystal. Sixth edition. – Oxford: Blackwell Publishers, – 2008. – 529 p.
90. Crystal, D. English as a Global Language / D.Crystal. – Cambridge University Press, – 2003. – 212 p.
91. Crystal, D. How language works / D.Crystal. – Popular Penguins, – 2008. – 500 p.
92. Crystal, D. Language and Internet / D.Crystal. – Cambridge University Press, – 2001. – 272 p.
93. Crystal, D. Language death / D.Crystal. – Cambridge University Press, – 2003. – 209 p.
94. Crystal, D. Txtng the Gr8 deb8 / D.Crystal. – Oxford University Press, – 2008. – 231 p.
95. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of Language / D.Crystal. – Cambridge University Press, – 2010. – 516 p.
96. Crystal, D. The story of English in 100 words / D.Crystal. – Profile Books LTD, – 2011. – 305 p.
97. Dannah, M. Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. // Journal of Computer Mediated Communication, – 2007. Vol. 13, Issue 1. /Version of record on line: 17 December/– p.210-230.
98. David, R.S. Common Legend Abbreviations on Roman Coins: [Electronic resources]. URL: www.davidrsear.com/academy/roman_legends.html
99. Deborah, H. TESOL Technology Standards Framework / H.Deborah. – Virginia: Teachers of English to Speakers of other Language. Inc., – 2008. – p. 55.
100. Durant, A. Meaning in the Media: Discourse, Controversy and Debate / A.Durant. – Cambridge University Press, – 2010. – 250 p.

101. Erwin-Billones, C. Code-switching in Filipino newspapers: expansion of language, culture and identity: [Electronic resource] / Master thesis/, – Colorado University, 2012. – 94 p. URL: <http://hdl.handle.net/10217/65335>
102. Falahati, Q.F. Acronyms and Abbreviations Application in News Articles: A Comparative Study of Iranian and Indian Newspapers // International Journal of English Language and Translation studies, – 2016. Vol.4 (3), – p.81-90
103. Farina, F. The language of text messaging: “Linguistic Ruin” or resource // The Irish Psychologist, – 2011. Vol. 37, Issue 6, – p.145-149
104. Fishman, J.A. Advances in the Sociology of Language/ J.A.Fishman. – The Hague: Mouton de Gruyter, Vol. 2, – 1972. – 492 p.
105. Fishman, J.A. The Sociology of Language / J.A.Fishman. – Newbury House, – 1972. – 251 p.
106. Finegan, E. Language in the USA / E.Finegan, J.R.Rickford. – Cambridge University Press, – 2004. – 236 p.
107. Foreign Language Learning Statistics: [Electronic resource] / URL: www.appso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=educ_thfrlan&lang=en
108. Gary, M. Integrating technology into secondary English Language Teaching / M.Gary. – British council, – 2013. – 201 p.
109. Gary, M. Innovations in learning technologies for English language teaching / M.Gary. – British Council, – 2013. – 197 p.
110. Ginzburg, R.S. A course in Modern English Lexicology / R.S.Ginzburg. – Moscow: Higher School Publishing House, – 1979. – 269 p.
111. Graddol, D. Describing Language / D.Graddol, J.Cheshire, J.Swann. 2nd edition. – Open University Press, – 1994. – 250 p.
112. Graddol, D. The Future of English / D.Gradol. – British Council, – 2000. – 66 p.
113. Guillermo, S.F. Language, Dialect, and Register: Sociolinguistics and the Estimation of Measurement Error in the testing of English Language Learners. / S.F.Guillermo. – Colorado University, Boulder, – 2006. – 2379 p.
114. Gumperz, J.J. Discourse strategies / J.J.Gumperz. – Cambridge University Press, – 1982. – 225 p.

115. Gumperz, J.J. *Language in Social Groups* / J.J.Gumperz. – Stanford, CA: Stanford University Press, – 1971. – 493 p.
116. Halliday, M.A. *Language as social semiotic* / M.Halliday. – London: Edward Arnold, – 1978. – 256 p.
117. Halliday, M.A. *Learning how to mean explorations in the development of language* / M.Halliday. – London: Edward Arnold, – 1975. – 164 p.
118. Hays, J. *Language in Singapore: [Electronic resource]* / URL: http://factsanddetails.com/southeast-asia/Singapore/sub5_7b
119. Hogg, R. *A History of the English Language* / R.Hogg, D.Denison. – Cambridge University Press, – 2006. – 495 p.
120. Holmes, J. *An introduction to Sociolinguistics* / J.Holmes. 4th ed. – Wellington: Longman, – 2008. – 510 p.
121. House, J. *English as a Lingua Franca: A threat to multilingualism?* // – Blackwell Publishing LTD, *Journal of Sociolinguistics*, – 2003. – Vol.7, – Issue 4, – p.556-578
122. Humphrys, J. *I h8 txt msgs: How texting is wrecking our language: [Electronic resource]* / – Daily Mail, – 2007. URL: www.dailymail.co.uk/news/article-483511/I-h8-txt-msgs
123. Huseyin, B. *The Impact of Sosial Networks on Undergraduate Student's Learning Foreign Language* / B.Huseyin, S.Saide, S.Gunay. // *Procedure: Social and Behavioral Sciences*. – Elsevier, – 2015. – p.1045-1049
124. James, D.T. *The Information Age* / D.T.James. – Greenhaven Press, – 2003. – 188 p.
125. Jenkins, A. *IUPAC. Compendium of Chemical Terminology* / A.Jenkins. – Oxford: Blackwell Scientific Publications, – 2014. – 1622 p.
126. Jomon, A.P. *Effect of online social networking on student academic performance, Computers in Human Behavior* / A.P.Jomon, B.M.Hope, D.C.Justin. – Elsevier Ltd, USA, – 2012. – p.2117-2127
127. John, S. *A dictionary of sociology* / S.John. – Oxford University Press, – 2011. – 2525 p.

128. Johnson, A. The rise of English: The language of globalization in China and the European Union // *Macalester International*, – 2009. Vol.22(1), Issue 12, – p.131-168
129. Jucker, A.H. *Speech acts in the history of English* / A.H.Jucker. – John Benjamins publishing house, – 2008. – 327 p.
130. Izura, C., & Playfoot, D. A normative study of acronyms and acronym names // *Behav Res*, – 2012. No 44. – p.862-869
131. Kana, A.F. *Digital logic design: [Electronic resource]* / URL: https://drive.google.com/file/d/0B_w12ctQbwTDT2oxaHNiQzk3Zk0/edit
132. Kanno Y., Varghese M. Immigrant and refugee ESL students' challenges to accessing four-year college education: From language policy to educational policy // *Journal of Language, Identity, and Education*, – Taylor & Francis Group, – 2010. Vol. 9, Issue 5, – p.310-328
133. Kennedy, V. *Metaphor in the news-Introduction* // – London: Routledge, *Metaphor and Symbol*, – 2000. Vol. 15 (4), – p.209-211
134. Kevin, Y.T. *International law, history and policy: Singapore in the early years. Center for international law.* / Y.T. Kevin. Monograph №1. – National University of Singapore, – 2011. – 96 p.
135. Kperogi, F.A. *Global English: The Changing Face and Forms of Nigerian English in a Global World* / F.A.Kperogi. – Peter Lang, – 2015. – 244 p.
136. Labov, W. *The Social Stratification of English in New York City* / W.Labov. 2nd edition. – Oxford University Press, – 2006. – 485 p.
137. Lakoff, G. *Metaphors We Live By* / G.Lakoff, M.Johnson. – Chicago: The University of Chicago Press, – 2003. – 256 p.
138. Laurie, B. *An Introduction to International Varieties of English* / B.Laurie. – Edinburgh University Press, – 2003. – 160 p.
139. Leychyk, V.M. *People and Words. How Words in Russian Appear and Function* / V.M.Leychyk. – Moscow: Nauka, – 1982. – 177 p.
140. Lingard, B. and Ozga J. *The Routledge Falmer Reader in Education Policy and Politics* / B.Lingard, J.Ozga. – Oxon: Routledge, – 2007. – 278 p.

141. Lopez-Rua, P. Making and breaking the rules: lexical creativity in the alternative music scene // – Routledge, Language Awareness, – 2010. Vol. 19, No 1, – p.51-67
142. Luna, D. Advertizing to bilingual Consumers: The impact of Code switching on Persuasion // – Oxford University Press, Journal of consumer research, – 2016. – Vol. 31, No 4, – p.760-765
143. Mahboob, A. Englishes in Multilingual Contexts: Language Variation and Education / A.Mahboob, L.Barratt. – Springer, – 2014. – 250 p.
144. Malenica, F., Fabijanić I. Abbreviations in English Military Terminology // Brno Studies in English, – 2013. Vol.39, No 1, – p.61-87
145. Mammadov, A.Y. Deictic representatins of person in media discourse // – Berlin: De Gruyter, Lodz Papers in Pragmatics, – 2014. Vol.10, – Issue 2, – p.245-259
146. Mammadov, A.Y. Repetition in discourse / A.Y.Mammadov, M.Mammadov, J.Rasulova. – Munchen: Lincom Europa, – 2019. – 90 p.
147. Mammadov, A.Y. Practical introduction to English linguistics. / A.Y.Mammadov, L.Ziyadova. – LAP Lambert Academic Publishing, – 2018. – 118 p.
148. Manfred, G. A dictionary of European Anglicisms / G.Manfred. – Oxford University Press, – 2001. – 384 p.
149. Mark, McCrindle. Word up: A lexicon and Guide to Communication in the 21th century / McCrindle Mark. – Halstead Press, – 2007. – 208 p.
150. Mattiello, E. An Introduction to English Slang. A Description of its Morphology, Semantics and Sociology / E.Mattiello. – Polimetrica, – 2008. – 325 p.
151. Maszkowska, N. The use of technology in English language teaching: [Electronic resource] / – Poland: Nicoulas Copernicus University, – 2017. URL: <http://englishcontext.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/64/2019/03/Inet-conference-2017.pdf>

152. Meinhof, U. *Intertextuality and the media: From genre to everyday life* / U. Meinhof, J. Smith. – Manchester, UK: Manchester University Press, – 2000. – 176 p.
153. Mikanowski, J. *Behemoth, bully, thief: how the English language is taking over the planet*: [Electronic resource] / – Guardian, – August, 2018. URL: www.theguardian.com/news/2018/jul/27/english-language-global-dominance
154. Mollaei, F., & Riasati, M. J. *Teachers perceptions of using technology in teaching EFL*: [Electronic resource] // *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, – 2013. No2(1), – p.13-22. URL: <http://dx.doi.org/10.7575/ijalel.v.2n.1p.13>.
155. Mulvey, C. *The first king's English: Alfred the language maker*: [Electronic resources] (2013). URL: www.englishproject.org/resources/first-kings-english-alfred-language-maker
156. Nilep, C. *Code Switching in Sociocultural Linguistics*: [Electronic resource] // *Colorado Research in Linguistics*, – 2006. – Vol. 19. URL: www.colorado.edu/ling/CRIL/volume19_issue1/paper_Nilep.htm
157. Park, C. N., & Son, J. B. *Implementing computer-assisted language learning in the EFL classroom: Teachers' perceptions and perspectives*: [Electronic resource] // *International journal of pedagogies and learning*, – 2009. No 5(2), – p.80-101. URL: <http://dx.doi.org/10.5172/ijpl.5.2.80>
158. Pennycook, A. *English in the World* / A. Pennycook. In: J. Tollefson. Ed., *Power and Inequality in Language Education*. – Cambridge: University Press, – 1995. – p.34-58
159. Peresich, C. *Blends. A creative means of word-formation* / C. Peresich. Klagenfurt University (Institut für Anglistik und Amerikanistik). – Munich – GRIN Verlag, – 2014. – 20 p.
160. Petryshyn, K. *English loanwords in electronic media discourse in Ukraine* / K. Petryshyn. – Print: Representerale, University of Oslo, – 2014. – 91 p.
161. Phillipson, R. *Linguistic imperialism continued* / R. Phillipson. – New York and London: Routledge, – 2009. – 296 p.

162. Poh, M. 20 dictionary words originated from the internet: [Electronic resource] (2018). URL: www.hongkiat.com/blog/dictionary-words-from-internet/
163. Poplack, S. Sometimes I'll start a sentence in Spanish Y Termino en Espanol: Toward a typology of code-switching // – Linguistics, – 1980. Vol. 18, Issue 7/8, – p.581-618
164. Pun, M. The use of multimedia technology in English language teaching: A Global Perspective // Crossing the border: International Journal of Interdisciplinary Studies, – 2013. Vol.1, No.1, – p.29-38
165. Quezada, P. A. Schools in the context of E-education and e-society: [Electronic resource] // 12th Iberian Conference on Information systems and technologies. – Portugal-Lisboa, – June, 2017. URL: www.researchgate.net/publication/309511514.
166. Robb, A. 92 Percent of College Students Prefer Reading Print Books to E-Readers: [Electronic resource] (2015). URL: www.newrepublic.com/article/120765
167. Rosenhaus, J. Globally speaking: motives for adopting English vocabulary in other languages / J.Rosenhaus, R.Kowner. – Clevedon: Multilingual Matters Ltd, – 2008. – 277 p.
168. Simon, D. Towards a new understanding of code-switching in the foreign language classroom / D.Simon. In: R.Jacobson, ed. 2000. Trends in Linguistics: Code switching Worldwide II. – Berlin: Mouton de Gruyter, – 2001. – p.311-342
169. Silvius, G. Strategic Integration of Social Media into Project Management Practice. / G.Silvius. – IGI Global, – 2016. – 343 p.
170. Shie, J.S. Metaphors and metonymies in New York Times and Times Supplement news headlines // Journal of Pragmatics, – 2011. No 43(5), – p.1318-1334
171. Shin, H.J., & Son, J.B. EFL teachers' perceptions and perspectives on internet assisted language teaching: [Electronic resource] // Computer-Assisted Language Learning Electronic Journal (CALL-EJ), – 2007. No 8(2). URL: <http://callej.org/journal/8-2/h-js-j-bs.html>.

172. Skutnabb-Kangas, T. Bilingualism or Not: The Education of Minorities / T. Skutnabb-Kangas. – Clevedon, Multilingual Matters, – 1983. – 378 p.
173. Stollak, M.J. Getting social: The impact of social networking usage on grades among college students // ASBBS Conference Proceeding, – 2011. No 18 (1), – 865 p.
174. Tanzer, N.K. Developing tests for use in multiple languages and cultures: A plea for simultaneous development. Adapting educational and psychological tests for cross-cultural assessment / N.K. Tanzer. In Hambleton, R.K., Merenda, P.F., & Spielberger, C. D. editors. – Mahwah, NJ: Erlbaum, – 2005. – p.235–263
175. Thurairaj, S. Facebook and Twitter: A platform to engage in a positive learning // Proceedings of the International Conference on Application of Information and Communication Technology and Statistics in Economy and Education, – Bulgaria, – 2012. – p.157-167
176. Trudgil, P. Sociolinguistic: An Introduction to Language and Society / P. Trudgil. – London: Penguin, – 1983. – 189 p.
177. Trudgil, P. International English: A guide to the varieties of Standard English / P. Trudgil, J. Hannah. 5th edition. – Routledge, – 2013. – 160 p.
178. Tannen, D. Talking Voices: Repetition, Dialogue, and Imagery in Conversational Discourse / D. Tannen. – New York: Cambridge University Press, – 1989. – 240 p.
179. Viviane, M.A. U ok w dis?: Analyzing language attitudes towards internet English // – Revista Entrepalavras, Fortaleza, – 2014. Vol. 4, No 2, – p.105-128
180. Wardhaugh, R. An Introduction to Sociolinguistics / R. Wardhaugh. 5th edition. – Blackwell Publishing, – 2006. – 418 p.
181. Warschauer, M. Technology and Second Language Teaching / M. Warschauer, C. Meskill. In J. Rosenthal (ed.) Handbook of Undergraduate Second Language Education. – New Jersey: Lawrence Erlbaum, – 2000. – p.303-318
182. Warschauer, M. and Kern, R. On-line learning in second language classrooms: An ethnographic study / In M. Warschauer & R. Kern (Eds.). – New York: Cambridge University Press, – 2000. – p.41-58.

183. Walsh, J.L. Female college students' media use and academic outcomes: results from a longitudinal cohort study: [Electronic resource] / J.L.Walsh, .F.Robyn, B.C.Kate [and other] // –2013. Sep. 1, No 1(3), – p.219-232. URL: www.ncbi.nlm.nih.gov
184. Wemer, B., Tobias, H. Empirica: Benchmarking Access and Use of ICT in European Schools 2006: [Electronic resource] // Final Report from Head Teacher and Classroom Teacher Surveys in 27 European Countries. URL: http://europa.eu.int/information_society/eeurope/i2010/docs/studies/final_report_3.pdf
185. Wodak, R. Approaches to Media Texts. The Sage Handbook of Media Studies / R.Wodak, B.Busch. In J.H.Downing (ed.), – London: Sage, – 2004. – p.105-122
186. Yakobson, R.O. Linguistics and poetics. Style in language / R.O.Yakobson. – Cambridge: MIT press, – 1960. – p.350-377
187. Young, C. and Jonathan, B. Teaching the English language arts with Technology: A critical Approach and Pedagogical Framework // Contemporary Issues in Technology and Teacher Education, – 2001. No 4.1, – p.1-22.
188. Zoltán K. Metaphor in Media Language and Cognition: A Perspective from Conceptual Metaphor Theory // Language yesterday, today, tomorrow,– 2018. Vol. III, No 1, – p.124-141
189. www.it.kirov.ru/persons/grove.shtml
190. www.kinopoisk.ru/film/409410/